

คำสวดภาษาบาลีบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือของประเทศไทย

นายนนท์ลชา ณะภูมิ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา ๒๕๕๘

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)

are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

PĀLI PRAYING FORMULAS OF SIGNIFICANT STUPAS
AND BUDDHA IMAGES IN NORTHERN THAILAND

Mister Nonlacha Naphoom

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement
for the Degree of Master of Arts Program in Pāli and Sanskrit

Department of Eastern Languages

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2015

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

คำสวดภาษาบาลีบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

ทางภาคเหนือของประเทศไทย

โดย

นายนนท์ลชา ณะภูมิ

สาขาวิชา

ภาษาบาลีและสันสกฤต

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

อาจารย์ ดร.สมพรนุช ต้นศรีสุข

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์

(รองศาสตราจารย์ ดร.กึ่งกาญจนา เทพกาญจนา)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชานป์วิษซ์ ทัดแก้ว)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(อาจารย์ ดร.สมพรนุช ต้นศรีสุข)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์)

นนท์ลชา ณะภูมิ : คำสวดภาษาบาลีบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือ
ตอนบนของประเทศไทย. (PĀLI PRAYING FORMULAS OF SIGNIFICANT
STUPAS AND BUDDHA IMAGES IN NORTHERN THAILAND) อ. ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : อ.ดร. สมพรนุช ตันศรีสุข, ๑๗๓ หน้า.

งานวิจัยชิ้นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความคิด เนื้อหา และภาษาบาลีในคำบูชาพระธาตุ
และพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยทั้ง ๘ จังหวัด โดยได้คัดเลือกคำบูชา
ภาษาบาลีมาศึกษาจำนวน ๕๓ บท

ผลการศึกษาพบว่า คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือของประเทศไทย มี
พื้นฐานมาจากแนวคิดการบูชาตามแนวจารีตพุทธศาสนา ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น คำบูชา
พระธาตุและพระพุทธรูป มักเป็นร้อยแก้วสำนวนนิยม ประกอบด้วยโครงสร้างและส่วนประกอบที่
คล้ายกัน ได้แก่ บทนมัสการซึ่งประกอบด้วยกิริยาการบูชาและสิ่งที่บูชา บทพรรณนาสรรเสริญ
ระบุสถานที่ และอธิษฐานขอพร ในเรื่องภาษาพบว่า มีลักษณะเฉพาะ ๓ ประการ ได้แก่ ๑. มีการ
สร้างคำวิสามัญนามภาษาบาลีซึ่งได้รับวิธีการจากวรรณกรรมบาลีในล้านนา ๒. เพศ วิภัติ และ
พจน์ของคำนามแตกต่างจากไวยากรณ์มาตรฐาน ๓. มีการลำดับคำจากประธาน กิริยา กรรม
คล้ายภาษาไทย ซึ่งลักษณะภาษาบาลีในคำบูชานี้สะท้อนให้เห็นอิทธิพลของภาษาไทย และวิธีการ
ที่เอื้อต่อการแปลงเสียงคำบูชาอย่างชัดเจน

ภาควิชา.....ภาษาตะวันออก.....ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....ภาษาบาลีและสันสกฤต.....ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาหลัก.....
ปีการศึกษา.....๒๕๕๘.....

5580141822 : MAJOR PĀLI AND SANSKRIT

KEYWORDS : STUPAS, BUDDHA IMAGES, NORTHERN THAILAND, PĀLI GRAMMAR, PRAYER

MISTER NONLACHA NAPHOOM : PĀLI PRAYING FORMULAS OF SIGNIFICANT STUPAS AND BUDDHA IMAGES IN NORTHERN THAILAND. ADVISOR : SOMPORNUCH TANSRISOOK, Ph.D., 173 pp.

The research aims at studying thoughts, subject matter, and characteristics of Pāli language in 53 selected prayers uttered in the worship of significant Stupas and Buddha's images in 8 provinces of Northern Thailand.

It is found that the prayers are based on the traditional worship of the Buddha with combination of local beliefs. The prayers, mostly written in prose with some particular styles, share a similar structure and similar components, i.e., salutation, which consists of the verb "to worship" and the object of worship, praise, specification of place, and wishes. In the language, three special characteristics are found: Firstly, Thai proper nouns are formed into Pāli by the methods in Pāli works of Northern Thailand. Secondly, use of gender, case, and number are often different from standard grammar. Thirdly, words in sentence are ordered from subject, verb, and object like Thai language. These qualities clearly reflect the influence of Thai language and the way to recite the prayers.

Department : Eastern Languages..... Student's Signature.....

Field of Study : Pāli and Sanskrit..... Advisor's Signature.....

Academic Year : 2015.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ เพราะได้รับความเมตตาอนุเคราะห์และความอุปถัมภ์จากหลายท่าน ซึ่งผู้วิจัยขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ ดังนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ ผู้ให้คำแนะนำปรึกษาและแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์ อาจารย์แม่ชีวิมุตติยา (รองศาสตราจารย์ ดร.สุภาพรรณ ณ บางช้าง) ที่เมตตาเสียสละเวลาในการอ่านและแก้ไขบทความอันเป็นประโยชน์แก่วิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ทศนีย์ สีนสกุล ที่มอบความรู้พื้นฐานทางภาษาสันสกฤต และให้คำแนะนำต่าง ๆ ในขณะที่ยังเป็นนิสิต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร้อยโท ดร.บรรจบ บรรณรุจิ ผู้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ภาษาและวรรณคดีบาลีเพิ่มเติม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชานบีวิช ทัตแก้ว ประธานหลักสูตร ผู้มอบความรู้ด้านภาษาศาสตร์ในแง่มุมต่าง ๆ ที่กว้างขวางออกไป ให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์ และเป็นธุระจัดหาทุนการศึกษามาให้ รองศาสตราจารย์ ดร.ประเทือง ทินรัตน์ ที่เมตตามาเป็นกรรมการคุมสอบ พร้อมทั้งให้คำแนะนำและแก้ไขข้อบกพร่องในงานเป็นอย่างดี

อาจารย์ ดร.สมพรนุช ต้นศรีสุข อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้คอยเอาใจใส่ให้ข้อมูลและแนะนำแนวทางในการทำวิทยานิพนธ์ มีความกรุณาเสียสละเวลาอันมีค่าช่วยอ่านและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ โดยไม่เห็นแก่ความลำบาก จนงานสำเร็จลงได้

พระมหาถาวร งามจันทร์ คุณเจียรระโน วิทิตกุล คุณบุญชริกา บุญโณ เพื่อนนิสิตร่วมรุ่น ที่ได้ช่วยแนะนำปรึกษาทั้งในระหว่างเรียนและระหว่างทำวิทยานิพนธ์

ระหว่างการศึกษา ผู้วิจัยได้รับทุนการศึกษาและการวิจัยจากสมาคมคีตาอาศรมแห่งประเทศไทย จำนวน ๒ ครั้ง ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ และ ๒๕๕๘ จึงขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ด้วย

สุดท้าย ขอขอบพระคุณบูรพาจารย์ ปาจารย์ ผู้ให้การอบรมสั่งสอนมา ขอนอบน้อมขอบพระคุณมารดาบิดา ตลอดทั้งญาติสนิท ผู้เป็นที่พึ่งพิงทั้งทางกายและทางใจ อีกทั้งให้การสนับสนุนในการศึกษาด้วยดีเสมอมา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง	ญ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฎ
อักษรย่อคัมภีร์บาลีในงานวิจัย	ฏ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย	๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย	๘
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย	๑๐
๒.๑ แนวคิดเรื่องการบูชาในพุทธศาสนา.....	๑๐
๒.๒ การบูชาพระพุทธรูปเจ้า.....	๑๔
๒.๓ การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ สลุปเจดีย์ และพระพุทธรูป	๑๗
๒.๔ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย.....	๒๐
๒.๕ พฤติกรรมการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบน.....	๒๖
๒.๕.๑ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยกิริยาทางกาย.....	๒๖
๒.๕.๒ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยกิริยาทางวาจา	๒๘

หน้า

๒.๕ สรุปท้ายบท๓๒

บทที่ ๓ เนื้อหาในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ.....๓๔

 ๓.๑ โครงสร้างของคำบูชา.....๓๔

 ๓.๒ ส่วนประกอบของคำบูชา.....๓๗

 ๓.๒.๑ กิริยาบูชา๓๗

 ๓.๒.๒ ปุชนีย์วัตถุ.....๔๓

 ๓.๒.๒.๑ พระบรมสารีริกธาตุ.....๔๔

 ๓.๒.๒.๒ พระเจดีย์.....๕๐

 ๓.๒.๒.๓ พระพุทธรูป.....๕๗

 ๓.๒.๒.๔ อื่น ๆ๖๔

 ๓.๒.๓ คำพรรณนาสรรเสริญ๗๐

 ๓.๒.๔ สถานที่.....๗๕

 ๓.๒.๕ คำอธิษฐานขอพร๗๙

 ๓.๒.๕.๑ การอ้างอิง๗๙

 ๓.๒.๕.๒ คำขอพร๘๒

 ๓.๓ สรุปท้ายบท๘๗

บทที่ ๔ ภาษาบาลีในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ.....๘๘

 ๔.๑ รูปแบบการประพันธ์๘๘

 ๔.๑.๑ คำบูชาแบบร้อยแก้ว๘๘

 ๔.๑.๒ คำบูชาแบบร้อยกรอง๙๐

 ๔.๒ ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลี.....๙๔

 ๔.๒.๑ การสร้างคำวิสามันนาม.....๙๕

 ๔.๒.๒ คำผันแปร๑๐๐

 ๔.๒.๒.๑ ลิงค์ผันแปร๑๐๑

 ๔.๒.๒.๒ วิภัติผันแปร๑๐๔

หน้า

๔.๒.๒.๓ พจนัฒน์ผันแปร	๑๐๘
๔.๒.๓ การลำดับคำในประโยคร้อยแก้ว.....	๑๑๐
บทที่ ๕ สรุปลผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๖
๕.๑ สรุปลผลการวิจัย.....	๑๑๖
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๘
รายการอ้างอิง	๑๑๙
ภาคผนวก.....	๑๒๗
ภาคผนวก ก.....	๑๒๘
ภาคผนวก ข.....	๑๒๙
ภาคผนวก ค.....	๑๖๓
ภาคผนวก ง	๑๖๖
ภาคผนวก จ.....	๑๖๘
ภาคผนวก ฉ.....	๑๗๑
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๑๗๓

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ ๑	ชิ้นส่วนพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในคำบูชา.....	๔๗
ตารางที่ ๒	คำบูชาที่กล่าวเจาะจงพระธาตุ (สถูปเจดีย์).....	๕๔
ตารางที่ ๓	ศัพท์บาลีที่ใช้แสดงพระพุทธรูปในคำบูชา.....	๕๘
ตารางที่ ๔	คำระบุสถานที่ในคำบูชา.....	๗๕
ตารางที่ ๕	คำอ้างอิงถึงสิ่งต่าง ๆ ในคำบูชา.....	๗๙
ตารางที่ ๖	คำวิสมัญนามที่สร้างโดยการทับศัพท์.....	๙๕
ตารางที่ ๗	คำวิสมัญนามที่สร้างโดยการแปลศัพท์.....	๙๖
ตารางที่ ๘	คำวิสมัญนามที่สร้างโดยการเลียนเสียง.....	๙๗
ตารางที่ ๙	ตารางแจก อี การันต์ในอิติลึงค์ โดยใช้ศัพท์ นารี (หญิง) เป็นตัวอย่าง.....	๑๐๒

สารบัญแผนภูมิ

หน้า

แผนภูมิที่ ๑ โครงสร้างคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ.....	๓๕
แผนภูมิที่ ๒ โครงสร้างฉันทปัฐยาวัตร.....	๔๑
แผนภูมิที่ ๓ โครงสร้างไตรภูมิกะฉันท.....	๔๒

อักษรย่อคัมภีร์บาลีในงานวิจัย

อักษรย่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อที่ใช้ในงานวิจัยนี้ ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎกบาลีอักษรไทย ฉบับโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๘ (จำนวน ๔๕ เล่ม) ดังนี้

วิ.มหา.	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์
ที. สี.	=	ทีฆนิกาย สีลขันธวัคค์
ที. มหา.	=	ทีฆนิกาย มหาวัคค์
ม.ม.	=	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์
สั. ส.	=	สังยุตตนิกาย สคาถวัคค์
สั. นิ.	=	สังยุตตนิกาย นิทานวัคค์
อง. เอก.	=	อังคุตตรนิกาย เอกกนิบาต
อง. จตุกก.	=	อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต
อง. ปญจก.	=	อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต
อง. สตตก.	=	อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต
ขุ. ขุ.	=	ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ
ขุ.ธ.	=	ขุททกนิกาย ธัมมปทคาถา
ขุ. สุ.	=	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต
ขุ. ชา.	=	ขุททกนิกาย ชาดก

การใช้อักษรย่ออ้างอิงคัมภีร์พระไตรปิฎก อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกชื่อคัมภีร์ ตัวเลขอ้างอิงหลังตัวอักษรให้ตัวเลขสามชุด ตัวเลขชุดที่หนึ่งบอกเล่มของคัมภีร์ ตัวเลขชุดที่สองบอกชื่อและตัวเลขชุดที่สามบอกหน้า เช่น

วิ.มหา. ๑/๓๕๗/๕๒๓ หมายถึง พระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ เล่มที่ ๑ ข้อ ๓๕๗ หน้าที่ ๕๒๓

ที.มหา. ๑๐/๘๖/๖๘ หมายถึง พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวัคค์ เล่มที่ ๑๐ ข้อ ๘๖ หน้าที่ ๖๘ เป็นต้น

อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อที่ใช้ในงานวิจัยนี้ อ้างอิงถึงคัมภีร์อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรไทย ฉบับโรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๕ (จำนวน ๔๘ เล่ม) ดังนี้

วิ.มหา.อ.	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์ อรรถกถา
ม. ม. อ.	=	มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ อรรถกถา
ม. อุ. อ.	=	มัชฌิมนิกาย อุปรปัณณาสก์ อรรถกถา
ขุ. ฐ. อ.	=	ขุททกนิกาย ฐัมมปทคคาถา อรรถกถา
ขุ. สุ. อ.	=	ขุททกนิกาย สุตตนิบาต อรรถกถา
ขุ. เปต. อ.	=	ขุททกนิกาย เปตวัตถุ อรรถกถา

การใช้อักษรย่ออ้างอิงคัมภีร์อรรถกถา อักษรย่อที่เป็นตัวหนังสือบอกชื่อคัมภีร์ ตัวเลขอ้างอิงหลังตัวอักษรให้ตัวเลขสองชุด ตัวเลขชุดที่หนึ่งบอกเล่มของคัมภีร์ และตัวเลขชุดที่สองบอกเลขหน้า เช่น

วิ.มหา.อ. ๒/๑๕๘ หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ อรรถกถา เล่มที่ ๒ หน้าที่ ๑๕๘

ขุ. ฐ. อ. ๑๗/๑๙๗ หมายถึง ขุททกนิกาย ฐัมมปทคคาถา อรรถกถา เล่มที่ ๑๗ หน้าที่ ๑๙๗

เป็นต้น

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

ดินแดนภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ถือเป็นดินแดนหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาทางด้านวัฒนธรรม ประเพณี ความคิดความเชื่อและศาสนา ปรากฏมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ถือได้ว่าเป็นหัวใจสำคัญที่รวมชาวพุทธในแต่ละท้องถิ่นให้มีแนวคิดความเชื่อยึดถือเป็นไปในทางเดียวกัน ตามตำนานพระพุทธศาสนาในดินแดนล้านนา เริ่มขึ้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ ฤๅษีวาสุเทพได้สร้างอาณาจักรหริภุญชัยและได้อัญเชิญพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ขึ้นมาปกครองเมืองหริภุญชัย พระนางจามเทวีได้พาคณะสงฆ์นำเอาพุทธศาสนาหินยานจากอาณาจักรทวารวดีมาเผยแผ่ยังลุ่มแม่น้ำปิง พร้อมทั้งได้แผ่ขยายพุทธศาสนาไปในบ้านเมืองใกล้เคียงด้วย ส่งผลให้อาณาจักรหริภุญชัยกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญของวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาที่แผ่ปกคลุมลุ่มแม่น้ำโขง แม่น้ำกก แม่น้ำอิง และแม่น้ำปิง ยาวนานมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ก่อนที่พญามังราย เจ้าเมืองโยนกเชียงแสนได้ขยายอาณาเขตจากทางตอนบนลงมายึดครองเมืองหริภุญชัย พร้อมกันนั้นได้เปลี่ยนแปลงศูนย์กลางการปกครองจากหริภุญชัยมาเป็นนครเชียงใหม่และสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนาขึ้น

นับตั้งแต่การสถาปนาอาณาจักรล้านนา พระพุทธศาสนาได้มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อและวัฒนธรรมของทางล้านนามากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเห็นได้จากปูชนียวัตถุและปูชนียสถานอันได้แก่ พระธาตุ พระพุทธรูป รวมถึงวัดวาอารามเก่าแก่ที่สำคัญในหลาย ๆ สถานที่เริ่มถูกสร้างขึ้นในยุคนั้นเป็นต้นมา จนมาถึงรัชสมัยของพระเจ้ากือนา ได้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางพระพุทธศาสนาครั้งสำคัญ ประชาชนในดินแดนล้านนาได้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ แทนที่พระพุทธศาสนาหินยานเดิม ในครานั้น ความคิดความเชื่อทางพุทธศาสนาในล้านนาล้วนได้รับอิทธิพลมาจากความเชื่อทางลังกาเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งหนึ่งในความเชื่อที่สำคัญได้แก่ การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุเจดีย์ ที่ชาวลังกาถือว่าเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้งยังได้รับแนวคิดเรื่องการเขียนตำนานมาจากทางลังกา จนเกิดการเขียนคัมภีร์กลุ่มตำนาน - พงศาวดาร ที่เป็นเอกลักษณ์ของทางล้านนา เป็นการสร้างตำนานควบคู่ไปกับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุหรือการประดิษฐานพระธาตุและพระพุทธรูปที่แผ่ขยายไปทั่วทุกพื้นที่ จนสร้าง

ประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ให้กับชาวพุทธล้านนามาเป็นเวลายาวนาน ไม่ว่าจะผ่านมาก็ยุคสมัยก็ตาม วัฒนธรรมเรื่องการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปของชาวล้านนาก็ได้รับการสืบทอดและมีพัฒนาการอยู่เสมอ อย่างเช่น มีการประยุกต์การบูชาพระธาตุเข้ากับแนวคิดเรื่องโชคชะตา ทำให้เกิดประเพณีการบูชาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะอย่างการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด นอกจากนี้ ยังได้ผสมผสานแนวคิดเรื่องการสวดมนต์คาถา ความศักดิ์สิทธิ์ของภาษาบาลี เข้ากับการบูชาปูชนียวัตถุ ทำให้เกิดการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในลักษณะที่ใช้การท่องหรือสวดออกมาเป็นคำพูด เรียกว่า “คำบูชา” ดังจะเห็นได้จากภายในบริเวณวัดหรือวิหารอันเป็นที่บูชาพระธาตุหรือพระพุทธรูปส่วนมาก มักจะมีป้ายเขียนคำบูชาติดไว้อยู่ด้วย เพื่อให้ชาวพุทธที่เดินทางมาสักการบูชาได้ใช้สวดนมัสการพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญของคัมภีร์นั้น อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะของคำบูชานั้น มีใช้บทสวดมนต์สการที่ใช้กันโดยทั่วไป ส่วนใหญ่ถูกประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นภาษาบาลี โดยมีคำกราบไหว้นมัสการและเจาะจงถึงอัตลักษณ์อย่างชื่อ สถานที่ หรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติของพระธาตุและพระพุทธรูป ถือได้ว่า พระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยส่วนใหญ่ มีคำบูชาที่เป็นเอกลักษณ์ประจำสถานที่ของตนต่างกันไปในแต่ละแห่ง ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “คำบูชาภาษาบาลี” ที่ใช้สำหรับสวดบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป ในอาณาจักรล้านนาหรือภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในปัจจุบัน

อนึ่ง ผู้วิจัยได้สำรวจหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุและพระพุทธรูปที่อยู่ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบน พบว่ามีผู้ศึกษาจำนวนหนึ่ง ได้เขียนงานที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุและพระพุทธรูปในแง่มุมต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง “พระเจดีย์ในลานนาไทย”^๑ ของสมหมาย เปรมจิตต์ ที่ศึกษาความเป็นมาของพระธาตุและลักษณะทางศิลปกรรมของพระธาตุในล้านนา, งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด”^๒ ของภัสราภรณ์ เทศธรรม ที่ศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิดในภาคเหนือของประเทศไทย ในด้านวรรณกรรมพุทธศาสนา, งานวิจัยเรื่อง “บูชา : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปี

^๑ สมหมาย เปรมจิตต์, **พระเจดีย์ในลานนาไทย** (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๔).

^๒ ภัสราภรณ์ เทศธรรม, “การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙).

เกิดในล้านนา”^๓ ของเจียรชาย อักษรดิษฐ์ ที่ศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องพระธาตุประจำปีเกิดใน ล้านนาและความสัมพันธ์ของแนวคิดด้านสังคมและวัฒนธรรมระหว่างภูมิภาคอุษาคเนย์, งานวิจัย เรื่อง “ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความ เชื่อดั้งเดิม”^๔ ของปฐม หงส์สุวรรณ ที่ศึกษาตำนานพระธาตุของชนชาติไท ได้แก่ ไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ลาว ไทยภาคเหนือและไทยภาคอีสาน ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความ เชื่อดั้งเดิม, งานวิจัยเรื่อง “พระธาตุ : กุสลักษณ์ในพุทธศาสนา หมายความว่าทางภูมิศาสตร์ในอุดมคติ ถึงเครือข่ายชุมชนล้านนาในแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน”^๕ ของของสิทธิพร เนตรนิยม ที่ศึกษาพระ ธาตุในแง่ความสัมพันธ์ทางด้านประวัติศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และความเชื่อทางสังคมของชาวล้านนา, งานวิจัยเรื่อง “ความเชื่อและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดของพุทธศาสนิกชนในจังหวัด แพร่”^๖ ของพระครูสมุห์วรวิทย์ ดุษฎีพดุมพันธ์ ที่ศึกษาประวัติความเป็นมา อิทธิพลทางความเชื่อ เกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดของพุทธศาสนิกชนจังหวัดแพร่, นอกจากนี้ ยังมีงานวิจัยที่ศึกษา ประวัติศาสตร์และรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระธาตุสำคัญเฉพาะท้องถิ่น ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง”^๗ ของพรรณนิภา ปินทวนิช ที่ศึกษาเฉพาะพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง และงานวิจัยเรื่อง “วัดพระธาตุดอย เล็ง จังหวัดแพร่”^๘ ของธีรชาติ วีรยุทธานนท์ ที่ศึกษาเฉพาะพระธาตุดอยเล็ง จังหวัดแพร่

^๓ เจียรชาย อักษรดิษฐ์, “ชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕).

^๔ ปฐม หงส์สุวรรณ, “ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๘).

^๕ สิทธิพร เนตรนิยม, **พระธาตุ : กุสลักษณ์ในพุทธศาสนา** (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการ วิจัย, ๒๕๕๒).

^๖ พระครูสมุห์วรวิทย์ ดุษฎีพดุมพันธ์, “ความเชื่อและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดของ พุทธศาสนิกชนในจังหวัดแพร่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^๗ พรรณนิภา ปินทวนิช, “การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัด ลำปาง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖).

^๘ ธีรชาติ วีรยุทธานนท์, “วัดพระธาตุดอยเล็ง จังหวัดแพร่,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๘).

ในส่วนงานวิจัยเกี่ยวกับพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบน มีงานวิจัยเรื่อง “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา”^๙ ของศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ศึกษาพระพุทธรูปสกุลช่างพะเยาเกี่ยวกับการจำแนกกลุ่ม อิทธิพลของศิลปะที่สัมพันธ์กับหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี, งานวิจัยเรื่อง “พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในกลุ่มแม่น้ำอิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง”^{๑๐} ของอัญชลี สินธุสอน ที่ศึกษาพระพุทธรูปสกุลในด้านประติมาณวิทยา อิทธิพลทางศิลปกรรมและการกำหนดกลุ่มสกุลช่าง, งานวิจัยเรื่อง “เติมเต็มพระพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธะ”^{๑๑} ของมานิตย์ กันทะสัก ที่ศึกษากระบวนการสร้างพระพุทธรูปจากคติความเชื่อ สัมพันธ์กับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และประเพณีของชาวล้านนา, งานวิจัยเรื่อง “คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา”^{๑๒} ของศิริพงศ์ ศักดิ์สิทธิ์ ที่ศึกษาคติและพัฒนาการเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา, และงานวิจัยเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อคติความเชื่อ พิธีกรรมและวิธีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ของล้านนา”^{๑๓} ของสุชัย สิริวิกุล ที่ศึกษาประวัติ แนวคิดความเชื่อ และวิธีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นในล้านนา

จากการตรวจสอบงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเบื้องต้น พบว่า งานวิจัยเกี่ยวกับพระธาตุและพระพุทธรูปในล้านนา มีการศึกษาไปในแนวทางของคติความเชื่อ, ประวัติศาสตร์, ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมเป็นส่วนใหญ่ มีงานวิจัยบางเล่มได้ศึกษาเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุ แต่ก็กล่าวถึงคติการบูชาพระธาตุโดยรวมเท่านั้น ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าควรศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป เพื่อจะได้ทราบถึงความเชื่อความคิดของชาวล้านนา ที่สอดแทรกหรือสะท้อนในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป รวมถึงลักษณะของภาษาบาลีในคำบูชาเหล่านั้น

^๙ ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๒).

^{๑๐} อัญชลี สินธุสอน, “พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในกลุ่มแม่น้ำอิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

^{๑๑} มานิตย์ กันทะสัก, “เติมเต็มพระพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธะ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓).

^{๑๒} ศิริพงศ์ ศักดิ์สิทธิ์, “คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔).

^{๑๓} สุชัย สิริวิกุล, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อคติความเชื่อ พิธีกรรมและวิธีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ของล้านนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๕).

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาภาษาบาลีและลักษณะทางไวยากรณ์ภาษาบาลี ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาเนื้อหา โครงสร้าง และแนวคิด ที่ปรากฏในคำบูชาเหล่านั้น

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาความคิดความเชื่อของชาวล้านนา ในด้านตำนาน ประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา และบริบททางสังคม ที่สอดแทรกในคำบูชาเหล่านั้น

๑.๓ สมมติฐานของการวิจัย

ภาษาบาลีที่ใช้เป็นคำบูชา แสดงออกถึงความสำคัญของการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป ในวัฒนธรรมล้านนา ที่ค่อนข้างยึดติดกับพิธีการ บทสวดมนต์และคาถาอยู่พอสมควร เห็นได้จากพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ มักจะมีบทสวดมนต์ภาษาบาลีที่ใช้เฉพาะพิธีกรรมนั้น ๆ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะชาวล้านนามองว่าภาษาบาลีเป็นภาษาที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์น่านับถืออย่างยิ่ง แม้ว่าคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปเหล่านั้นจะเป็นภาษาบาลี แต่ก็มีลักษณะพิเศษคือ มีศัพท์หรือชื่อเฉพาะ และมีโครงสร้างลักษณะเฉพาะทางไวยากรณ์ที่ต่างจากไวยากรณ์ภาษาบาลีมาตรฐาน อันเนื่องมาจากการสืบทอดกันมาโดยมุขปาฐะ การออกเสียงคำบูชา และการคัดลอกที่ไม่ถูกต้องตามตัวสะกด เนื่องจากไม่มีพื้นฐานทางภาษาบาลี เป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ภาษาบาลีในคำบูชาเหล่านี้มีลักษณะเฉพาะ นอกจากนี้ เนื้อหาในคำบูชาเหล่านั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงความคิดความเชื่อเกี่ยวกับบริบททางสังคม และศาสนาที่แนบแน่นเข้ากับวิถีชีวิตของชาวพุทธในท้องถิ่นมาอย่างยาวนาน

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยนี้ ผู้ศึกษาได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยคือคือ ศึกษาคำบูชาภาษาบาลีเฉพาะพระธาตุและพระพุทธรูปที่มีความสำคัญในพื้นที่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย โดย **สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด (OSM) กระทรวงมหาดไทย**^{๑๔} ได้กำหนดกลุ่มจังหวัดที่อยู่ในเขต

^{๑๔} สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด (OSM) [ออนไลน์], ๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๙, เข้าถึงได้จาก : <http://www.osm.moi.go.th/>

ภาคเหนือตอนบน ๘ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง และ ลำพูน* ส่วนหลักเกณฑ์การให้ความสำคัญทั้งพระธาตุและพระพุทธรูป **ศรีศักร วัลลิโภดม**^{๑๕} ได้กำหนดลักษณะการให้ความสำคัญของพระธาตุว่า ๑. เป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความโดดเด่นงดงาม ประดิษฐานเป็นประธานในวัดกลางเมืองที่ใหญ่โตสำคัญกว่าวัดอื่น ๆ ๒. มีประวัติสืบเนื่องยาวนานกว่าที่อื่น ๆ และพระธาตุมักจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์มาอย่างต่อเนื่อง ๓. มักมีการเขียนตำนานหรือสร้างตำนานเกี่ยวกับพระธาตุ และความเป็นมาของเมืองควบคู่กันไป ในขณะที่ **กรมศิลปากร**^{๑๖} ได้กำหนดลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญที่เป็นสากลไว้ว่า ๑. มีคุณค่าทางศิลปกรรมอย่างสูง คือมีความงามเป็นเลิศตามลักษณะของศิลปกรรมในยุคสมัยที่สร้างหรือถักกำเนิดของพระพุทธรูปนั้น ๒. มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์การสร้างและอายุ คือเป็นพระพุทธรูปที่พระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์ หรือบุคคลสำคัญของบ้านเมืองสร้างขึ้น หรือเป็นพระพุทธรูปที่มีมาตั้งแต่โบราณ ๓. เป็นพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพสักการะ เลื่อมใสและศรัทธาของประชาชนเป็นอย่างสูง นอกจากนี้ **ศักดิ์ชาย สายสิงห์**^{๑๗} ให้ข้อคิดเห็นว่า พระพุทธรูปหลายองค์ทางภาคเหนือตอนบน แม้จะไม่โดดเด่นทางศิลปกรรม แต่ก็ยังมีความสำคัญ เพราะชาวล้านนาให้คุณค่าเกี่ยวกับประวัติ ตำนาน ประเพณี และความศรัทธาประจำท้องถิ่นเป็นพิเศษ ซึ่งก็รวมถึงพระธาตุด้วย อนึ่ง ผู้วิจัยได้อาศัยหลักเกณฑ์พระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่กล่าวมานี้ ได้เลือกศึกษาคำบูชาภาษาบาลีมาจำนวน ๕๓ บท ของพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๕๓ แห่งในแต่ละจังหวัด ดังนี้

จังหวัดเชียงราย ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๘ บท คือ คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ, คำบูชาพระธาตุจอมแก้ว, คำบูชาพระธาตุดอยกู่แก้ว, คำบูชาพระธาตุดอยเขาควายแก้ว, คำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง, พระธาตุดอยตุง, คำบูชาพระเจ้าล้านทอง, และคำบูชาพระพุทธรตนากร (พระแก้วหยก)

* นอกจากนี้ ทั้ง ๘ จังหวัดนี้ ในอดีตเคยเป็นเขตปกครองของอาณาจักรล้านนา ซึ่งมีการหลอมรวมกันทางชาติพันธุ์ ประวัติศาสตร์ ประเพณีวัฒนธรรม ร่วมกันมาอย่างยาวนาน.

^{๑๕} ศรีศักร วัลลิโภดม, **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๖), หน้า ๙๐.

^{๑๖} กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **พระพุทธรูปสำคัญ** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๔๓), หน้า ๒๙.

^{๑๗} ศักดิ์ชาย สายสิงห์, **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๔), หน้า ๒๖๐.

จังหวัดเชียงใหม่ ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๑๗ บท คือ คำบูชาพระธาตุดอยคำ, คำบูชาพระธาตุดอยน้อย, คำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด, คำบูชาพระธาตุดอยสุเทพ, พระบูชาพระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล, คำบูชาพระธาตุวัดเกตการาม, คำบูชาพระเจดีย์วัดเจ็ดยอด, คำบูชาพระธาตุวัดพระสิงห์, คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก, คำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง, คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ, คำบูชาพระเจ้าแช่งคม, คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย, คำบูชาพระพุทธรู หิงค์, คำบูชาพระศีลา, คำบูชาพระเสด็จคณิน, และคำบูชาพระอัฐารส

จังหวัดน่าน ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๗ บท คือ คำบูชาพระธาตุช้างค้ำ, คำบูชาพระธาตุแช่แห้ง, คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง, คำบูชาพระเจ้าน้ำใจวัดพระธาตุแช่แห้ง, คำบูชาพระเจ้าหลวง, คำบูชาพระประธานจตุรทิศ, และคำบูชาพระพุทธรูปนันทบุรีศรี- ศากยมนี

จังหวัดพะเยา ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๒ บท คือ คำบูชาพระธาตุจอมทอง, และคำบูชาพระเจ้าตนหลวง

จังหวัดแพร่ ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๕ บท คือ คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง, คำบูชาพระธาตุช่อแฮ, คำบูชาพระธาตุหลวงนิ่ง, คำบูชาพระพุทธรูปโกศัยศิริชัยมหามุนี, คำบูชาพระพุทธรูปภูมิภาครวัดศรีชุม,

จังหวัดแม่ฮ่องสอน ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๒ บท คำบูชาพระธาตุดอยกองมู, และคำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง

จังหวัดลำปาง ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๕ บท คือ คำบูชาพระเจดีย์ชาวหลิ่ง, คำบูชาพระบรมธาตุตอนเต้า, คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง, คำบูชาพระธาตุเสด็จ, และคำบูชาพระแสนแช่ทองคำ

จังหวัดลำพูน ศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ๗ บท คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน, คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย, คำบูชาพระธาตุสี่ครูบา, คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย, คำบูชาพระเจ้าตาเขียว, คำบูชาพระรอดหลวง, และคำบูชาพระศรีสามเมือง

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ล้านนา หมายถึง ดินแดนที่เคยเป็นเขตปกครองโดยกษัตริย์ราชวงศ์มังราย ครอบคลุมบริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ในปัจจุบันแบ่งเป็น ๘ จังหวัด ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง และลำพูน

คำบูชา หมายถึง บทสวดภาษาบาลี มักถูกเขียนไว้บนแผ่นป้ายเพื่อให้ผู้ที่มาสักการบูชาได้ใช้สวด อธิษฐาน ในเวลาที่กราบไหว้บูชาพระธาตุและพระพุทธรูป

พระบรมสารีริกธาตุ หมายถึง พระอัฐิของพระพุทธเจ้า หรือชิ้นส่วนต่าง ๆ ของพระวรกาย อย่าง พระเกศา เป็นต้น

พระธาตุ หมายถึง เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเจดีย์ที่ไม่ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ถูกสร้างขึ้นมาในลักษณะเป็นอุเทสิกเจดีย์ คำดังกล่าว ถูกเรียกกันทั่วไปในภาษาท้องถิ่นทางภาคเหนือและอีสาน

พระเจ้า หมายถึง พระพุทธรูป ภาษาท้องถิ่นภาคเหนือใช้เป็นคำขึ้นต้นสำหรับเรียกพระพุทธรูปสำคัญบางองค์ เช่น พระเจ้าทันใจ พระเจ้าตนหลวง พระเจ้าเก้าตื้อ เป็นต้น

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๖.๑ ลงพื้นที่สำรวจและเก็บข้อมูลปฐมภูมิคือคำบูชาภาษาบาลี จากแผ่นป้ายคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

๑.๖.๒ ค้นคว้าและรวบรวมเอกสารทุติยภูมิที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย บทความ เป็นต้น

๑.๖.๓ ศึกษาวิเคราะห์และเรียบเรียงข้อมูล

๑.๖.๔ สรุปผลการวิจัย

๑.๗ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑ เข้าใจการใช้ภาษาบาลี และลักษณะทางไวยากรณ์ภาษาบาลี ในคำบูชาพระธาตุ และพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

๑.๗.๒ เข้าใจเนื้อหา โครงสร้าง และแนวคิด ที่ปรากฏในคำบูชาเหล่านั้น

๑.๗.๓ เข้าใจความคิดความเชื่อของชาวล้านนา ในด้านตำนาน ประวัติศาสตร์ พุทธศาสนา และบริบททางสังคม ที่สอดแทรกในคำบูชาเหล่านั้น

บทที่ ๒

การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

พระธาตุและพระพุทธรูปถือเป็นปูชนียสถานและปูชนียวัตถุสำคัญทางพุทธศาสนา เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนทุกชาติทุกชนชั้น ได้เคารพบูชามาเป็นเวลายาวนาน แม้เวลาจะล่วงเลยมา ๒ สหัสวรรษแล้ว แต่วัตถุเหล่านี้ก็ยังเป็นเสมือนตัวแทนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ยังคงประดิษฐานอยู่ ดังนั้น การศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ จะเริ่มต้นด้วยแนวคิดของการบูชาในพุทธศาสนา การบูชาพระพุทธรูปที่สัมพันธ์กับการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ สดุดี และพระพุทธรูปในเวลาต่อมา ซึ่งได้ถูกสืบทอดมาเป็นประเพณีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในดินแดนล้านนาในยุคหลัง โดยมีพัฒนาการเกี่ยวกับบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปอันโดดเด่น ทั้งทางด้านแนวคิดและพฤติกรรม ดังที่ผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไป

๒.๑ แนวคิดเรื่องการบูชาในพุทธศาสนา

คติเรื่องการบูชานั้นมีมาตั้งแต่ครั้งโบราณ เกิดขึ้นมาพร้อมกับความเชื่อในพลังธรรมชาติ มนุษย์สมัยโบราณมีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ เมื่อดิน ฟ้า อากาศ เกิดความแปรปรวนก่อเป็นภัยพิบัติต่าง ๆ ทำให้มนุษย์เกิดความกลัวต่อภัยเหล่านั้น มนุษย์จึงพากันบูชาธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ รวมไปถึงบูชาสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติอย่างเช่นต้นไม้หรือภูเขา โดยที่เข้าใจว่ามีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สถิตตามธรรมชาติต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์เข้าใจว่าสามารถให้คุณประโยชน์หรือโทษได้ จึงบูชาบวงสรวงเพื่อเอาอกเอาใจพลังธรรมชาติ ให้เกิดความพึงพอใจ ไม่บันดาลภัยพิบัติให้แก่พวกตนเอง หรือประทານสิ่งที่พวกตนเองต้องการ เป็นต้น ช่วงเวลาก่อนพุทธกาลประมาณ ๑,๐๐๐ ปี (1,500 B.C.) ชาวอารยันได้พัฒนาความเชื่อในยุคก่อนหน้า กลายมาเป็นความเชื่อเรื่องเทพเจ้าหลายองค์ ซึ่งถือเป็นการเริ่มต้นของยุคพระเวทและยุคที่ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้น^๑ ในยุคนี้เป็นยุคที่ให้ความสำคัญกับพิธีบูชาเทพเจ้าเป็นอย่างมาก โดยมีการเรียบเรียงคัมภีร์พระเวทรวบรวมบทสรรเสริญเทพเจ้าและประกอบพิธีบูชาบวงสรวงเทพเจ้าที่เรียกว่า “ยัชญพิธี” ไว้โดยละเอียด โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ทำพิธี ในพิธีนั้น พราหมณ์มักนำเครื่องสังเวทเทพเจ้าได้แก่ นม เนย

^๑ สุจิตรา อ่อนค้อม, ศาสนาเปรียบเทียบ, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๒), หน้า ๑๓.

ธัญพืช และเครื่องดื่มพิเศษเช่นน้ำโสมลงในกองไฟศักดิ์สิทธิ์^๒ โดยเชื่อว่าเทพเจ้าแห่งไฟคือพระอัคนี จะรับเครื่องสังเวทเหล่านั้นไปมอบให้แก่เทพเจ้าที่อยู่ห่างไกล พร้อมกันนั้นยังสวดสรรเสริญ ประกาศคุณลักษณะที่น่ายกย่องของเทพเจ้า บางครั้งอาจฆ่าปศุสัตว์ที่เลี้ยงไว้เช่น แพะ แกะ และ ม้า เพื่อเป็นเครื่องบูชาัญญ เพื่อทำให้เทพเจ้าเหล่านั้นพึงพอใจ ไม่ดลบันดาลภัยพิบัติที่เป็นโทษแก่ เหล่ามนุษย์ ทำให้ใช้ชีวิตได้อย่างปกติสุข หรืออาจอำนวยความสะดวกที่ปรารถนาได้

ท่ามกลางความเชื่อเรื่องเทพเจ้าและการบูชาัญญที่เป็นที่นิยมในยุคนี้ พุทธศาสนามี แนวคิดและวิธีปฏิบัติที่ปฏิเสธความเชื่อเรื่องการนับถือบูชาเทพเจ้าของพราหมณ์ โดยมองว่าทุกสิ่ง ล้วนแต่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม ธรรม เหตุและปัจจัย ไม่มีใครมีอำนาจเหนือใครได้อย่างแท้จริง^๓ การเชื่อในอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้าทั้งหลาย แสดงออกด้วยการอ้อนวอนบูชาัญญนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ ถูกต้อง กฎของธรรมชาติ ความเป็นไปแห่งเหตุและปัจจัย คือผลเกิดจากเหตุและเหตุทำให้เกิดผล ทุก ๆ สิ่งที่เกิดขึ้นย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัยของมันเอง อย่านมัวไปมองว่าเป็นเพราะอิทธิฤทธิ์ดล บันดาลของเทพเจ้า^๔ ในด้านการบูชาัญญของศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่ามีส่วนดี และไม่ดี จากพุทธภาษิตว่า

“พราหมณ์ เราไม่ได้สรรเสริญัญญไปเสียทุกอย่าง และไม่ได้ติเตียนัญญไป เสียทุกอย่าง เราไม่สรรเสริญัญญชนิดที่ต้องฆ่าโค แพะ แกะ ไก่ สุกร และสัตว์ชนิด ต่าง ๆ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับัญญชนิดนั้น ส่วนัญญที่ ตรงกันข้ามกับการฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ เช่นนี้ ได้แก่ นิจทาน และอนุกุลัญญ* เช่นนี้เราสรรเสริญ เพราะพระอรหันต์ทั้งหลายจะเข้าไปมีส่วนร่วมด้วย”^๕

^๒ ศุภมาศ เขยศักดิ์, “เทวีมหาตมยะ : การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต,” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๘.

^๓ ภักพร สิริกาญจน, และ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ความรู้พื้นฐานทางศาสนา** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **สถานการณ์พุทธศาสนา : กระแสไสยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔.

* **นิจทาน** หมายถึง สลากภัต คืออาหารที่ถวายตามสลาก หมายถึงสิ่งหมกอันตายกร่วมกันถวาย ต่างคนต่างจัดมา แล้วถวายแก่สงฆ์ด้วยวิธีจับสลาก มักทำกันในเทศกาลที่ผลไม้แก่ผล ส่วน **อนุกุลัญญ** หมายถึง ทานที่ควรบูชาควรให้ตามลำดับตระกูล เพราะเป็นทานที่บรรพบุรุษถวายมาแล้ว, ดูใน พระมหาเสนาะ กัมมัท,

จากภาษิตนี้ พระพุทธองค์ทรงคัดค้านการบูชาตัณหา โดยเฉพาะเรื่องฆ่าสัตว์เบียดเบียนสัตว์ ยังทรงสอนว่าการบูชาเช่นนี้ไม่ส่งผลประโยชน์อะไรต่อตัวผู้บูชาเลย ช้ำยังทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนไป ตาม ๆ กัน ในขณะที่เดียวกันพระองค์ก็ทรงนิยามเรื่องของ “ตัณหา” เสียใหม่ ซึ่งเดิมพิธีบูชาตัณหาของ ศาสนาพราหมณ์เป็นการตระเตรียมอาหารเครื่องบริโภคนิตต่าง ๆ ไว้เป็นของสังเวทแก่เทพเจ้า พระองค์ได้ทรงแนะนำให้ทำสิ่งของต่าง ๆ เหล่านี้มาแจกจ่ายถวายเป็นทาน เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และผู้อื่นได้ ดังที่ตรัสว่า

“ลำพังเพียงแค่นม น้ำมัน เนยข้น เปรียง น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ก็สามารถทำให้
ตัณหาสำเร็จผลได้”^๖

ถือว่า เป็นการประยุกต์ให้เข้ากับหลักคำสอนของพุทธศาสนาในเรื่องของการให้ทานอีก แนวทางหนึ่ง นอกจากนี้ พิธีมหาตัณหาทั้ง ๕ อย่างของศาสนาพราหมณ์ อันได้แก่ *อัสวเมธ* *บุรุษเมธ* *สัมมาปาสะ* *วาชเปยยะ* และ *นิรคหะ*** ที่เป็นพิธีปฏิบัติโดยจะต้องฆ่าสัตว์และเบียดเบียนคนอื่น ก็ ถูกปรับเปลี่ยนและนิยามความหมายใหม่ในลักษณะที่เป็นการสังเคราะห์เพื่อคุณประโยชน์ของผู้อื่น ปรากฏเป็นหัวข้อที่ชื่อว่า **ราชสังคหัตถุ** คือหลักการสังเคราะห์ประชาชนของพระเจ้าแผ่นดิน โดย

“การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาตัณหาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก,” (วิทยานิพนธ์
ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๙๖.

^๕ อัง. จตุกก. ๒๑/๓๙/๕๔.

^๖ ที. สี. ๙/๒๒๙/๑๘๔.

** คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง เล่มที่ ๑๕ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค อธิบายความหมาย
ของมหาตัณหาทั้ง ๕ ชนิด คือ

๑. **อัสวเมธ** การฆ่าม้าบูชาตัณหา กล่าวคือ ตัณหาที่บูชาด้วยสมบัติทุกอย่างยกเว้นที่ดินและคน ซึ่งเขาตั้งเสา
๒๑ เสาสำหรับผูกคอตีสัตว์ที่จะต้องฆ่าประมาณ ๔๙๗ ชนิด เพื่อบูชาตัณหา แล้วทำการบูชาหลายวันจนกว่าจะเสร็จ
พิธี

๒. **บุรุษเมธ** การฆ่าคนบูชาตัณหา แต่ความจริงหมายถึงเฉพาะตัณหาที่บูชาด้วยสมบัติต่าง ๆ อย่างอัสวเมธ แต่
รวมที่ดินเข้าไปด้วย

๓. **สัมมาปาสะ** การผูกคอตีบูชาตัณหา โดยเขาทำพิธีเหวี่ยงท่อนไม้สำหรับต้อนสัตว์เข้าไปที่หลักบูชาเพลิง
ทั้งคู่ แล้วร่ายเวทตรงที่ท่อนไม้ล้มตก แล้วทำการบูชาตามพิธี ผู้บูชาต้องเป็นคนเดินทางย้อนไปตามแม่น้ำ
สร้สวดแล้วจึงจะเข้าพิธีได้

๔. **วาชเปยยะ** ตัณหาอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งเขาผูกคอตี ๑๗ ชนิดแล้วบูชา

๕. **นิรคหะ** ตัณหาที่ไม่ต้องมีหลักตัณหาสำหรับบูชา ซึ่งเป็นพิธีชนิดเดียวกับอัสวเมธ แต่บูชาด้วยสมบัติทุก
อย่างไม่มีการยกเว้นอะไร, ดูใน พระมหาเสนาะ กัณหาทิต, “การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการ
บูชาตัณหาตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎก,” หน้า ๙๔.

มีการกล่าวถึงคำศัพท์เดียวกันแต่ใช้ในความหมายที่เป็นประโยชน์แก่ประชาชน อันได้แก่ *สัสสมะ* ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร *บุริสมะ* ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถ *สัมมาปาสะ* ความรู้จักผูกพันรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ เช่น ให้คนจนกู้ยืมทุนไปสร้างตัวในพาณิชย์กรรม เป็นต้น *วาชเปยยะ* ความมีวาจาอันดูน่าใจน่าคำควรดื่ม คือ รู้จักพูด รู้จักปราศรัย มีวาจาไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์เป็นทางแห่งความสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดีและความนิยมชมชอบ^๗

ประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงอาศัยแนวคิดเรื่องไฟในศาสนาพราหมณ์มานิยามใหม่เป็นไฟอันเป็นสถานะของมนุษย์ ซึ่งเปรียบได้กับกองไฟ หากเอาใจใส่เติมเชื้อบำรุงด้วยการปฏิบัติดี ก็เกิดคุณประโยชน์ที่ต้งาม หากปฏิบัติไม่ดี ก็สามารถให้โทษเป็นไฟเผาผลาญได้เช่นเดียวกัน^๘ ดังเรื่องที่มาในทิวติยอัคคิสูตรว่า เมื่ออุคคตสรีรพราหมณ์จะบูชาัยญ ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าถึงข้อปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการบูชาไฟนี้ พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงแนวทางว่า บุคคลที่คิดจะฆ่า ไม่ว่าจะลงมือเองก็ตาม หรือส่งลูกน้องให้ลงมือฆ่าก็ตาม มีผลเท่ากับตัวเองได้ลงมือฆ่าเอง ท้ายที่สุดบาปก็ย่อมตกมาที่เขาผู้นั้นนั่นเอง หลังจากนั้นทรงตรัสสอนให้ละเว้นไฟ 3 กองคือ รากะ โทสะ โมหะ เพราะไฟเหล่านี้ล้นแล้วแต่ทำให้คนประพฤติดี อันเป็นสาเหตุให้เข้าถึงทุกคติได้ พร้อมกันนั้น ทรงแนะนำเกี่ยวกับการบูชาไฟที่ถูกต้องคือ ควรสักการบูชาไฟ 3 ประเภท อันได้แก่ ๑. *อาหุเนยยัคคิ* ไฟคืออาหุเนยบุคคล ได้แก่ บิดามารดา ๒. *คหปตัคคิ* ไฟคือเจ้าบ้าน ได้แก่ บุตร ภรรยา คนรับใช้ และคนงาน ๓. *ทักษิณเนยยัคคิ* ไฟคือพระทักษิณบุคคล ได้แก่ สมณะและพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ^๙ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงปรับเปลี่ยนจากการบูชาเทพเจ้า กลายเป็นการบูชาที่ตัวบุคคล ซึ่งสามารถอำนวยความสะดวกประโยชน์ให้เพราะผลจากการปฏิบัติของตัวผู้บูชาเองมากกว่าการไปบูชาอ้อนวอนจากสิ่งที่ไม่เห็นด้วยตาได้

น่าสังเกตว่า พระพุทธเจ้าทรงนิยามความหมายของการบูชาเทพเจ้าเสียใหม่ โดยทรงแสดงว่า การบูชาที่ถูกต้องสมควรนั้น ควรมุ่งหมายที่คุณธรรมเป็นสำคัญ เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนา

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๓๓๓ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๑๔๓.

^๘ พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), *พุทธวิธีในการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๔๐), หน้า ๘๕.

^๙ อจ. สุตตก. ๒๓/๔๔/๔๕-๔๗.

แห่งการประพฤติปฏิบัติ ที่มุ่งปลดปล่อยบุคคลจากการพึ่งพาอำนาจภายนอก เปลี่ยนมาเป็นการพึ่งพาตนเอง โดยมีหลักธรรมเป็นเครื่องฝึกฝนพัฒนาตนเองให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ในที่สุด การบูชาทางพุทธศาสนาจึงแตกต่างจากการบูชาในลัทธิอื่น ตรงที่เป็นการแสดงออกถึงความเคารพธรรมที่มีอยู่ในตัวบุคคล แก่นของการบูชาทางพุทธศาสนาจึงเป็นเรื่องของการบูชาธรรมไปโดยปริยาย^{๑๐} ดังที่คำสอนให้พุทธศาสนิกชนตระหนักในการบูชาบุคคลผู้มีคุณสมบัติประกอบด้วยคุณธรรมที่น่ายกย่องเชิดชูว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องสมควร อาทิเช่น บุตรควรบูชามารดาบิดาเพราะท่านเหล่านั้นมีคุณต่อบุตรเป็นอนเอนกอนันต์ โดยให้กำเนิดและเลี้ยงดูจนเติบโต ศิษย์ควรเคารพบูชาครูอาจารย์ เพราะท่านเหล่านั้นมีคุณโดยอบรมสั่งสอน ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์ ศาสนิกชนควรบูชาสมณพราหมณ์ เพราะท่านเหล่านั้นเป็นผู้มีธรรมประเสริฐกว่าปุถุชนทั่วไป ได้สั่งสอนธรรมพร้อมทั้งได้เป็นแบบอย่างในการประพฤติปฏิบัติตนอย่างถูกต้องเหมาะสม เป็นต้น อนึ่งบุคคลที่ควรบูชาดังยกตัวอย่างมานี้ ล้วนจัดเป็นประเภท “**ปูซารบุคคล**” นั่นเอง

หากกล่าวถึง ปูซารบุคคล แล้ว ในทางพุทธศาสนาได้ยกย่อง พระพุทธเจ้า ให้เป็นบุคคลผู้ควรบูชาอย่างสูงสุด อย่างสมัยพุทธกาล ประชาชนต่างก็ให้ความเคารพบูชาพระพุทธเจ้ากันอย่างแพร่หลาย อีกทั้งประชาชนที่อยู่ต่างถิ่นดินแดน ครั้นพอได้ยินกิตติศัพท์ของพระพุทธเจ้าแล้ว ต่างก็พากันมาเพื่อกราบไหว้บูชาด้วยตนเอง หรือแม้กระทั่งน้อมนมัสการโดยที่ไม่ได้เข้าเฝ้าก็มี โดยลักษณะการบูชาพระพุทธเจ้านั้น ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นลำดับต่อไป

๒.๒ การบูชาพระพุทธเจ้า

ในสังคมอินเดียก่อนยุคพุทธกาล เป็นยุคที่มีการแสวงหาปัญญาทางศาสนากันอย่างขะมักเขม้น มีการออกบวชเพื่อแสวงหาอมฤตธรรม (Immortality) ความไม่รู้จักตายกันอยู่เสมอ^{๑๑} จึงทำให้ยุคนั้นมีนักบวชกลุ่มต่าง ๆ อยู่มากมาย โดยในหลาย ๆ กลุ่ม ก็มักจะกล่าวอ้างถึงความเป็นพระอรหันต์ผู้บริสุทธิ์ ทรงความรู้รอบรู้บ่อยครั้ง ดังนั้น คำว่า “พระอรหันต์” ก็มักจะเป็นที่สนใจของประชาชนหมู่มากร เนื่องจากประชาชนในสมัยนั้นมีความปรารถนาจะได้พบเห็นพระอรหันต์ จนถึง

^{๑๐} ญาณภัทร ยอดแก้ว, **หลักการบูชาในพระพุทธศาสนา** [ออนไลน์], ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘. เข้าถึงได้จาก : www.gotoknow.org/posts/401398

^{๑๑} สมักร บุราวาศ, **วิชาปรัชญา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๔), หน้า ๙๙.

กับตั้งความปรารถนาที่จะได้พบเห็นบูชาพระอรหันต์ก็มี^{๑๒} หลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้ว ทรงประกาศว่าพระองค์เองเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ชอบได้ด้วยพระองค์เอง หรือที่เรียกว่า “อรหันตสัมมาสัมพุทธโธ” โดยมีเหล่าปัญญาวัคคีย์เป็นปฐมสักขีพยาน เมื่อมีสาวกผู้ได้สดับธรรมแล้วบรรลุตตามพระองค์มากขึ้น ชื่อเสียงพระเกียรติคุณของพระองค์ก็ค่อย ๆ เป็นที่รู้จักมากขึ้น การแสดงออกซึ่งความเคารพนับถือบูชาพระพุทธเจ้าในฐานะที่เป็นพระบรมศาสดาจึงเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายตามลำดับ^{๑๓}

เมื่อประชาชนต้องการจะบูชาพระพุทธเจ้า พระองค์มิได้ทรงประสงค์ให้ประชาชนบูชาพระองค์ในฐานะเช่นเดียวกับเทพเจ้าที่สามารถบันดาลพรวิเศษ หรือมีพลังเหนือธรรมชาติได้แต่อย่างใด แต่ทรงแสดงให้ประชาชนได้ตระหนักเห็นถึงคุณสมบัติคือธรรมที่มีอยู่ในพระองค์เป็นหลัก ยกตัวอย่างเรื่องสุนทรภักสุตร เล่าถึงสุนทรภักการทวาทพราหมณ์ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลถามถึงการบูชาญญและสถานที่ ที่ทำให้การบูชาสัมฤทธิ์ผล พระพุทธเจ้าได้แนะนำแก่พราหมณ์ว่า ควรบูชาในบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรมคือ ความสละความอยากได้ ไม่ยึดติดกับทุกสิ่ง ประพฤติตนอย่างสำรวม^{๑๔} ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ พร้อมกันนั้นทรงแสดงสาเหตุที่พระตถาคตเจ้าควรได้รับการบูชา เพราะคุณสมบัติที่มีอยู่ในพระองค์มีประการต่าง ๆ อาทิ เช่น เป็นผู้ปราศจากความอยาก ไม่ยึดติดกับทุกสิ่ง ละมลินทั้งหลายได้ ตัณหาและทิฐิไม่แปดเปื้อน และเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่มีกิเลสเหมือนกับพระพุทธเจ้าทั้งปวง^{๑๕} เป็นต้น นับว่า พระองค์ทรงเป็นตัวอย่างให้บุคคลหันมาบูชากันที่คุณธรรมที่มีอยู่ภายในตัวบุคคล มากกว่าการบูชาเพียงแคंपัจจัยภายนอก นอกจากนี้ พระพุทธเจ้าทรงอยู่ในฐานะ “ครู” ของพุทธบริษัททั้งหลาย เหตุที่ทรงสั่งสอนแนะนำแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องแก่ศิษย์คือพุทธบริษัท อีกทั้งทรงประกอบด้วยคุณสมบัติของครู อันได้แก่ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณและไม่คิดหวังสิ่งใด ๆ ตอบแทนจากการสั่งสอน จากพุทธดำรัสว่า “พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามีจิตเกื้อกูลอนุเคราะห์ ทรงพร่ำสอนธรรมใดแก่ผู้อื่น ตถาคตหลุดพ้นจากความยินดียินร้ายในธรรมนั้นแล้ว”^{๑๖} ด้วยคุณสมบัติประการนี้ การระลึกถึงคุณสมบัติ

^{๑๒} ญาณภัทร ยอดแก้ว, **พฤติกรรมกรรมการบูชาพระพุทธรูปแนวจารีต** [ออนไลน์], ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘. เข้าถึงได้จาก : www.gotoknow.org/posts/401403

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๔} ขุ. ขุ. ๒๕/๓๕๙/๔๑๕.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน.

^{๑๖} ส. ส. ๑๕/๔๕๗/๑๖๓.

ของพระพุทธเจ้าข้อที่พระองค์ทรงเป็น “พระอรหันต์” และ “พระบรมครู” จึงเป็นเป็นการแสดงออกซึ่งความเคารพบูชาที่สำคัญของพุทธบริษัทด้วย

ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์ชีพ ทรงได้รับการบูชาจากคนเป็นจำนวนมากในวิธีที่แตกต่างกันออกไป โดยการบูชาพระพุทธเจ้าที่เกิดขึ้นครั้งแรก เมื่อครั้งพระองค์ได้เสวยวิมุตติสุข ณ ต้นราชายตนะหรือไม้เกตุ ที่อยู่ทางทิศใต้ของพระศรีมหาโพธิ์ ในสัปดาห์ที่ ๗ หลังจากตรัสรู้ ในเวลานั้นมีพ่อค้า ๒ พี่น้องชื่อ ตปุสสะและภัลลิกะ เดินทางมาจากอูกกลชนบทผ่านมาทางที่พระพุทธเจ้าประทับเสวยวิมุตติพоди ได้รับคำแนะนำจากเทวดาว่า ให้เข้าไปบูชาพระพุทธเจ้าเพื่อประโยชน์สุขแก่ตนเอง พ่อค้า ๒ พี่น้องจึงได้ถือข้าวสัจตูก้อนสัจตุมงเข้าไปถวายพระพุทธเจ้า หลังจากบูชาแล้วได้เกิดความเลื่อมใสศรัทธา ได้ประกาศตนเองเป็นอุบาสกผู้นับถือพระพุทธและพระธรรมเป็นสรณะ การบูชาพระพุทธเจ้าของพ่อค้า ๒ พี่น้องนี้ถือว่าการบูชาพระพุทธเจ้าครั้งแรกทางพุทธศาสนา^{๑๗} โดยวิธีการถวายสิ่งของเป็นเครื่องบูชา

ประการหนึ่ง ในคัมภีร์วรรณคดีบาลีได้ระบุไว้ว่า “การทำสักการะ เคารพ นอบน้อม และกราบไหว้ ชื่อว่า การบูชา”^{๑๘} ดังนั้น การบูชาในพุทธศาสนา ไม่ได้หมายความเพียงแต่การแสดงออกโดยถวายวัตถุเครื่องบูชาเพียงอย่างเดียว แม้กิริยาอาการที่บุคคลได้แสดงออกมาด้วยความเคารพนับถือศรัทธา จัดว่าเป็นการบูชาได้เช่นเดียวกัน และในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าก็ได้รับการบูชาโดยการปฏิบัติเช่นนี้มาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็นกิริยาที่แสดงออกทางกายอย่าง การกราบไหว้ นมัสการ ประนมมือเวียนขวา ๓ รอบ ที่เรียกว่า ประทักษิณ หรือกิริยาที่กล่าวออกมาเป็นคำพูด อันแสดงความเคารพนอบน้อม พร้อมทั้งประกาศยกย่องสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระพุทธเจ้า ทั้งหมดนี้ ถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าอันเกิดจากการระลึกถึงคุณสมบัติของพระองค์เป็นพื้นฐาน

ถึงแม้พุทธบริษัทจะบูชาพระพุทธเจ้าโดยวิธีการต่าง ๆ ตามที่กล่าวมา แต่กระนั้นพระองค์ก็ไม่ได้เน้นถึงการบูชาลักษณะเช่นนี้แต่อย่างใด ในทางตรงกันข้าม พระองค์ได้ทรงประทานแนวทางที่เป็นการบูชาที่เหมาะสม โดยแนะนำให้พุทธบริษัทบูชาพระองค์ด้วยการปฏิบัติธรรม ประพฤติปฏิบัติตนให้ดี จึงจะถือว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างแท้จริง ตามพระดำรัสว่า

^{๑๗} ญาณภัทร ยอดแก้ว, **พฤติกรรมกรบูชาพระพุทธรูปแนวจารีต** [ออนไลน์].

^{๑๘} ชุ. ส. อ. ๒๒/๑๐๕.

“อานนท์! ตถาคตอันพุทธบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ด้วยเครื่องบูชา มีประมาณเท่านี้ก็หาмиได้ ผู้ใดแล ไม่ว่าจะ เป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรือ อุบาสิกา เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติตนตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ด้วยการบูชาอย่างยอดเยี่ยม เพราะฉะนั้น พวกเธอควรระลึกไว้ว่า ‘เราจะปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ประพฤติตนตามธรรมอยู่’”^{๑๙}

สาเหตุที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เช่นนี้ เนื่องจากหลักสำคัญของพุทธศาสนา คือการประพฤติปฏิบัติตนเพื่อคุณประโยชน์สูงสุดคือการหลุดพ้นทุกข์ และการประพฤติปฏิบัติธรรม ก็สามารถทำคุณประโยชน์ให้เกิดต่อตนเองคือการพ้นทุกข์ได้ และยังทำคุณประโยชน์ให้เกิดต่อคนอื่นโดยการแนะนำให้คนอื่นพ้นทุกข์ตามไปด้วย ดังนั้น การที่พุทธศาสนิกชนปฏิบัติตามรอยปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้ พระองค์จึงทรงยกย่องให้เป็นการบูชาที่ดีที่สุด

ต่อจากการบูชาพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้ ก็ได้สืบเนื่องมาเป็นการบูชาสัญลักษณ์ต่าง ๆ โดยปรารภถึงพระพุทธเจ้า กล่าวคือ นับตั้งแต่เวลาที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานเป็นต้นมา การบูชาพระพุทธเจ้าโดยตรงอย่างที่เคยปฏิบัติกันมาอย่าง เข้าเฝ้า กราบไหว้ ถวายของบูชา เป็นต้น ไม่สามารถจะทำได้อีกต่อไป พุทธศาสนิกชนจึงกำหนดให้เป็นรูปแบบและวิธีการ โดยบูชาสัญลักษณ์ต่าง ๆ ปรารภพระพุทธเจ้า สัญลักษณ์ที่วันนี้ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ พระสกลเจดีย์ และพระพุทธรูป ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาเป็นลำดับต่อไป

๒.๓ การบูชาพระบรมสารีริกธาตุ สกลเจดีย์ และพระพุทธรูป

จุดเริ่มต้นของการบูชาสิ่งต่าง ๆ โดยปรารภให้เป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้านั้น เกิดขึ้นในเวลาที่พระพุทธเจ้าใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ซึ่งเหล่าพุทธบริษัทจึงเกิดความกังวลที่จะไม่เห็นหรือบูชาพระพุทธเจ้าหลังจากปรินิพพานไป พระองค์จึงได้ทรงตรัสแนะนำให้เหล่าพุทธบริษัทยึดถือคำสอนเป็นสรณะ และหากจะแสวงหาสิ่งภายนอกไว้สักการบูชาแทนพระองค์ ก็ให้จาริกไปกราบไหว้สังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่เกี่ยวข้องกับพระองค์ อันได้แก่ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงธรรมจักร และสถานที่ปรินิพพาน พร้อมกันนั้น พระองค์ยังทรงตรัสแนะนำ

^{๑๙} ที. มหา. ๑๐/๑๒๙/๑๖๐.

แนวทางให้พุทธศาสนิกชนจัดการพุทธสรีริกและบูชาพระสรีริธาตามความเหมาะสม ซึ่งหลังจากเสร็จพิธีถวายพระเพลิงพุทธสรีระ ก็มีการจัดการแบ่งพระอัฐิธาตออกเป็น ๘ ส่วน แบ่งให้กษัตริย์เจ้าเมืองนำไปประดิษฐานบูชา ณ หัวเมืองต่าง ๆ โดยกษัตริย์เจ้าเมืองเหล่านั้นได้สร้างสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตไว้ กล่าวได้ว่า การบูชาพระบรมสารีริกธาต รวมถึงสถูปเจดีย์ เกิดขึ้นโดยอาศัยแนวทางที่พระพุทธเจ้าได้ประทานไว้ มีวัตถุประสงค์เพื่อการระลึกถึงพระพุทธเจ้าและยกย่องพระคุณของพระองค์ด้วยความเคารพอย่างจริงใจ อีกทั้งยังได้พัฒนาคุณธรรมภายในตนเป็นสิ่งสำคัญ โดยไม่เน้นผลของการบูชาแต่อย่างใด ภายหลังเริ่มมีความเชื่อเกี่ยวกับผลานิสงส์ของการบูชามากขึ้น โดยชาวพุทธเชื่อว่า การบูชาพระสถูปเจดีย์เป็นการสั่งสมบุญ ซึ่งจะทำให้ผู้บูชาเข้าถึงสุคติและบรรลุนิรมิตขั้นสูงสุดในชาติภพต่อ ๆ ไป ซึ่งได้ปรากฏในวรรณคดีบาลีอยู่หลายเรื่อง ได้แก่ เรื่องของท่านพระสกจิตตนิยะเถระที่ได้กล่าวถึงผลของการบูชาพระสถูปไว้ว่า เพราะท่านได้นำดอกไม้ต่าง ๆ มาบูชา และได้ไหว้พระสถูปด้วยจิตเลื่อมใส ดุจดั่งได้ถวายบังคมพระพุทธเจ้าซึ่งยังทรงพระชนม์อยู่ ผลของการบูชาทำให้ท่านได้เกิดเป็นพระราชา สมบูรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในแคว้น และตลอดระยะเวลาที่อยู่ในสังสารวัฏฏ์ก็ไม่เคยเกิดในทุกข์คติเลย จนกระทั่งได้บรรลุอรหัตผลในชาติสุดท้าย^{๒๐} หรือในอรรถกถามหาปรินิพพานสูตร ที่ขนิทาย มหาวรรค ได้กล่าวถึงการสร้างพุทธเจดีย์ของพระวิปัสสี ต่อมาประชาชนต่างพากันนำพวงดอกไม้ ของหอมและผ้า มาบูชาและอารักขาพระเจดีย์ ด้วยผลานิสงส์ของการบูชานี้ ส่งผลให้ผู้บูชาได้ไปสู่สุคติ ได้แก่ สวรรค์ ในชาติต่อ ๆ มา และท้ายที่สุดก็ได้บรรลุอรหัตผล เป็นต้น ซึ่งความเชื่อดังกล่าวได้มีส่วนสำคัญต่อวิถีปฏิบัติบูชาของพุทธบริษัทเรื่อยมา

ส่วนการบูชาพระพุทธรูป เกิดขึ้นหลังจากที่มีการบูชาพระบรมสารีริกธาต พระสถูปเจดีย์ ผ่านมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ เข้าใจว่า สังคมอินเดียในสมัยพุทธกาลไม่นิยมเรื่องการสร้างรูปเคารพ ซึ่งน่าจะเป็นคติที่ยึดถือกันมาตั้งแต่สมัยพระเวท ที่เชื่อว่าเทพเจ้าไม่มีปฏิมาหรือรูปร่าง^{๒๑} ความเชื่อนี้อาจจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดข้อห้ามเรื่องการสร้างรูปเคารพบูชาขึ้น เพราะคงมองว่า เมื่อมีการสร้างเทพเจ้าให้ดูมีรูปร่างลักษณะที่เห็นและจับต้องได้แล้ว เท่ากับเป็นการลดคุณค่าความศักดิ์สิทธิ์หรือดูหมิ่นต่อพระเจ้าได้ แม้ในช่วงพุทธกาลเป็นต้นมา ก็ยังไม่ได้ปรากฏธรรมเนียมการสร้างรูปเคารพบูชาเกิดขึ้นมาแต่อย่างใด ในส่วนนี้ มีผู้ให้ทัศนะในเรื่องการสร้างรูปเคารพใน

^{๒๐} ญาณภัทร ยอดแก้ว, **พฤติกรรมการบูชาพระพุทธรูปแนวจารีต** [ออนไลน์].

^{๒๑} **Hinduism and Idol worship** [Online], 19 November 2015. Available from : <http://english.vishwahindusamaj.com/idol-worship.htm>

พุทธศาสนาว่าเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญ หรือเข้าใจไปในแนวทางที่ว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงประสงค์ให้สร้าง^{๒๒} อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่ายังไม่ใช่เหตุผล เพราะเมื่อศึกษาจากหลักฐานพระไตรปิฎกเป็นต้น มักพบว่า การที่พระพุทธเจ้าจะตรัสสรรเสริญหรือไม่ทรงสรรเสริญเรื่องอย่างใดอย่างหนึ่ง พระองค์มักจะทรงนำบริบทที่เป็นประเด็นทางสังคมในสมัยนั้นมาแสดงให้เห็นถึงความเหมาะสมและไม่เหมาะสมในแต่ละประการ ยกตัวอย่างหัวข้อเรื่องการบูชาตามที่ได้ศึกษามาแล้ว การที่พระองค์ทรงห้ามข้อปฏิบัติอย่างใดอย่างหนึ่งก็เช่นเดียวกัน พบได้ที่พระองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทเป็นวินัยสำหรับห้ามสาวกจากการประพฤติปฏิบัติเรื่องที่ไม่เหมาะสม ก็มีสาเหตุเกิดจากการที่สงฆ์สาวกของพระองค์ก่อความผิดจนเป็นเหตุน่าตึ่เตียนก่อน หากความผิดยังไม่เกิดขึ้น พระพุทธเจ้าจะไม่ทรงนำมาตราหรือบัญญัติไว้ ข้อนี้ถือว่าเป็นอุปนิสัยของพระองค์ก็ได้ ฉะนั้นแล้ว หากจะสรุปว่า การสร้างรูปเคารพไว้สักการบูชาเป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงสรรเสริญหรือไม่ประสงค์ ดูเป็นความเห็นที่ไม่สมเหตุผลนัก นอกจากนี้ มีความคิดเห็นของ พร้อม สุกทัศน์ ณ อยุธยา ได้กล่าวว่า การเคารพแต่รูปจะไม่ใช่ประเด็นสำคัญทางพุทธศาสนา เนื่องจากจะพากันติดรูปเสียหมด พระพุทธองค์ต้องการให้เคารพน้บถือธรรมในพระธรรมคำสั่งสอน และถือเอาธรรมสำคัญยิ่งกว่ารูป^{๒๓} กล่าวคือ หากพากันบูชาแต่รูป ก็เกรงว่าจะเป็นการปฏิบัติที่ห่างไกลจากความหลุดพ้น อันเป็นจุดมุ่งหมายสำคัญของพุทธศาสนา จึงไม่นิยมสร้างรูปพระปฏิมาบูชาไว้ จากความเห็นนี้ หากจะมองเป็นเหตุผลหลักก็น่าจะได้ เนื่องจากมีพุทธโฆหารใจความว่า *หากใครเห็นธรรม ก็เท่ากับเห็นพระพุทธองค์ หรือ หากใครต้องการจะบูชาพระองค์ สามารถทำได้ด้วยการปฏิบัติธรรม* แต่ผู้วิจัยมองประเด็นนี้ว่า ยังไม่ใช่เหตุผลที่หนักแน่นนัก เนื่องจากแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ซึ่งเน้นการบูชาเทพเจ้า ก็ยังไม่มีแนวคิดเรื่องการสร้างรูปเคารพตัวแทนเทพเจ้าในสมัยเดียวกันอยู่ดี ฉะนั้น เหตุผลที่น่าเชื่อถือมากที่สุดในเรื่องที่ไม่มีการสร้างพระพุทธรูปบูชา คือ สังคมอินเดียยุคนั้นยังไม่มีธรรมเนียมและวัฒนธรรมการสร้างรูปเคารพ เมื่อไม่มีธรรมเนียม พระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ตรัสชี้แจงหรือแสดงเป็นบทบัญญัติไว้ ในทางกลับกัน การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเรื่องการบูชาพระบรมสารีริกธาตุหรือสตุ๊ปเจดีย์แทนพระองค์ เพราะสิ่งเหล่านั้น มีธรรมเนียมการสร้างและการบูชาที่ประพฤติปฏิบัติสืบทอดกันมาอยู่ตลอด

^{๒๒} ดูใน ญาณภัทร ยอดแก้ว, **สัมภาษณ์ข้อเสนอนะเกี่ยวกับการบูชาพระพุทธรูป** [ออนไลน์], ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘. เข้าถึงได้จาก : <https://www.gotoknow.org/posts/402471>

^{๒๓} พร้อม สุกทัศน์ ณ อยุธยา, **พระพุทธรูปบูชา** (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๒), หน้า ๑๗.

ส่วนยุคที่มีการสร้างพระพุทธรูปเพื่อสักการบูชาเป็นสมัยแรก เกิดขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๗^{๒๔} ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระเจ้าเมงนัณเดอรัที่ ๑ กษัตริย์ชาวกรีกที่ปกครองอินเดียอยู่ในสมัยนั้น ปฐมเหตุแห่งการสร้างพระพุทธรูปน่าจะเป็นการพัฒนาต่อยอดรูปแบบมาจากแนวคิดเรื่องของการบูชาสฤงเจดีย์เพื่อรำลึกถึงพระพุทธเจ้าที่มีมาก่อนหน้านี้ โดยเป็นการสร้างรูปพระพุทธรูปที่ใกล้เคียงกับมนุษย์มากที่สุด หากวิเคราะห์ในเรื่องในแง่มุมมองของจรรยาศาสตร์^{๒๕} กล่าวได้ว่า การสร้างพระพุทธรูป เป็นการอนุমানแทนพระวรกายของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นปูชนียบุคคลสำคัญในพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนมีสัญลักษณ์เครื่องเตือนใจให้เจริญพุทธานุสสติ คือ การระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระคุณอันบริสุทธ์ของพระองค์ ได้แก่ พระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธ์ิคุณ พระมหากรุณาธิคุณ และความงามของพุทธลักษณะ โดยทุกครั้งที่มีการสร้างพระพุทธรูป มักจะสร้างให้ตรงตาม “มหาบุริสลักษณะ” ที่แสดงถึงลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า ๓๒ ประการ การได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้าแนวทางเช่นนี้ สามารถนำมาซึ่งความปิติและความอิมใจ พร้อมทั้งสามารถนำมาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติตนได้อีกด้วย ดังนั้น การบูชาพระพุทธรูปสามารถทำให้เกิดคุณค่าทางปฏิบัติอันส่งเสริมจริยธรรมของผู้คนในสังคมอีกแนวทางหนึ่ง

๒.๔ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย

จุดเริ่มต้นของการบูชาวัตถุที่เป็นสัญลักษณ์บูชาทดแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในประเทศต่าง ๆ นอกเหนือจากประเทศอินเดีย ตามหลักฐานฝ่ายมหาวินัยกล่าวว่า เริ่มต้นในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกแห่งราชวงศ์โมริยะ หลังจากพระองค์หันมานับถือศาสนาพุทธ ทรงให้การสนับสนุนศาสนกิจหลาย ๆ อย่าง ซึ่งหนึ่งในศาสนกิจที่สำคัญได้แก่ การส่งสมณทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนายังนานาประเทศที่อยู่ใกล้และไกลออกไป พร้อมกันนั้น พระองค์ทรงส่งมอบพระบรมสารีริกธาตุให้ประเทศราชต่าง ๆ เหล่านั้นไว้สักการบูชาอีกด้วย ฝ่ายประเทศราชที่หันมานับถือพุทธศาสนาแล้วนั้น เมื่อได้รับพระบรมสารีริกธาตุเป็นเครื่องสักการะบรรณาการก็ได้สร้างสฤงเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ส่วนหนึ่งเพื่อเป็นเครื่องหมายถึงว่าพุทธศาสนาได้ประดิษฐานตั้งมั่นอยู่ในดินแดนนี้ และที่สำคัญ ได้เป็นสิ่งสักการบูชาเพื่อน้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรมคำสอนของพระองค์ตามแนวจารีตของการบูชาในพุทธศาสนา พระราชกรณียกิจของพระเจ้าอโศกใน

^{๒๔} ดูเพิ่มเติมใน กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **พระพุทธรูปสำคัญ**, หน้า ๑๔ – ๑๕.

^{๒๕} ญาณภัทร ยอดแก้ว, **แนวคิดเชิงปรัชญากับการสร้างพระพุทธรูป** [ออนไลน์], ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘. เข้าถึงได้จาก : www.gotoknow.org/posts/401032

ครั้งนั้น นับว่าเป็นแบบอย่างให้กับพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเป็นพุทธมามกะในหลาย ๆ ประเทศยุคต่อมา ได้เจริญตามรอยปฏิบัติทาของพระองค์ เมื่อส่งสมณทูตออกไปเผยแผ่คำสอนทางพุทธศาสนาในประเทศใด ก็มักจะส่งพระบรมสารีริกธาตุให้คณะสมณทูตนำไปประดิษฐานไว้ให้ประเทศนั้น ๆ บูชาด้วย^{๒๖} ส่งผลให้คติเรื่องการบูชาสัญลักษณ์เช่น พระบรมสารีริกธาตุ สกูปเจดีย์ หรือแม้แต่พระพุทธรูป ได้แผ่ขยายไปตามประเทศต่าง ๆ อย่าง ลังกา พม่า และประเทศไทย ตามลำดับ

อย่างไรก็ตาม ประเทศที่รับแนวคิดเรื่องการบูชาสัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่ว่ามาเหล่านี้ ได้ส่งเสริมการบูชาตามแนวจารีต กล่าวคือ มุ่งเน้นการบูชาเพื่อเป็นพุทธานุสรณ์และธรรมานุสรณ์เป็นประการสำคัญ ในขณะเดียวกัน ด้วยอิทธิพลทางความเชื่อและวิถีปฏิบัติของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ส่งผลให้แนวคิดเรื่องการบูชาบูชานี้ยวดยุทธ์ทั้งหลาย มีพัฒนาการและประยุกต์จนกลายเป็นแนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์ประเพณีประจำดินแดนนั้น ยกตัวอย่างเช่น ในประเทศศรีลังกา ชาวสิงหลให้ความสำคัญศรัทธาในพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก และมีความเคารพบูชาต่อพระบรมสารีริกธาตุเป็นประหนึ่งได้เคารพบูชาต่อพระพุทธรูปเจ้าโดยตรงทีเดียว ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวที่มีว่า “หากพวกเรานับถือพระบรมสารีริกธาตุ เท่ากับเป็นการนับถือพระพิชิตมาร”^{๒๗} นอกจากนี้ ยังได้สร้างคติความเชื่อเรื่องธาตุบูชาโดยแต่งเติมตำนานเพิ่มเติมเหตุการณ์พุทธประวัติเดิม มีการระบุว่าพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ มาจากพุทธสรีระส่วนนั้นส่วนนี้ มีขนาดและสีเป็นอย่างนี้ และมีปริมาณเท่านั้นเท่านี้ สันนิษฐานว่าการแต่งเติมตำนานธาตุบูชาดังกล่าว เพื่อแสดงเจตนารมณ์ที่ต้องการให้ลังกาเป็นศูนย์กลางพระธาตุต่อจากอินเดีย โดยผูกตำนานให้มีมากขึ้นและไม่เป็นที่หายากอีกต่อไป^{๒๘} อีกทั้งยังได้แต่งเติมตำนานพระธาตุให้ผูกพันกับลังกามากขึ้น โดยแต่งเป็นคัมภีร์ประเภทวังสะอย่าง *มหาวังสะ* *จูฬวังสะ* *นลาฏฐาตุวังสะ* หรือตำนานพระบรมธาตุอย่าง *ตำนานพระเขี้ยวแก้ว* และ*ธาตุอันตรธาน* เป็นต้น^{๒๙} ด้วยแนวคิดที่เป็นเอกลักษณ์เช่นนี้ ส่งผลให้ชาวลังกา นับถือบูชาสัญลักษณ์คือ พระบรมสารีริกธาตุ และสกูปเจดีย์ได้อย่างแนบแน่นสนิทใจ

ส่วนดินแดนที่ตั้งอยู่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย พบว่ามีการประดิษฐานพระธาตุและพระพุทธรูปมากที่สุด ซึ่งเป็นหลักฐานที่บ่งชี้ว่า เป็นดินแดนที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางด้าน

^{๒๖} สมหมาย เปรมจิตต์, *พระเจดีย์ในลานนาไทย*, หน้า ๘.

^{๒๗} Edward Samson, *Holy Tooth* (Bristol : John Wright & Sons Ltd., 1958), p. 71, อ้างถึงใน สมหมาย เปรมจิตต์, *พระเจดีย์ในลานนาไทย*, หน้า ๘.

^{๒๘} ธนธร กิตติกานต์, *มหาธาตุ* (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑.

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕ - ๓๕.

พุทธศาสนามาเป็นเวลายาวนาน ตามตำนานระบุว่า เริ่มต้นในสมัยที่ยังเป็นอาณาจักรปกครองตนเองชื่ออาณาจักรทริภุญชัย มีความผูกพันกับพุทธศาสนาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ อาณาจักรทริภุญชัยได้รับเอาพุทธศาสนาเถรวาทแบบทวารวดีจากเมืองละโว้ ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ ก็รับเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาเถรวาทจากทางตะวันตกคือพุกามและมอญมาผสมผสานกัน^{๓๐} ด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนาที่ได้รับมาตั้งแต่ยุคแรก ได้มีการสร้างสถูปเจดีย์และพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ตามสถานที่ต่าง ๆ เพื่อเป็นหลักฐานของการประดิษฐานพุทธศาสนาสืบต่อกันมาในแต่ละสมัย และในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หลังจากอาณาจักรทริภุญชัยได้เปลี่ยนศูนย์กลางการปกครองพร้อมกับสถาปนาเป็นอาณาจักรล้านนา ซึ่งถือว่าเป็นยุคที่รุ่งเรืองที่สุดของพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่า “ยุคทองของล้านนา”^{๓๑} เนื่องจากล้านนาได้เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวงศ์ที่รับมาจากสุโขทัย ด้วยอิทธิพลของพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกา ทำให้กษัตริย์ราชวงศ์มังรายเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อพุทธศาสนาในฐานะศาสนูปถัมภก สนับสนุนการสร้างวัดวาอาราม สถาปนาพระธาตุเจดีย์และพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ตามราชธานี นอกเขตเมือง และตามสถานที่ใกล้เคียงอย่างแพร่หลาย ตลอดจนบูรณปฏิสังขรณ์ปูชนียวัตถุอันเก่าแก่สำคัญอีกด้วย ลักษณะดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดทางพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ ว่าด้วยการบำเพ็ญความเป็น “พระมหาธรรมราชา” ตามรอยจารีตของพระเจ้าอโศกและพระมหากษัตริย์ลังกาในอดีต ที่ทรงให้ความสำคัญต่อการบูชาพระบรมสารีริกธาตุ การประดิษฐานสถูปเจดีย์และปูชนียวัตถุอื่น ๆ ให้แพร่หลายทั่วดินแดน เพื่อให้ผู้คนที่นับถือพุทธศาสนาได้กราบไหว้บูชาโดยทั่วกัน อนึ่ง ในระดับพื้นบ้านเอง ก็มีการนำคติพระธาตุบูชาของทางลังกามาผสมผสานกันจนเป็นเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น กล่าวคือ มีการแต่งเติมตำนานพระธาตุให้มีเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้มีความพิเศษเพื่อที่จะยกพระธาตุนั้นให้เป็นพระธาตุที่สำคัญ มีความศักดิ์สิทธิ์และน่าเคารพบูชา โดยมีตำนานฉบับแรกของล้านนา ได้แก่ *ตำนานจามเทวีวงศ์* ที่แต่งขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๔๕ - ๑๙๘๔) ตำนานฉบับนี้ เชื่อว่าได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ประเภทวังสะของทางลังกา ด้วยเนื้อหาที่เป็นการประยুক্তตำนานทางพุทธศาสนากับราชพงศาวดารเข้าด้วยกัน เนื้อหาของจามเทวีวงศ์เป็นการบอกเล่าประวัติศาสตร์ของพระพุทธรูปและประวัติศาสตร์ราชวงศ์ทริภุญชัย โดยมี

^{๓๐} อุษณีย์ ธงไชย, “จากสมัยไพลสโตซินสู่สมัยอาณาจักรล้านนา,” ใน *ล้านนาคดีศึกษา*, หน้า ๑๕๔ - ๑๗๙, (เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖๘ - ๑๖๙.

^{๓๑} นิตดา หงส์วิวัฒน์, *พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะล้านนา สุโขทัย ออยุธยา และรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ : คติ, ๒๕๕๕), หน้า ๒๖.

การผูกเรื่องพุทธทำนาย และปิดท้ายด้วยเรื่องการสร้างพระธาตุหรือภูเขาศักดิ์สิทธิ์ จากตำนานจามเทวีวงศ์ นั้น ส่งผลให้เมืองอื่น ๆ ในอาณาจักรได้เลือกพระธาตุเจดีย์ในเมืองของตน สถาปนาเป็นพระธาตุสำคัญประจำเมือง พร้อมกับสร้างตำนานบอกเล่าประวัติศาสตร์ขึ้นมา ได้แก่ ตำนานพระธาตุดอยตุง (เมืองเชียงใหม่) ตำนานพระธาตุแช่แห้ง (เมืองน่าน) ตำนานพระธาตุลำปางหลวง (เมืองลำปาง) และตำนานพระธาตุดอยสุเทพ (เมืองเชียงใหม่) เป็นต้น^{๓๒} ทั้งยังมีตำนานที่ผูกเรื่องราวการเสด็จโปรดเวไนยสัตว์ในดินแดนล้านนาของพระพุทธเจ้าเป็นแกนหลัก แต่งเติมด้วยอิทธิปาฏิหาริย์อันทำให้เกิดความอัศจรรย์ใจ โยงเรื่องราวตำนานของพระธาตุสำคัญที่แต่งขึ้นก่อนหน้าเข้าไว้ด้วยกัน อันได้แก่ *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ที่จัดว่าเป็นตำนานที่มีเอกลักษณ์อีกฉบับหนึ่ง เป็นการผสมผสานเรื่องราวท้องถิ่นอย่างลักษณะทางภูมิศาสตร์ เช่น บ้านเมือง ภูเขา เป็นต้น หรือชนพื้นเมืองอย่างเมง ลัวะ ไท เป็นต้น เชื่อมโยงเหตุการณ์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า โดยมีชนบค้ำโครงดำเนินเรื่องในรูปแบบที่คล้ายกัน เป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าพร้อมกับพระอรหันต์สาวกเสด็จมาถึงสถานที่แห่งหนึ่ง ทรงแสดงธรรมโปรดชาวบ้านพื้นเมือง ภายหลังประทับรอยพระพุทธบาท หรือประทานพระเกศา หรือทรงพยากรณ์อนาคตของบ้านเมืองเกี่ยวกับการประดิษฐานพระพุทธรูปในดินแดนนั้น ดังนี้ ลักษณะของตำนานที่มีการเชื่อมโยงพระพุทธเจ้าเข้ากับบ้านเมืองในท้องถิ่น น่าจะมาจากนัยสำคัญ ๒ ประการ ประการแรก เป็นการสร้างความรู้สึกสนิทสนมใจให้แก่คนในชุมชนในท้องถิ่นว่า พระพุทธเจ้าไม่ได้เป็นบุคคลอื่นที่อยู่ห่างไกล ในขณะที่เดียวกันก็ยิ่งสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถานที่เป็นกุศโลบายของคนโบราณในการสร้างความสำคัญให้กับท้องถิ่นของตนเอง^{๓๓} ประการต่อมา เป็นนัยทางการเมืองในการเชื่อมโยงความแตกต่างหลากหลายของชาติพันธุ์แต่ละบ้านเมืองให้รวบรวมเป็นหนึ่งเดียวกัน ด้วยตำนานพระธาตุและการบูชาพระธาตุในพุทธศาสนา^{๓๔}

ด้วยความที่อาณาจักรล้านนานับถือพุทธศาสนาเถรวาทมายาวนาน ทำให้มีแนวคิดเรื่องการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปที่เป็นจารีตทางพุทธศาสนาแบบเถรวาท ปรากฏผ่านเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ตำนาน ประเพณีและพิธีการต่าง ๆ มาโดยตลอด ประการแรก มีการกราบไหว้บูชานมัสการพระธาตุและพระพุทธรูป เพื่อน้อมระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระพุทธรูป หรือ

^{๓๒} ดูใน ธนธร กิตติกานต์, *มหาธาตุ*, หน้า ๑๙๔ – ๑๙๕.

^{๓๓} ประคอง นิมมานเหมินท์, “พระพุทธเจ้าในตำนานและนิทานพื้นบ้านไทย-ไท,” ใน *เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่องวรรณกรรมพระพุทธศาสนา*, หน้า ๑ – ๒๖, (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒, อ้างถึงใน ปฐม หงษ์สุวรรณ, “ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม,” หน้า ๑๐.

^{๓๔} ธนธร กิตติกานต์, *มหาธาตุ*, หน้า ๑๙๙.

ปรารภเหตุการณ์และสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพระองค์ อันมีพุทธานุสสติเป็นที่ตั้ง ดังที่ปรากฏในประวัติของการสร้างเจดีย์วัดเจ็ดยอด (วัดมหาโพธาราม) พระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างวัด แล้วรับสั่งให้ตกแต่งที่นั่นให้เป็นประดิษฐานที่ ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ก่อนตรัสมาสัมโพธิญาณ พร้อมกับทรงสร้างสถูปมหาสถาน คือสถานที่ ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับเสวยวิมุตติสุขก่อนเสด็จออกเผยแผ่ประกาศศาสนา โดยทั้งหมดเป็นการตกแต่งให้คล้ายกับสถานที่จริงที่อยู่ในประเทศอินเดีย^{๓๕} ส่วนนี้ ถือได้ว่าเป็นการบูชาเพื่อเป็นพุทธานุสรณ์ โดยรำลึกถึงเหตุการณ์ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า* พร้อมกับเป็นบรรทัดฐานให้พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังได้บูชาเพื่อน้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้าต่อไป ประการต่อมา ได้มีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปเพื่อระลึกถึงธรรมหรือเจริญธรรมภายในจิตใจ อย่างในอดีต มักจะมีพุทธศาสนิกชนที่ไปแสวงบุญสักการะพระธาตุที่สำคัญต่าง ๆ เพื่อที่จะทำสังฆะอธิษฐานอุทิศตนแก่พุทธศาสนา หรือพระสงฆ์บางองค์ที่ไปนมัสการพระธาตุเพื่อที่จะระงับความคิดที่หันเหไปจากเพศสมณะก็มี^{๓๖} ประการสุดท้าย มีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในลักษณะที่เป็นการสังสมบุญกุศล ได้ถวายทานรักษาศีลไปพร้อมกับการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป โดยหวังบุญกุศลจากการบูชา นั้น ส่งผลให้เกิดในสุคติภูมิและเข้าถึงนิพพานในท้ายที่สุด ทั้งหมดนี้ เป็นแนวคิดของการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปของทางล้านนาที่สอดคล้องกับแนวคิดการบูชาที่เป็นจารีตทางพุทธศาสนาเถรวาทตามที่ได้กล่าวมาข้างต้น

นอกจากนี้ ได้ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับการบูชาพระธาตุกับพระพุทธรูปอีกประการหนึ่ง ซึ่งมีการนำเอาความเชื่อและวิถีนิยมดั้งเดิมทางสังคมล้านนาในเรื่องการนับถือบูชาสิ่งต่าง ๆ ตามความเชื่อกลุ่ม *วิญญานนิยม* ที่ได้นับถือบูชาบวงสรวงผีบรรพบุรุษ ผีบ้านผีเรือน ผีเจ้า และผีเสื้อเมือง^{๓๗} ความเชื่อเรื่อง *เทวนิยม* ที่นับถือบูชาเทพารักษ์ที่สถิตตามที่แตกต่างกัน รวมไปถึงพระอินทร์ พระพรหม ตามคติของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ที่เข้ามามีอิทธิพลก่อนพุทธศาสนา ระยะเวลาหลังเมื่อพุทธศาสนาขยายเข้ามาอีก ก็ได้กลายเป็นความเชื่อความนับถือบูชาผสมปนเปกัน^{๓๘} อีกทั้ง

^{๓๕} สงวน โชติสุขรัตน์, **ตำนานเมืองเหนือ**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (นนทบุรี : ศรีปัญญา, ๒๕๕๓), หน้า ๔๔๗.

* ในขณะเดียวกัน พระเจ้าติโลกราชได้สร้างวัดเจ็ดยอดขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๙๙๙ เพื่อหมายจะให้เป็นที่บูชา ในวาระที่พุทธศาสนาครบรอบ ๒๐๐๐ ปี อีกด้วย.

^{๓๖} สมหมาย เปรมจิตต์, **พระเจดีย์ในล้านนาไทย**, หน้า ๑๑.

^{๓๗} ดูเพิ่มเติมใน พิสิฐภัฏ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ, “มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา,” ใน **ล้านนาคติศึกษา**, หน้า ๘๖ – ๑๒๑, (เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคติศึกษามหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๗), หน้า ๘๗ – ๘๘.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

ยังมีความเชื่อในเรื่องโหราศาสตร์ อย่างการถือฤกษ์งามยามดี และเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ได้แก่ เชื่อในพลังลึกลับเหนือธรรมชาติ เชื่อในอิทธิปาฏิหาริย์ของสิ่งต่าง ๆ ที่มองไม่เห็น ซึ่งนำมาสู่พฤติกรรม การบูชาบวงสรวง อ้อนวอนขอสิ่งต่าง ๆ จากพลังอำนาจลึกลับเหล่านั้น โดยสิ่งที่ขอทั้งหมด แสดงออกซึ่งแนวคิด ๒ ประการคือ ๑. **ปิยะ** ทำให้เกิดความรัก ความโชคดี สำเร็จประโยชน์ มีความสุขปลอดภัย ๒. **กายะ** เป็นเครื่องทำลาย เครื่องป้องกัน กำจัดอัปมงคลต่าง ๆ^{๓๙} ซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานที่ชาวล้านนาเชื่อถือกันมาแต่โบราณ ถึงแม้ภายหลัง อาณาจักรล้านนาจะเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาโดยทั่วกันก็ตาม แต่ความคิดความเชื่อเหล่านี้ก็ไม่ได้สูญหายไปหมดเสียทีเดียว กลายเป็นว่าได้มีการประยุกต์เข้ากับแนวคิดและวิถีปฏิบัติในพุทธศาสนา ก่อให้เกิดความเชื่อแบบที่ผสมผสานกันขึ้นมาเป็นเอกลักษณ์ทางสังคม โดยมีมุมมองเกี่ยวกับบุคคล วัตถุ และการนับถือบูชา แตกต่างจากการเคารพบูชาตามพุทธศาสนาแบบจารีตอยู่พอสมควร อย่างพระพุทธรูป ในตำนานฉบับต่าง ๆ ได้อธิบายในเชิงว่าเป็นพระผู้ทรงฤทธิ์ มีการแสดงปาฏิหาริย์เหนือธรรมชาติ ทรงเหาะเหินเดินอากาศ หรือพยากรณ์อนาคตได้ ในส่วนของพระบรมสารีริกธาตุ, พระธาตุเจดีย์, และพระพุทธรูป ถูกมองในลักษณะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถบันดาลฤทธิ์อันน่าอัศจรรย์ได้ นอกจากนี้ ได้มีการประยุกต์บูชานិเวศวัตถุเหล่านั้นเข้ากับพิธีกรรมบางอย่างเพื่อที่จะให้ประชาชนมองว่าเป็นวัตถุที่ศักดิ์สิทธิ์ อย่างพิธีสมโภชพระธาตุในหลาย ๆ พื้นที่ มักจะนำเอาความเชื่อทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์มาใช้ในพิธีกรรมอยู่ด้วย ดังจะเห็นได้จากการพิธีสมโภชพระธาตุเจดีย์หลวง^{๔๐} หรือกรณีที่มีการสมโภชพระพุทธรูป ที่นำเอาพิธีปลุกเสกมาผสมผสานเข้ากับพิธีกรรม เรียกว่า “พิธีเบิกเนตร” โดยอนุমানว่า ขณะที่ยังไม่ผ่านพิธีเบิกเนตร พระพุทธรูปยังเป็นรูปปั้นธรรมดา แต่เมื่อทำพิธีเบิกเนตรเสร็จพระพุทธรูปองค์นั้นจึงเป็นเสมือนพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้าที่สมบูรณ์ เป็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพุทธต่างพากันนับถือ ด้วยพิธีกรรมที่ว่ามานี้ เมื่อมาผสมผสานกับแนวคิดการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป ย่อมทำให้มีการบูชาที่แตกต่างไปจากการบูชาแบบจารีต คือ เกิดเป็นพิธีกรรมที่เชื่อกันว่ามีพลังศักดิ์สิทธิ์ ส่วนการบูชาก็เป็นไปในลักษณะมุ่งหวังขอพรมากขึ้น ขอให้ผลที่ดีบังเกิดกับตัวเองมากกว่าการปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลด้วยตนเอง อย่างเช่น ขอให้มั่งคั่ง มีโชคมีลาภ ความสวัสดิมงคล เป็นต้น บูชาในลักษณะของการบนบานศาลกล่าวหรือแก้บน หรือบูชาในเชิง

^{๓๙} มณี พยอมยงค์, “ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย,” ใน **ล้านนาไทย**, หน้า ๑๒๑ – ๑๔๔, (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๑๒๗ – ๑๒๘.

^{๔๐} ดูเพิ่มเติมใน สมหมาย เปรมจิตต์, **พระเจดีย์ในล้านนาไทย**, หน้า ๓๒ – ๓๖.

สะเดาะเคราะห์ต่อโชคชะตาอย่างการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด* ทั้งหมดนี้ ล้วนแล้วแต่เป็นแนวความคิดการบูชาที่เป็นเอกลักษณ์ทางสังคมนิยมปรากฏให้เห็นมาจนถึงปัจจุบัน

๒.๕ พฤติกรรมการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบน

การบูชาปูชนียวัตถุคือพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีพิธีการอย่างต่าง ๆ เพื่อแสดงออกถึงความเคารพนับถือของชาวพุทธล้านนา ที่มีต่อพระธาตุและพระพุทธรูปทั้งหลาย ส่วนนี้จัดเป็นพฤติกรรมการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป โดยผู้วิจัยจะศึกษาเป็นลำดับต่อไป

๒.๕.๑ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยกิริยาทางกาย

ในสมัยพุทธกาล พุทธบริษัทบูชาพระพุทธเจ้าที่แสดงออกทางกายอย่างไร การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในปัจจุบัน มีวิธีปฏิบัติเหมือนกับการบูชาพระพุทธเจ้าอย่างเดียวนั้น เพราะบริบทของพระธาตุและพระพุทธรูป อันชาวพุทธทั้งหลายเคารพนับถือเปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้านั่นเอง โดยแบ่งประเภทเป็นวิธีบูชาตามขนบจารีตและวิธีบูชาตามประชานิยม ดังนี้

ในปัจจุบัน มีวิธีบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปที่พบเห็นเป็นปกติทั่วไป ได้แก่ การกราบไหว้ โดยนั่งคุกเข่าประนมมือไหว้ต่อพระธาตุและพระพุทธรูป กราบลงแบบเบญจางคประดิษฐ์ ๓ ครั้ง หรือหากไม่สะดวกที่จะนั่งกราบ ก็สามารถยืนไหว้ด้วยการประนมมือยกสูงให้นิ้ว

* ตามความเชื่อของชาวพุทธล้านนาถือว่าชีวิตของคนเรามีความเกี่ยวข้องกับเคราะห์กรรมต่าง ๆ ซึ่งตนเองได้กระทำไว้ในชาตินี้และชาติก่อน และอีกทางหนึ่งยังเกี่ยวข้องกับเคราะห์หรืออุบาทว์ ซึ่งเกิดขึ้นตามอำนาจของดวงดาวในโชคชะตาราศีที่ตนเกิดมา เมื่อชีวิตของคนเราผ่านมาถึงปีเดือนที่จะมีเคราะห์ร้าย หรือเหตุขัดข้องใด ๆ ก็ตาม ผู้นั้นจะต้องหาทางสะเดาะเคราะห์ให้พ้นไป จึงเกิดมีพิธีกรรมสะเดาะเคราะห์เป็นครั้งคราว แต่ในขณะเดียวกันการสะเดาะเคราะห์ตามที่หมอโหรทำมานั้น อาจยังเปิดช่องให้มีเคราะห์ภัยเกิดขึ้นได้อยู่ จึงมีการกำหนดให้คนที่เกิดในปีใดก็ตามได้ไหว้พระธาตุประจำปีเกิดนั้น เพราะความเชื่อว่าการไหว้พระธาตุประจำปีมีอานิสงส์มาก สามารถปกป้องภัยอันตรายให้กับผู้ที่ได้สักการบูชาอย่างแน่นอน, ดูใน สมหมาย เปรมจิตต์, พระเจดีย์ในล้านนาไทย, หน้า ๑๔.

อยู่เหนือศีรษะ โนมศีรษะลงให้ปลายนิ้วมือมุ่งตรงไปยังยอดพระธาตุ^{๔๑} พร้อมกับรวบรวมสมาธิเพื่อเป็นการน้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระพุทธคุณ ตามแนวจารีตประเพณีที่ดี หรือตั้งจิตอธิษฐาน เพื่อให้ได้รับผลานิสงส์อย่างต่าง ๆ ตามแต่ความเชื่อของผู้กราบไหว้บูชา ซึ่งการกราบไหว้ลักษณะดังกล่าว เป็นวิธีการบูชาที่สามารถทำได้โดยสะดวก ไม่ต้องตระเตรียมวัตถุเครื่องสักการะให้เป็นการยุ่งยากแต่อย่างใด

ต่อมาคือ การถวายวัตถุสิ่งของ เครื่องสักการบูชาแก่พระธาตุและพระพุทธรูป โดยประชาชนนิยมถวายเครื่องสักการะประเภท ข้าวตอก ดอกไม้ ของหอม และจุดธูปเทียนเพื่อบูชาพระธาตุ ส่วนพระพุทธรูปถวายเครื่องสักการะเช่นเดียวกับพระธาตุ และยังได้เพิ่มเติมเรื่องการถวายเครื่องสักการะประเภท ถวายข้าว ถวายอาสนะหรือเตียงแก่พระพุทธรูป* ถวายเครื่องทรง หรือผ้ากาสาวพัตร์สำหรับทรงพระพุทธรูปรวมเข้าไปด้วย นอกจากนี้ อาจมีการถวายเครื่องสักการบูชาแบบเจาะจงสิ่งของสำหรับบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปแห่งใดแห่งหนึ่ง ที่อนุโลมตามความเชื่อของชาวพุทธท้องถิ่น อย่างเช่น ที่วัดเจ็ดยอด (จังหวัดเชียงใหม่) มีการถวายไม้ค้ำโพธิ์บูชาพระเจดีย์และต้นพระศรีมหาโพธิ์ ที่วัดพระธาตุช่อแฮ (จังหวัดน่าน) มีการถวายตุ๊กหลวงบูชาพระธาตุ หรือที่วัดพระธาตุคอกคำ (จังหวัดเชียงใหม่) มีการถวายดอกมะลิบูชาพระเจ้าทันใจ เป็นต้น

วิธีบูชาอีกประการคือ การเวียนขวา โดยให้สิ่งที่เรานับถือหรือผู้ที่เรานับถือเป็นต้น อยู่ทางขวาของผู้เวียน^{๔๒} เรียกว่า การประทักษิณ หรือทักษิณาวัตรบูชา เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ประชาชนสมัยพุทธกาลปฏิบัติเพื่อแสดงออกถึงความเคารพนบถน้อมพระพุทธรูป และยังคงสืบต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน วิธีนี้ใช้สำหรับบูชาพระธาตุโดยเฉพาะ เพราะโดยส่วนใหญ่ มีการสร้างพระธาตุไว้กลางบริเวณที่โล่งแจ้ง โอโถง อยู่เป็นศูนย์กลางวัด ภายหลังจึงได้ปรับใช้เป็นลานประทักษิณสำหรับพุทธศาสนิกชนผู้มาสักการบูชากราบไหว้ด้วย การประทักษิณพระธาตุนี้ ทำได้โดยประนม

^{๔๑} อ.ปริกัทร, **พระบรมธาตุ** (ม.ป.พ. : ๒๕๓๙), หน้า ๘๑.

* การถวายข้าวพระพุทธรูปก็ดี ทำอาสนะเตียงนอนสำหรับพระพุทธรูปก็ดี เป็นต้น เป็นพฤติกรรมที่สืบทอดกันตามคตินิยมแบบล้านนาโบราณ ซึ่งเชื่อถือว่าพระพุทธรูปนั้นเปรียบเสมือนพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์ชีพอยู่นั่นเอง, ดุโน สุชัย สิริวิบูล, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อคติความเชื่อ พิธีกรรม และวิธีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ของล้านนา,” หน้า ๑๐๐.

^{๔๒} ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖), หน้า ๗๐๗.

มือไหว้ เดินเวียนขวา คือหันด้านขวาเข้าหาลงค์พระธาตุ เวียนจนครบ ๓ รอบ ในขณะที่เวียนก็มักจะถือดอกบัว ดอกไม้ ธูปเทียน เวียนนมัสการ สวดมนต์อธิษฐานจิตไปด้วย^{๔๓}

การบูชาทั้ง ๓ วิธีได้แก่ การกราบไหว้ ถวายเครื่องสักการบูชาและการทำประทักษิณ อาจมีรายละเอียดที่แตกต่างกันบ้าง เนื่องด้วยบริบททางสังคมที่ไม่เหมือนกัน แต่โดยรวม ถือว่าเป็นวิธีปฏิบัติที่สอดคล้องกับการบูชาตามแนวจารีตในพุทธศาสนาทั้งนั้น

นอกจากนี้ ยังมีการบูชาทางกายด้วยวิธีปฏิบัติแบบประชานิยมคือ มีการประยุกต์พิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเข้ากับพิธีบูชาพระธาตุหรือพระพุทธรูป ซึ่งมักจะเป็นพิธีนิยมทำกันมาตั้งแต่อดีต ทำตามกันเรื่อยมาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีทางท้องถิ่นนั้น ๆ ไป ยกตัวอย่างประเพณีการขึ้นพระธาตุดอยสุเทพ^{๔๔} ที่ประชาชนมักจะเดินขึ้นดอยลัดเลาะป่าเขาเพื่อไปนมัสการพระธาตุ ต่อมาได้กลายเป็นประเพณีที่ทำในวันวิสาขบูชา เป็นการบูชาด้วยความอุทิศสาหัส แสดงความศรัทธาของชาวพุทธอีกทางหนึ่ง หรืออย่างการแสดงมหรสพอย่างต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการขับร้อง รำฟ้อนก็ดี ที่เป็นการละเล่นแบบพื้นเมือง อันเป็นพิธีการอย่างหนึ่งที่จะพบเห็นในพิธีบูชาสมโภชพระธาตุและพระพุทธรูป ทั้งหมดนี้ จัดว่าเป็นวิธีบูชาตามความเชื่อทางสังคมดังกล่าว

๒.๕.๒ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยกิริยาทางวาจา

ด้วยความที่ศาสนาพุทธผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมาอย่างยาวนาน ผสมผสานอยู่ในประเพณี วัฒนธรรม ความคิดความเชื่อ มักจะพบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน เกิดเป็นพิธีการทางศาสนาอย่างเช่น การทำบุญในวาระสำคัญต่าง ๆ ทำบุญสะเดาะเคราะห์ หรือทำพิธีศพ เป็นต้น แต่สิ่งหนึ่งที่สังเกตเห็นได้ว่า พิธีการต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนแล้วแต่มีบทสวดมนต์ คาถา เป็นองค์ประกอบสำคัญทั้งสิ้น^{๔๕} ไม่เว้นแม้แต่การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป ก็ได้นำเอาบทสวดมนต์มาใช้เป็นองค์ประกอบหนึ่งของวิธีการบูชาเช่นกัน ในปัจจุบันนี้ เมื่อเดินทางไปนมัสการพระธาตุและพระพุทธรูปตามท้องถิ่นต่าง ๆ ในภาคเหนือตอนบน มักจะมีป้ายเขียน “คำบูชา” ติดไว้ เพื่อให้ชาว

^{๔๓} อ.ปริกัทร, พระบรมธาตุ, หน้า ๘๑.

^{๔๔} พระครูสมุห์วรวิทย์ ดุษฎีพฤตนิพนธ์, “ความเชื่อและวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดแพร่,” หน้า ๓๙.

^{๔๕} กรมการศาสนา, คู่มือสวดมนต์สำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไป (กรุงเทพฯ ฯ : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๗) หน้า ๖๐.

พุทธที่เดินทางมาสักการบูชาได้ใช้สวดนมัสการพระธาตุหรือพระพุทธรูปนั้น ถือเป็นวิธีที่นำมาประยุกต์ใช้ในพฤติกรรมการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปอีกวิธีหนึ่ง

การบูชาด้วยการกล่าวนมัสการ สรรเสริญ ต่อสิ่งที่ตนเคารพ ถือว่าเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ที่ปรากฏในทุกชาติ ทุกภาษา ทุกศาสนา และทุกยุคทุกสมัย^{๔๖} อย่างในสมัยอินเดียโบราณ ก่อนพุทธกาล เริ่มตั้งแต่ยุคพระเวท ชาวอารยันได้แต่งบทสวดนมัสการ สรรเสริญ ร้องขอ เพื่อใช้ในยัชญพิธี โดยที่การประกอบพิธีกรรมแต่ละครั้ง พราหมณ์จะสวดถ้อยคำนมัสการอันแสดงถึงความเคารพ พร้อมทั้งสวดพรรณนาคุณสมบัติของเทพเจ้าเป็นบทสรรเสริญ โดยหวังจะให้เทพเจ้านั้นพึงพอใจ ดลบันดาลให้สัมฤทธิ์ผลในการประกอบพิธีกรรม และประทานสิ่งที่ผู้สรรเสริญปรารถนาได้ เห็นได้ว่า การสวดบูชาสรรเสริญ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญและขาดไม่ได้ในยัชญพิธีแต่ละครั้ง ทั้งนี้ ตามความเชื่อของพราหมณ์ เชื่อว่าถ้อยคำมีพลังพิเศษ^{๔๗} เป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการควบคุมอำนาจ เพราะคำพูดเป็นสิ่งที่แสดงเจตคติของผู้พูดและสร้างบางสิ่งบางอย่างให้เกิดขึ้นเป็นจริงได้ คำพูดและพิธีกรรมจึงเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กัน ถ้อยคำที่เปล่งออกมาอย่างถูกต้อง อย่างเช่น *เพลงสวด*, *คำวิงวอนเทพเจ้า*, *คำอำนวยพร* เป็นต้น จึงมีพลัง ลักษณะนี้ถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ที่แสดงออกผ่านทางภาษาคำพูด^{๔๘}

จากสมัยพระเวทสืบเนื่องมาถึงสมัยพุทธกาล แนวคิดเรื่องการสวดนมัสการ สรรเสริญของศาสนาพราหมณ์ได้เข้ามาปะปนกับแนวคิดของศาสนาพุทธ หรืออีกนัยหนึ่ง แนวคิดเรื่องการสวดบูชาตามแบบพราหมณ์ค่อย ๆ ปรับเปลี่ยนไปตามแนวคิดในพุทธศาสนา จากการสวดสรรเสริญเทพเจ้า ได้กลายมาเป็นการกล่าวนมัสการสรรเสริญที่ตัวบุคคลผู้เป็นที่เคารพไปในที่สุด^{๔๙} อย่างพระพุทธรูป ที่มีผู้นับถือศรัทธากันอย่างมากมาย ประชาชนทั่วทุกสารทิศต่างก็เดินทางมาเพื่อที่จะเข้าเฝ้าและบูชาพระองค์ต่อพระพักตร์ ฝ่ายประชาชนที่ไม่มีโอกาสได้เข้าเฝ้าเพราะอยู่

^{๔๖} พระมหาสาย์ณู ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๙.

^{๔๗} Jan Gonda, *Prayer and Blessing: Ancient Indian Ritual Terminology* (Netherland : E. J. Brill, 1989), p.83, อ้างถึงใน พระมหาสาย์ณู ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๑๑.

^{๔๘} พระมหาสาย์ณู ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๑๑.

^{๔๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

ห่างไกล ก็บูชาพระพุทธเจ้าด้วยวิธีกล่าวคำนมัสการ พรรณนาสรรเสริญพระคุณของพระองค์เป็น
อย่าง ๆ ไป ในพระไตรปิฎก มีคำนมัสการสรรเสริญที่พบโดยทั่วไปว่า

“นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส”

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้
ดีตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง

หรือถ้อยคำพรรณนาสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้า มีดังนี้

“เอวํ กลยาโณ กิตติสทโท อพุกุคฺโค อติปิ โส ภควา อรหํ สมมาสมพุทฺโธ
วิชชาจรมสมปนฺโน สุคโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปุริสทมมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानํ
พุทฺโธ ภควาติ”

พระเกียรติศัพท์อันงามได้ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เอง ถึง
พร้อมด้วยวิชาและจรณะ เสด็จไปดีแล้ว ทรงรู้โลกอย่างแจ่มแจ้ง เป็นสารถิผู้ฝึก
บุรุษที่ควรฝึกได้โดยไม่มีผู้อื่นยิ่งไปกว่า เป็นศาสดาเอก ของเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลาย เป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ทรงเป็นผู้จำแนกแจกธรรม ดังนี้*

ตัวอย่างข้างต้น ถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยกิริยาทางจาวา เพราะแสดงถึง
ความความนอบน้อม ความเคารพศรัทธาในพระพุทธเจ้าผู้ทรงเปี่ยมไปด้วยพระปัญญาธิคุณ พระ
บริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ อย่างแน่นแฟ้นสนิทใจ ต่อมา การกล่าวบูชาพระพุทธเจ้า ก็ได้
ขยายไปเป็นการกล่าวบูชาพระธรรม และพระสงฆ์สาวกไปในที่สุด^{๕๐} ซึ่งทั้งหมดอยู่บนหลักการ

* บทสรรเสริญที่ขึ้นต้นด้วย เอวํ กลยาโณ นี้ ปรากฏในบริบทที่เป็นการสนทนาปราศรัยโดยอ้างถึง
บุคคลที่ ๓ คือ พระพุทธเจ้า จึงมีการกล่าวบทนี้เป็นในลักษณะที่เป็นการสรรเสริญล่ำลือเกี่ยวกับพระเกียรติคุณ
จากปากต่อปากไป อนึ่ง แม้บทนี้จะพบในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม้อาจระบุได้ว่า บุคคลใดเป็นคน
แรกที่กล่าวคำสรรเสริญนี้ แต่คาดว่า ผู้กล่าวบทนี้เป็นคนแรกคงจะสรรเสริญพระพุทธเจ้าในที่สาธารณะ และมี
คนจำนวนไม่น้อยนำไปกล่าวสรรเสริญต่อ และมีผู้สรรเสริญต่อไปเป็นทอด ๆ จนกลายเป็นคำสรรเสริญที่ตายตัว
มาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และใช้เป็นบทสรรเสริญพระพุทธเจ้าเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน, ดูใน พระมหาสาย์ญ ตรีอ่อน,
“ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๒๐

^{๕๐} ดูเพิ่มเติมใน พระมหาสาย์ญ ตรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด
รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๑๗ - ๒๘.

เดียวกันคือการสรรเสริญคุณงามความดีของบุคคลผู้เป็นปูชนียบุคคล แตกต่างจากการสวดบูชาในวัฒนธรรมของพราหมณ์ ที่เน้นเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมและพลังอำนาจเป็นหลัก

แม้สมัยหลังพุทธกาลมา การกล่าวบูชาอนุบ่นอสรสรรเสริญถึงพระพุทธเจ้า รวมไปถึงพระธรรมและพระสงฆ์ ก็มีการสืบทอดมาโดยตลอด โดยที่ชาวพุทธใช้สวดบูชาต่อ ๆ กันมาเป็นมุขปาฐะ หรือในเวลาที่ทำศาสนกิจ อย่างการศึกษาพระพุทธพจน์ก็ดี การสังคายนาก็ดี คงจะมีการกล่าวนมัสการพระรัตนตรัยก่อนเริ่มกิจเสมอ เพื่อบูชาพร้อมทั้งระลึกถึงคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และสร้างแรงบันดาลใจในการทำกิจกรรม ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบกันเรื่อยมา นอกจากจะมีรูปแบบการบูชาผ่านทางสวดโดยมุขปาฐะแล้ว ในสมัยที่มีการบันทึกพระไตรปิฎก และเขียนคัมภีร์อรรถกถา กวีได้พัฒนารูปแบบการบูชาพระรัตนตรัย นำมาใช้ในงานเขียนก่อนจะเริ่มแต่งคัมภีร์ ปรากฏในเนื้อหาที่เป็น “ประณามคาถา” สัมพันธ์กับแนวคิดที่ต้องการจะแสดงความอนุบ่นอบูชา เชิดชู สดุดี ต่อสิ่งที่ตนเคารพก่อนการเริ่มพิธี โดยที่กวีได้นำถ้อยคำสรรเสริญพรรณนาคุณสมบัติ มาจากพระไตรปิฎกส่วนหนึ่ง และอาศัยแนวทางเดียวกัน รจนาคำสรรเสริญขึ้นมาใหม่อีกส่วนหนึ่ง มาใช้เป็นบทนมัสการ บูชา กราบไหว้ พระรัตนตรัย อย่างเป็นระบบระเบียบ^{๕๑} ซึ่งรูปแบบบทบูชานมัสการในคัมภีร์อรรถกถานี้ เป็นแบบอย่างในการสร้างวรรณกรรมบาลีกลุ่มต่าง ๆ ในสมัยหลัง และชาวพุทธได้นำบทนมัสการทั้งที่อยู่ในพระไตรปิฎกและงานประพันธ์บาลีบางส่วน มาใช้เป็นกล่าวเป็นคำสวดนมัสการบูชาพระรัตนตรัยในโอกาสต่าง ๆ กันไป

ภายหลังจากที่พุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้ามายังเขตภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย การสวดเพื่อแสดงความเคารพในพุทธศาสนา ได้มีการพัฒนาผสมผสานเข้ากับความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนาในเรื่องของการใช้มนต์คาถา* กล่าวคือ ในวัฒนธรรมพื้นบ้านชาวล้านนาให้คุณค่ากับภาษาบาลีเป็นพิเศษ โดยเชื่อว่าภาษาบาลีนั้นเป็นภาษาพระพุทธเจ้า มีการนำภาษาบาลีมาผูกเป็นมนต์คาถา คำบริกรรมชนิดต่าง ๆ ใช้สวดเพื่อปกป้องคุ้มครองกันตนเองจากภัยบ้าง เพื่อให้ประสบความสำเร็จในกิจการบ้าง เพื่อให้เกิดสมาธิในเวลาบริกรรมบ้าง ภาษาบาลีจึงกลายเป็นภาษาที่

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน.

* เวทมนต์คาถา เป็นความเชื่อที่จัดอยู่ในกลุ่มไสยศาสตร์ ซึ่งชาวล้านนาคงจะมีความเชื่อเรื่องการใช้เวทมนต์คาถามานาน อย่างในการศึกสงครามสมัยโบราณ ถึงแม้จะใช้อาวุธยุทธโศปกรณ์ในการรบเป็นหลัก แต่ก็ยังใช้การเสกเป่า เวทมนต์คาถา เป็นเครื่องมือในการรบ เพื่อเสริมพลังใจให้อีกheim เพิ่มสร้างความมั่นใจยิ่งขึ้น หรือเพื่อให้ศัตรูแพ่พ่ายไปก็มี, ดุใน พิสิษฐ์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง - ชูโต, และ จรัส ปันธิ, “มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา,” ใน *ล้านนาคดีศึกษา*, หน้า ๙๑.

หลังศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อถือในระดับพื้นบ้าน นอกจากนี้ ในวัฒนธรรมชาวพุทธทั่วไป มีการนำภาษาบาลีมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นพิธีเกี่ยวข้องกับทางวัดหรือทางบ้าน เป็นงานมงคลหรืออวมงคล ก็ได้นำภาษาบาลีที่เป็นพระพุทธรูป หรือบทที่นักปราชญ์ประพันธ์ขึ้นใหม่ มาใช้สวดเป็นมนต์ตลอดพิธีการนั้น ซึ่งก็เป็นธรรมเนียมที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปย่อมรับและดำรงไว้จนกลายเป็นบรรทัดฐานว่า พิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาแล้วแต่ต้องมีการสวดมนต์ภาษาบาลีเป็นองค์ประกอบ จึงจะเป็นพิธีการที่สมบูรณ์แบบและศักดิ์สิทธิ์ ด้วยแนวคิดลักษณะดังกล่าว เป็นพื้นฐานให้กับวิธีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป ด้วยการสวดมนต์ภาษาบาลีเป็นคำบูชาขึ้น

การกล่าวคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปเป็นการบูชาทั้งทางกายกรรม และวจีกรรมที่กล่าวมาข้างต้น หากว่ากันตามแนวทางของพุทธศาสนา ถือว่าเป็นการเสริมสร้างความบริสุทธิ์ของกรรม ๓ อย่าง ได้แก่ “กายกรรม” ที่เกิดขึ้นเพราะประพฤตีสารวมทางกาย “วจีกรรม” ที่เกิดขึ้นเพราะคำที่กล่าวออกมา เป็นคำดีและเหมาะสม และ “มโนกรรม” ที่เกิดขึ้นเพราะจิตใจโน้มไปในความนับถือศรัทธาเคารพบูชาอย่างแนบแน่น นอกจากนี้ การสวดคำบูชาสามารถทำให้เกิดเป็นสมาธิได้ ด้วยแนวคิดอย่างเดียวกันกับการสวดมนต์ เพราะเมื่อสวดมนต์บทหนึ่งหรือหลายบท เมื่อกล่าวซ้ำ ๆ จนจิตใจจ่ออยู่กับมนต์นั้นไม่วกแวกไปที่อื่น จัดเป็น “บริกรรมสมาธิ” คือ การทำสมาธิโดยการบริกรรมได้อีกด้วย^{๕๒} หรือหากว่ากันตามความเชื่อพื้นบ้าน การที่ประชาชนมีความศรัทธา เชื่อในอำนาจจาจาสัตย์ สวดด้วยภาษาที่ขลังศักดิ์สิทธิ์ การสวดนั้นย่อมจะเป็นสื่อกลางช่วยให้สิ่งที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และดลบันดาลผลประโยชน์ให้แก่ตัวผู้สวดบูชาได้

๒.๕ สรุปท้ายบท

พระบรมสารีริกธาตุ สลูปเจดีย์ และพระพุทธรูป เป็นสิ่งที่พุทธศาสนิกชนในนานาประเทศให้ความเคารพนับถือสักการบูชาเป็นเวลายาวนาน โดยเริ่มตั้งแต่เหตุการณ์พุทธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ประทานแนวการจัดการพุทธสรีระกิจ พร้อมทั้งให้สร้างสลูปเจดีย์เพื่อที่จะให้พุทธศาสนิกชนรุ่นหลังได้สักการบูชา และได้รำลึกถึงพระองค์เป็นพุทธานุสสติไว้อย่างเหมาะสม ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการบูชาสิ่งของต่าง ๆ ในเชิงสัญลักษณ์เพื่อทดแทนการบูชาพระพุทธรูปในเวลา

^{๕๒} วศิน อินทสระ, **สวดมนต์เพื่ออะไร** [ออนไลน์], ๑๑ มกราคม ๒๕๕๙. เข้าถึงได้จาก : <http://larndham.org/index.php?/topic/23640-สวดมนต์-เพื่ออะไร>

ต่อมา โดยที่พุทธศาสนิกชนได้บูชาพระบรมสารีริกธาตุ บูชาพระสกุ๊ปเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่าง ๆ และต่อมาได้บูชาสัญลักษณ์ที่สร้างให้มีลักษณะใกล้เคียงกับพระพุทธเจ้าคือ พระพุทธรูป ซึ่งแนวคิดเรื่องการบูชาสัญลักษณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ ก็เพื่อที่จะให้ชาวพุทธผู้บูชาได้น้อมรำลึกถึงพระพุทธรูป ดำเนินตามรอยปฏิบัติที่พระองค์ประทานไว้โดยมีพุทธานุสสติเป็นที่ตั้งศึกษาปฏิบัติธรรมและก่อกุศลความดีโดยหวังผลบุญคือพระนิพพานในท้ายสุด ภายหลังเมื่อแนวคิดการบูชาสัญลักษณ์เหล่านี้ได้แผ่ขยายเข้ามายังพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนในภูมิภาคนี้รับแนวทางการบูชาตามแบบจารีตประเพณี และแนวคิดทางพุทธศาสนาหลังการกวาดล้างที่รับเข้ามาภายหลัง ผสมผสานเข้ากับความเชื่อพื้นบ้านดั้งเดิม ทำให้มีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปที่มีลักษณะเฉพาะทั้งด้านแนวคิดและด้านพฤติกรรม กล่าวคือ นอกจากจะมีการบูชาเพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้าแล้ว ยังมีการบูชาเพื่อขอพร สะเดาะเคราะห์ เป็นต้น ส่วนทางด้านพฤติกรรม นอกจากจะบูชาด้วยการกราบไหว้ เป็นต้นแล้ว ยังมีการบูชาด้วยการสวดนมัสการกราบไหว้พระธาตุและพระพุทธรูปควบคู่ไปกับการบูชาทางกาย อนึ่ง คำที่นำมาสวดบูชา นั้น มิใช่บทนมัสการบูชาที่ใช้ทั่วไป หากแต่เป็นบทที่ถูกแต่งขึ้นเฉพาะ โดยมีพื้นฐานมาจากแนวคิดที่เป็นจารีตทางพุทธศาสนาก็ดี แนวคิดที่ประยุกต์กับความเชื่อทางสังคมสอดแทรกไว้ก็ดี ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาในบทที่ ๓ ต่อไป

บทที่ ๓

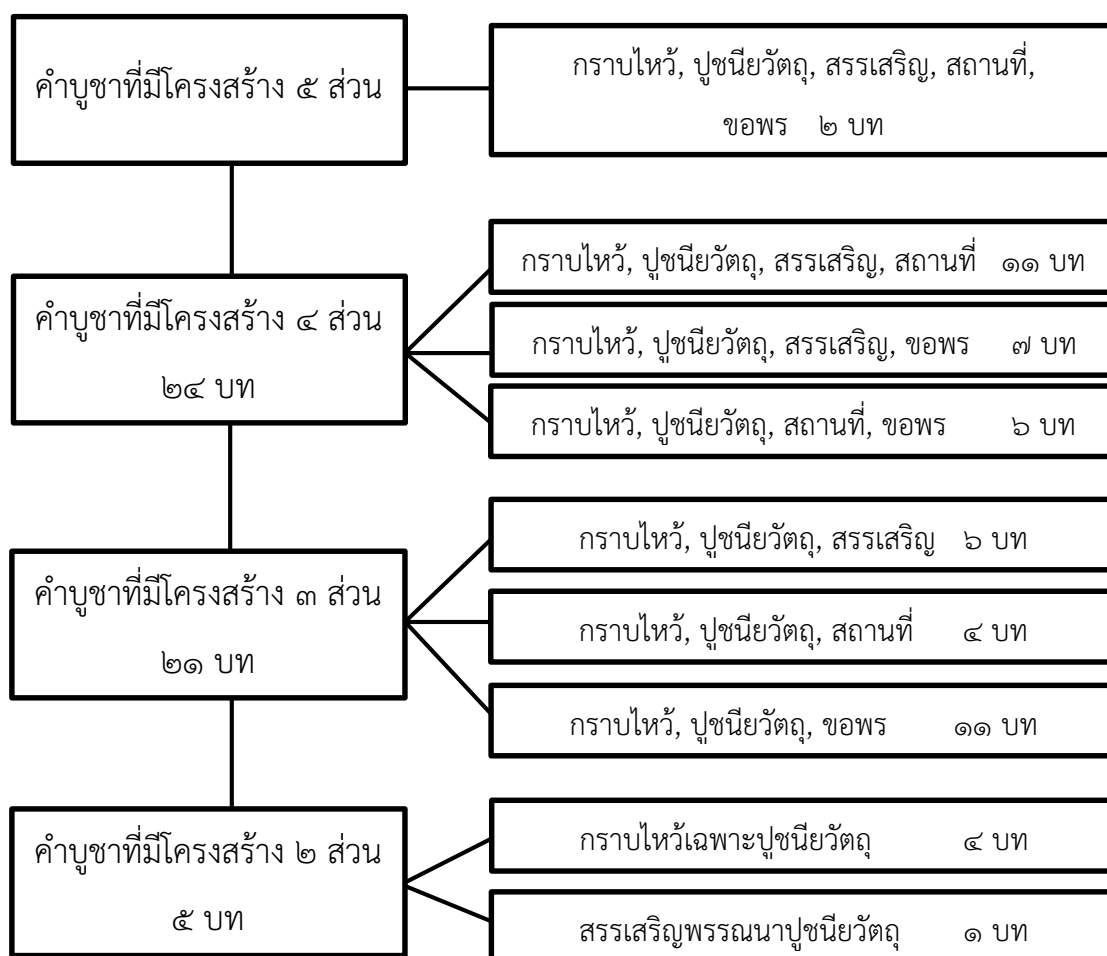
เนื้อหาในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

ในบทที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยในเชิงประวัติและแนวคิด ในด้านพฤติกรรมก็ถูกกำหนดให้มีการบูชาทางคำพูดด้วยการสวดเป็น “คำบูชา” ดังนั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระธาตุและพระพุทธรูปที่สำคัญและมีชื่อเสียงในภูมิภาคนั้น จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลปฐมภูมิใน ๘ จังหวัดในภาคเหนือตอนบน ได้แก่ เชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง และลำพูน ได้สำรวจพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญในวัดต่าง ๆ ที่มีการสวดคำบูชาเป็นภาษาบาลี ทำให้รวบรวมคำบูชามาได้ทั้งหมด ๕๓ บท เป็นคำบูชาพระธาตุ ๓๒ บท และคำบูชาพระพุทธรูป ๒๑ บท (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ ภาคผนวก ก และ ข) อนึ่ง ผู้วิจัยจะศึกษาเนื้อหาของคำบูชาทั้งหลาย โดยจำแนกเป็น ๒ ประเด็นได้แก่ โครงสร้างและส่วนประกอบ ทั้งนี้ เพื่อจะได้ทราบแนวคิดพื้นฐานของคำบูชาและการใช้ภาษาที่มีร่วมกันต่อไป

๓.๑ โครงสร้างของคำบูชา

จากข้อมูลคือคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ได้รวบรวมมาทั้ง ๕๓ บทนี้ พบว่า คำบูชาที่จำนวน ๔ แห่ง ได้แก่ คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (จังหวัดเชียงใหม่) คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (จังหวัดลำพูน) คำบูชาพระเจ้าแก้วต้อ (จังหวัดเชียงใหม่) และคำบูชาพระพุทธรูปสิหิงค์ (จังหวัดเชียงใหม่) เป็นคำบูชาที่ระบุผู้ประพันธ์ไว้ด้วย ขณะที่คำบูชาอีก ๔๙ บทที่เหลือไม่ได้ระบุประวัติผู้ประพันธ์หรือสมัยที่ประพันธ์ได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อสังเกตคำบูชาโดยรวม พบถึงลักษณะเนื้อหา วิธีการบอกเล่า รวมถึงโครงสร้างที่คล้ายกันคือ มีคำนมัสการกราบไหว้ ได้ระบุปูชนียวัตถุคือพระธาตุและพระพุทธรูปรวมถึงสิ่งที่เคารพอื่น ๆ มีการพรรณนาสรรเสริญคุณสมบัติบ้าง มีการระบุสถานที่ประดิษฐานพระธาตุและพระพุทธรูปทั้งหลายบ้าง และมีการแสดงคำอธิษฐานขอพรของผู้บูชาบ้าง ซึ่งคำบูชาที่มีโครงสร้างดังกล่าวนี้ พบอยู่จำนวน ๕๒ บท ในแต่ละบทมีส่วนประกอบที่เฉลี่ยกันไปตั้งแต่ ๕ ส่วน ลงมาถึง ๒ ส่วน ตามแผนภูมิที่แสดงดังนี้

แผนภูมิที่ ๑ แผนภูมิแสดงโครงสร้างคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

จากแผนภูมิที่ ๑ สะท้อนให้เห็นว่า คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทั้งหลาย ที่ทราบประวัติผู้แต่งและสมัยที่แต่งก็ตาม หรือที่ไม่ได้ระบุไว้ก็ตาม มีกรอบความคิดและแนวทางการประพันธ์ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานเดียวกัน คือมีโครงสร้างที่แสดงส่วนประกอบโดยรวม ๕ ส่วน ได้แก่ ๑. กิริยาที่แสดงการกราบไหว้บูชา ๒. ระบุปูชนียวัตถุที่ต้องการกราบไหว้บูชา ๓. สรรเสริญพรรณนาคุณสมบัติของปูชนียวัตถุนั้น ๔. ระบุสถานที่ประดิษฐาน และ ๕. อธิษฐานขอพร อนึ่ง ส่วนประกอบทั้ง ๕ ส่วนนี้ คำบูชาบางบทอาจจะประกอบโครงสร้างครบทั้ง ๕ ส่วน หรือบางบทอาจจะแสดงไว้น้อยกว่านี้ลดหลั่นตามกันมา (ดูตารางแสดงเพิ่มเติมใน ภาคผนวก ค) แต่กระนั้น มีข้อที่น่าสังเกตคือ ในคำบูชาเกือบทุกบท จะต้องมีส่วนที่ ๑ (กิริยาที่แสดงถึงการบูชา) และส่วนที่ ๒ (ปูชนียวัตถุ) เป็นองค์ประกอบสำคัญเสมอ ส่วนหนึ่งอาจแสดงถึงแนวทางการแต่งคำบูชาที่มีร่วมกันว่า ควรจะเริ่มต้นด้วยบทนมัสการกราบไหว้ปูชนียวัตถุก่อน เพื่อแสดงเจตนาที่ต้องการบูชา

ระลึกถึงปูชนียวัตถุนั้นเป็นประการสำคัญสำหรับผู้แต่งและผู้สวดคำบูชา หรือส่วนหนึ่งอาจสะท้อนให้เห็นว่า คำบูชาทั้งหลายมีแนวคิดที่เริ่มต้นมาจากคำกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุที่ใช้สวดกันทั่วไป ที่มีว่า *อิหฺม วนฺทามิ ธาตุโย* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุ” หรือ *อิหฺม วนฺทามิ สัพพทา* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ทุกเมื่อ” เป็นต้น ซึ่งประโยคเหล่านี้ ถือว่าเป็น “ประโยคสำเร็จ” ที่พบได้ในคำสวดบูชาพระบรมสารีริกธาตุทั่วไป ซึ่งผู้ประพันธ์คำบูชาอาจได้นำคำสวดนี้มาพัฒนาโดยเพิ่มเติมส่วนประกอบอื่น ๆ เข้าไป

นอกจากคำบูชาที่ประพันธ์ขึ้นโดยมีการกล่าวนมัสการกราบไหว้ปูชนียวัตถุเป็นโครงสร้างพื้นฐานนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า พระพุทธรูปสำคัญบางแห่ง มีคำบูชาชนิดที่ไม่ได้แต่งขึ้นหรือเรียบเรียงใหม่ แต่เป็นใช้วิธีการคัดลอกบทประพันธ์บาลีจากที่อื่นมาใช้เป็นคำบูชา โดยที่เนื้อหาในคำบูชานั้นก็ไม่ได้แสดงการนมัสการบูชาปูชนียวัตถุ หรือแสดงอัตลักษณ์ประการใดไว้ (นอกเหนือจากโครงสร้างทั้ง ๕ ส่วน) ซึ่งคำบูชาที่ว่านี้ได้แก่ คำบูชาพระเจ้าแห่งคม (จังหวัดเชียงใหม่) ที่มีว่า

ปฐมํ สกลกฺขณเมกปทํ

ทุติยาทิปทสฺส นิตฺสสนโต

สมนํ ทุณฺนิมา สมทฺท สนิทฺ

วิมาเช กมโต ปชฺเมน วินา

คำแปล *บทแรก เป็นบทที่หนึ่งแสดงลักษณะแห่งตน เว้นแล้วจาก*

บทแรก แสดงบทมีบทที่ ๒ เป็นต้น พึงจำแนก (สาระแห่งอริยสัจ) โดย

*ลำดับ (แห่ง) อักษรย่อคือ ส.ม.นิ. ท.นิ.ม. ส.ม.ท. ส.นิ.ท.**

บทประพันธ์ที่ปรากฏนี้ เดิมเป็น *คาถาจตุราริยสัจ* หรือ *คาถาย่ออริยสัจ ๔* ที่มีการนำอักษรย่อ *ท. ส. นิ. ม.* มาเรียงสลับกัน** แต่งขึ้นในรูปแบบของฉันทหรือคาถาคือ “ไตรภูกะฉันท” เป็นคาถาที่นิยมใช้จารึกบนฐานพระพุทธรูปในสมัยล้านนา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๒

* สำนวนแปลโดย สุภาพรณ ฦ บางช้าง.

** *ท.* ย่อมาจากทุกขสัจจะ *ส.* ย่อมาจากสมุทยสัจจะ *นิ.* ย่อมาจากนิโรธสัจจะ และ *ม.* ย่อมาจากมรรคสัจจะ คำแต่ละชุดที่นำมารวมกันเพื่อให้ระลึกถึงสัจจะที่มีได้นำมารวม เกิดการพิจารณาอริยสัจอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น *ส.ม.นิ.* ทำให้เห็นทุกขอริยสัจ *ท.นิ.ม.* ทำให้เห็นสมุทยอริยสัจ *ส.ม.ท.* ทำให้เห็นนิโรธอริยสัจ และ *ส.นิ.ท.* ทำให้เห็นมรรคอริยสัจ, ดูใน สุภาพรณ ฦ บางช้าง, **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ** (กรุงเทพฯ : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๗๕.

ส่วนนี้ สุภาพรณ ฌ บางช้าง ได้ศึกษามาว่า “เมื่อวิวัฒนาการของจารึกคาถา เยธมา ได้สิ้นสุดลงในสมัยสุโขทัย ได้เกิดความนิยมสร้างจารึกสี่ธรรมที่เป็นสาระเอกเทศขึ้นต่อจากนั้น โดยได้รับอิทธิพลมาจากลังกา สืบทอดคตินิยมมาจนถึงล้านนา ก็ได้เกิดความนิยมในการสร้างคำจารึกแสดงคาถาย่ออริยสัจ ๔ ที่ฐานพระพุทธรูปขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หลังจากนั้นก็เกิดคตินิยมในการสร้างคำจารึกด้วยคาถานี้ที่ฐานพระพุทธรูปแห่งอื่นในล้านนาสืบต่อกันมาเป็นเวลาร่วมศตวรรษ”^๑ เข้าใจว่า คำจารึกนี้เป็นคาถาที่ผูกพันกับพระพุทธรูปในล้านนามาอย่างช้านาน จึงได้นำเอาคาถาบทนี้มาใช้เป็นคำสวดบูชาพระพุทธรูปเป็นกรณีพิเศษ

ลักษณะการคัดลอกคำจารึกมาใช้เป็นคำบูชาพระพุทธรูปสำคัญดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นซึ่งการให้ความสำคัญสำหรับวิถีบูชาด้วยการสวดมนต์ภาษาบาลีของชาวพุทธทางภาคเหนือตอนบนได้เป็นอย่างดี เพราะถึงแม้จะไม่มีคำบูชาที่แต่งหรือเรียบเรียงขึ้นเพื่อบูชาพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญเป็นการเฉพาะ ก็ยังคงนำเอาบทบาลีอื่น ๆ โดยที่ไม่เกี่ยวข้องกับปูชนียวัตถุโดยตรง หรือเป็นบทที่อธิบายความหมายไม่ได้มาใช้เป็นคำบูชา และยังคงปฏิบัติเช่นนี้สืบกันมา เพราะชาวล้านนามีความเชื่อที่ว่า ภาษาบาลีเป็นภาษาพระพุทธรเจ้า เป็นมนต์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ หากได้เปล่งเสียงสวดออกมา ก็ถือเป็นสิริมงคลได้

๓.๒ ส่วนประกอบของคำบูชา

จากหัวข้อที่ผ่านมา ผู้วิจัยได้กล่าวถึงโครงสร้างของคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ทำให้ทราบส่วนประกอบของคำบูชาที่มีร่วมกัน โดยมีอยู่ทั้งหมด ๕ ส่วน ได้แก่ กิริยาที่แสดงถึงการบูชา, ปูชนียวัตถุที่ต้องการบูชา, พรรณนาสรรเสริญ, แสดงสถานที่, และอธิษฐานขอพร เป็นอย่างสุดท้าย ในส่วนต่อไป ผู้วิจัยจะวิเคราะห์เนื้อหาในแต่ละส่วน เพื่อที่จะทราบถึงรายละเอียดต่าง ๆ ภาษาที่ใช้ รวมถึงความเชื่อความคิดท้องถิ่นที่สอดแทรกในส่วนประกอบแต่ละส่วนตามลำดับ

๓.๒.๑ กิริยาบูชา

ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญนั้น มีลักษณะแสดงการนอบน้อม กราบไหว้บูชา เป็นส่วนประกอบสำคัญ ดังนั้น ถ้อยคำที่ผู้แต่งเลือกใช้แสดงความเคารพบูชาจึงเป็นสิ่ง

^๑ สุภาพรณ ฌ บางช้าง, วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดารสาส์น ประกาศ, หน้า ๒๕๖.

สำคัญเช่นกัน เพราะสะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาและแนวคิดที่ปรากฏผ่านทางรูปคำได้ ถ้อยคำที่แสดงอาการในคำบุขามักปรากฏในรูปของคำกิริยาและคำนาม ด้วยหลักไวยากรณ์ภาษาบาลี คำศัพท์ส่วนใหญ่สร้างรูปมาจากธาตุ (Root) ซึ่งในคำบุขามีธาตุที่ใช้ ได้แก่ √วนท, √นม, และ √ปุช สื่อความหมายที่แสดงอาการเป็นหลัก ซึ่งธาตุแต่ละธาตุนี้ ไม่ได้เป็นเพียงการแสดงถึงความหมายเท่านั้น แต่ยังใช้แสดงความหมายแฝงนัยต่าง ๆ ไว้ดังนี้

PTS's Pali-English Dictionary^๒ ให้ความหมายของธาตุ √วนท (√vand) หมายถึง “ค้ำบ, เคารพ, กราบไหว้, ยกย่อง, นับถือ” พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ^๓ ให้ความหมายว่า “กราบไหว้, สรรเสริญ” ในส่วนของพระอัครวงศาจารย์^๔ ให้ความหมายไว้ว่า “อภิวัต, กราบไหว้, ชมเชย” เมื่อพิจารณาจากความหมายแล้ว ธาตุ √วนท จึงหมายถึงกิริยาที่แสดงอาการ โดยการค้ำบหรือกราบไหว้เป็นหลัก นอกจากนี้ ยังหมายถึงกิริยาที่กล่าวสรรเสริญ, ยกย่อง, ชมเชย ได้เช่นกัน

ส่วนธาตุ √นม (√nam) ใน PTS's Pali-English Dictionary^๕ ให้ความหมายว่า “โน้มลง, โอนลง, งอลง” พระอัครวงศาจารย์^๖ ให้ความหมายว่า “ร้องเสียงสูง, ส่งเสียงดัง” อนึ่ง ธาตุ √นม นี้ เป็นธาตุตัวเดียวกับ √นม จึงมีความหมายในเชิง “นอบน้อม, เคารพนบน้อม, กราบไหว้” ด้วย* ส่วนพระวิสุทธาจารย์มหาเถระ^๗ ให้ความหมายว่า “โน้มลง, ทำเสียงร้อง, น้อมไหว้,

^๒ T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary* (London : The Pali Text Society, 1972), p. 667.

^๓ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, *ธาตุวัตตสังคหปาฐนิสสยะ*, แปลโดย พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์อุปสโม) และคณะ (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙๓.

^๔ พระอัครวงศาจารย์, *ศัพท์นิติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพลโลกิขุ* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพลโลกิขุ, ๒๕๒๓), หน้า ๑๒๓.

^๕ T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 388.

^๖ พระอัครวงศาจารย์, *ศัพท์นิติปกรณ์ ธาตุมาลา ฉบับภูมิพลโลกิขุ*, หน้า ๑๗๘.

* พระอัครวงศาจารย์ อธิบายถึงในคัมภีร์ *ศัพท์นิติปกรณ์ ธาตุมาลา* หน้า ๑๗๙ มีว่า

“นม นมเน, นมตี นโม นตี นมนิ นตี นม นมมาโน นมนโต นามิ นามิตี นมิตุ นตวา นตวาน นมิตวา นมิตวาน นมิตุน, การิต นามตี นามยตี นามตวา นามยิตวาตี รูปานิ ภวานตี. ตตร หิ นมตี นมิตวาตี เอว-
ปการานี ปทานิ นมตเถ วทนนายถจ ทฎฐพพานิ”

คำแปล “นม ใช้ในความหมายคือ การนอบน้อม, นมตี ย่อมนอบน้อม นโม ความนอบน้อม นตี นมนิ นตี การนอบน้อม นม นมมาโน นมนโต นามิ นอบน้อมอยู่ นามิตี นอบน้อมแล้ว นมิตุ เพื่อนอบน้อม นตวา

กราบด้วยความนอบน้อม” เมื่อพิจารณาจากความหมายของธาตุ √นม (√nm) นี้ เกี่ยวข้องกับการใช้เสียง และเกี่ยวกับกิริยาที่เป็นกรณัณมลงเป็นการเฉพาะ ซึ่งบริบทของการแสดงความเคารพตามปกติ ผู้แสดงความเคารพมักจะแสดงความอ่อนน้อมโดยการโน้มตัวให้ต่ำกว่าผู้ที่ตนนับถือเพื่อเป็นการคำนับกราบไหว้ ดังนั้น จึงมีความหมายรวมไปถึงการทำความเคารพกราบไหว้เป็นลำดับต่อมา ซึ่งลักษณะตามความหมายที่ว่ามา ถือว่ามีความสัมพันธ์พฤติกรรมการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปโดยปริยาย กล่าวคือ นอกจากผู้บูชาจะแสดงความเคารพกราบไหว้โดยการน้อมตัวลงหรือก้มศีรษะลง ยังมีการสวดคำบูชาผ่านทางคำพูดหรือเสียงร้องอีกด้วย

ธาตุสุดท้ายคือ √ปุษ (√puj) ใน PTS’s Pali-English Dictionary^๙ ให้ความหมายว่า “เคารพ, สักการะ, บูชา” ส่วนพระวิสุทธาจารย์มหาเถระ^๙ ให้ความหมาย “บูชา” เมื่อพิจารณาถึงลักษณะของการบูชา พระพุทธโฆสจารย์ อธิบายว่า “การบูชา ได้แก่ การสักการะ เคารพ นอบน้อม กราบไหว้”^{๑๐} ดังนั้น เมื่อพิจารณาธาตุดังกล่าว เห็นได้ว่า ธาตุ √ปุษ นี้ เป็นกิริยาที่ใช้โดยมีความเคารพเป็นพื้นฐาน มีความหมายครอบคลุมไปถึงการกราบไหว้หรือนอบน้อมไปด้วย

เมื่อพิจารณาโดยรวมแล้ว เห็นได้ว่า ธาตุ √นท และธาตุ √นม มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน คือสามารถอธิบายความหมายได้ทั้งการแสดงความเคารพโดยกิริยาทางกายในเชิงอ่อนน้อม กราบไหว้ นอบน้อม และการแสดงความเคารพโดยกิริยาทางวาจาในเชิงเปล่งเสียงออกมาด้วยความเชิดชู ยกย่อง และสรรเสริญ ในขณะที่ธาตุอีกตัวคือ √ปุษ ธาตุ ไม่ได้มีความหมายในลักษณะที่เจาะจงกิริยาอย่างใดอย่างหนึ่งไว้โดยเฉพาะ แต่มีความหมายสื่อถึงการแสดงความเคารพทั้งหมด ซึ่งก็ครอบคลุมความหมายของธาตุ √นท และ √นม ด้วย

จากที่ได้ศึกษาความหมายของธาตุที่ใช้แสดงกิริยาบูชามานี้ ประการต่อมา ผู้วิจัยจะได้ระบุจำนวนธาตุ √นท, √นม, และ √ปุษ ที่มีใช้ในคำบูชาแต่ละบท เฉพาะคำบูชาพระธาตุ

นตวาน นมิตวา นมิตวาน นมิตฺตุน นอบน้อมแล้ว, รูปเหตุกัตตฺวาจก เป็น นามติ นามยติ ย่อมให้นอบน้อม นามตฺวา นามยิตฺวา ให้นอบน้อมแล้ว, จากบทเหล่านี้ บทที่เป็น นมติ นมิตวา นี้ ผู้ศึกษาควรสังเกตว่าใช้ในความหมายถึง ความเคารพนอบน้อม และการกราบไหว้”.

^๙ พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, **ธาตุวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, หน้า ๒๒๑ – ๒๒๒.

^๙ T. W. Rhys Davids, and William Stede, **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**, p. 523.

^{๑๐} พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ, **ธาตุวัตถสังคหปาฐนิสสยะ**, หน้า ๒๕๗.

^{๑๐} พ. ส. อ. ๒๒/๑๐๕.

สำคัญ มีใช้ธาตุ \sqrt{vn} อยู่ทั้งหมด ๒๘ บท มีใช้ธาตุ \sqrt{nm} อยู่ ๑๐ บท และมีใช้ธาตุ \sqrt{pu} อยู่ ๒ บท ส่วนคำบูชาพระพุทธรูปสำคัญ ใช้ธาตุ \sqrt{vn} อยู่ทั้งหมด ๘ บท มีใช้ธาตุ \sqrt{nm} อยู่ ๙ บท และมีใช้ธาตุ \sqrt{pu} อยู่ ๖ บท (ดูตารางแสดงเพิ่มเติมได้ใน ภาคผนวก ง) จากที่แสดงดังกล่าว เป็นที่น่าสังเกตว่า ในการประพันธ์คำบูชาพระธาตุสำคัญ ที่นิยมใช้ธาตุ \sqrt{vn} แสดงความเคารพบูชามากที่สุด คงจะมีพื้นฐานมาจาก *ประโยคสำเร็จ* ที่มักจะปรากฏคำสวดบูชาพระบรมสารีริกธาตุทั่วไปที่ว่า *อิหฺม วนฺทามิ ธาตุโย* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุ,” *อิหฺม วนฺทามิ สัพพโส* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้โดยประการทั้งปวง,” หรือ *อิหฺม วนฺทามิ ทูโรโต* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้จากที่ไกล” เป็นต้น ซึ่งในประโยคเหล่านั้น ต่างก็ใช้ธาตุ \sqrt{vn} แสดงความเคารพบูชาตนเอง กรณีนี้สะท้อนให้เห็นว่า ผู้แต่งหรือผู้เรียบเรียงคำบูชาคงจะมีแนวคิดพื้นฐานหรือได้รับอิทธิพลมาจากประโยคดังกล่าว จึงทำให้คำบูชาพระธาตุสำคัญปรากฏการใช้ธาตุ \sqrt{vn} มากที่สุด ในส่วนของคำบูชาพระพุทธรูปสำคัญ มีการใช้ธาตุทั้ง ๓ ตัวเฉลี่ยกันไป ไม่ได้ใช้ธาตุตัวใดตัวหนึ่งมากเกินไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะไม่มีรูปแบบการแต่งมาจากประโยคสำเร็จเหมือนกับคำบูชาพระธาตุสำคัญ

ประการหนึ่ง จากตารางในภาคผนวก ง พบว่า ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ มักใช้รูปคำ (ที่ประกอบจากธาตุ) แสดงความเคารพโดยเป็นรูปคำกริยาและคำนาม ซึ่งรูปคำกริยาที่มีใช้มากที่สุดคือ รูปกริยาอาชยัต อุตตมบุรุษ ที่แสดงบทประธานที่เป็นตัวผู้กล่าว คือ **มิ** (เอกพจน์) และ **ม** (พหูพจน์) วิกัตติทั้ง ๒ ตัวนี้ เป็นวิกัตติประจำ ๒ หมวดคือ “วัตตมานาวิกัตติ” และ “ปัญจมีวิกัตติ” เมื่อใช้คำเป็นหมวดวัตตมานาวิกัตติ ที่สื่อถึงปัจจุบันกาล คือขณะที่กำลังทำอยู่ จะได้ความหมายว่า *วนฺทามิ* “ข้าพเจ้าย่อมกราบไหว้, กราบไหว้อยู่” เป็นต้น ในส่วนของวิกัตติหมวดปัญจมี (Imperative) มีความหมายหลายนัย ซึ่งในคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ ฉบับต่าง ๆ มีคำอธิบายไว้ดังนี้ ในคัมภีร์พาลาวตาร กล่าวไว้ว่า “อาณตยาสิญฺจนุตตกาเล ปญจมี”^{๑๑} ในคัมภีร์ไวยากรณ์กัจจายน กล่าวไว้ว่า “อาณตยาสิญฺจนุตตกาเล ปญจมี”^{๑๒} ทั้ง ๒ คัมภีร์นี้ อธิบายในลักษณะเดียวกันคือ “วิกัตติหมวดปัญจมี ใช้ในปัจจุบันกาลหรือไม่ระบุกาล บ่งบอกถึงการสั่งบังคับ และแสดงความปรารถนา” ในสัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา กล่าวถึงว่า “อาณตยาสิญฺจโกสสปลยาจนวितिมนตนามนตนาชณฺนิญฺจสมฺบุจฺจนูปตถนาสุ ปญจมี”^{๑๓} ความหมายว่า

^{๑๑} พระธรรมกิตติ, *พาลาวตาร* (ลำปาง : จิตวัฒนธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๗๑.

^{๑๒} พระกัจจายนะ, *กัจจายนพจนานุกรม* (กรุงเทพฯ : วิริยะพัฒนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๙.

^{๑๓} พระอัครวงศาจารย์, *สัททนีติปกรณ์ สุตตมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ* (กรุงเทพฯ : มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ, ๒๕๒๓), หน้า ๓๒๕.

“ปัญจมีวิภัตติ ใช้ในความหมายเหล่านี้คือ การออกคำสั่ง (อาณตย), ความหวัง (อาสิญฺจ), การดำ (อกโกส), การแข่ง (สปลถ), การขอ (ยาจน), การแนะนำ (วิธิ), การนิมนต์ (นิมนตนา), การร้องเรียก (อามนตนา), การเชื่อเชิญ (อชฌิญฺจ), การถาม (สมปุจฉนา), และความปรารถนา (ปตถนา)” ส่วน บาลีไวยากรณ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส กล่าวถึงวิภัตติหมวด ปัญจมีว่า ใช้ในเชิงร้องขอ บังคับ และแสดงความหวัง มีคำแปลประจำหมวดวิภัตติว่า *จง, เถิด, และ ขอจง*^{๑๔} เมื่อพิจารณาจากความหมายตามคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ จะเห็นว่า ความหมายของ วิภัตติหมวดปัญจมี มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน มีเพียงคัมภีร์สหพนิตีปกรณ์ที่ให้ความหมายไว้ ครอบคลุมกว่า^{๑๕} แต่โดยรวมแล้ว ความหมายของวิภัตติหมวดปัญจมีนี้ มักจะใช้ในเชิงคำสั่ง แสดง ความปรารถนา แสดงความหวัง ร้องขอ หรือเรียกร้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น หากใช้รูปคำเป็น หมวดปัญจมีวิภัตติ จะได้ความหมายว่า *วณฺทา* “ข้าพเจ้าขอกราบไหว้” เป็นต้น อนึ่ง จากกิริยา บุชาที่ปรากฏว่า *วณฺทา*, *นมา*, และ *ปูเช* นี้ สามารถพิจารณาว่าเป็นได้ทั้งวิภัตติหมวด วัตตมา นาก็ได้ เป็นวิภัตติหมวดปัญจมีก็ได้ แต่ในกรณีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า หากเป็นหมวดปัญจมีวิภัตติแล้ว เท่ากับเป็นการแสดงความปรารถนาที่จะกราบไหว้บูชา สัมพันธ์กับบริบทที่ชาวพุทธต่างจาริก เดินทางมาเพื่อต้องการอยากบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปนั่นเอง

ประการหนึ่ง พบว่ามีการใช้ *อุปสรรค** มาประกอบกับธาตุ เพื่อทำรูปคำกิริยานั้น ให้มีความหมายพิเศษแตกต่างกันไป โดยอุปสรรคที่นำมาใช้มีทั้งหมด ๒ ตัว ได้แก่ *ป* “ออกไป, ข้างหน้า, ต่อไป, ออก” โดยบอกทิศทางความเคลื่อนไหวไปข้างหน้า^{๑๖} นำมาประกอบหน้า *√น* มธาตุ ด้วยอิทธิพลของอุปสรรค มีการเปลี่ยนพยัญชนะวรรคจาก *น* เป็น *ณ** เมื่อประกอบปัจจัยและ

^{๑๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์ : วจิวภาค ภาคที่ ๒ อาขยาต และกิตก์** (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๕.

^{๑๕} พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และ ภาษา,” หน้า ๑๒๒.

* อุปสรรค คือ บทที่ใช้ประกอบลงข้างหน้านามและกิริยา เพื่อเพิ่มเนื้อความให้มีความหมายที่วิเศษขึ้น อุปสรรคตัวหนึ่ง ๆ เมื่อลงหน้านามและกิริยาแล้ว ย่อมมีความหมายที่ใช้แตกต่างกันไป, ดูใน พระมหาสมปอง มุทีโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐๗๖.

^{๑๖} T. W. Rhys Davids, and William Stede, **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**, p. 423.

* เข้าใจว่า เป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากไวยากรณ์สันสกฤต เนื่องจากอุปสรรคคือ *ป* ศัพท์ทางไวยากรณ์ สันสกฤตคือ *ปร* (pra) แต่ด้วยภาษาบาลีไม่มีเสียงควบกล้ำ พยัญชนะ *ร* (r) จึงหายไป แต่ถึงอย่างนั้น ก็ยังคง

วิภัตติบุรุษที่ ๓ หมวดปัญจมีแล้ว ได้รูปสำเร็จเป็น *ปณมามิ* “ข้าพเจ้าขอนอบน้อมนมัสการ” อุปสรรคศัพท์ต่อมาคือ *หวิ* “ยิ่ง, ใหญ่, เฉพาะ, ข้างหน้า”^{๑๗} ลงข้างหน้าธาตุ *√ปฺ* นำมาประกอบ ปัจจัยและวิภัตติอุตตมบุรุษ หมวดปัญจมี ได้รูปเป็น *หวิปฺชยามิ* “ข้าพเจ้าขอบูชาอย่างยิ่ง” หรือ *หวิปฺชยาม* “ข้าพเจ้าทั้งหลายขอบูชาอย่างยิ่ง”

นอกจากบทแสดงความเคารพบูชาที่ใช้เป็นรูปกริยาแล้ว ยังมีการใช้คำนามที่ผัน รูปมาจากธาตุ *√นม* (*√นม*) ได้แก่คำว่า *นโม* “การนอบน้อม” หากดูเฝิน ๆ คำนี้ดูเหมือนเป็น คำศัพท์ที่มีการแจกวินิติตตามแบบนามนาม แต่แท้จริงแล้ว เป็นศัพท์หมวดอภัยยศัพท์คือ *นิบาต** ซึ่งมีรูปของคำเป็น *นโม* มาตั้งแต่ต้น ไม่ได้ผ่านการประกอบด้วยวิภัตติเหมือนอย่างบทนามศัพท์ แต่ได้นำมาใช้ในลักษณะของคำนาม คือมีใช้ในความหมายปฐมวิภัตติ (บทประธาน) เช่น *นโม เต พุทธวีรตถุ* “ความนอบน้อมของท่าน จงมีแด่องค์พระพุทธเจ้าผู้แก่แล้วกล้า” และทุติยวิภัตติ (บทกรรม) เช่น *นโม กตวา นาคสส* “กระทำการกราบไหว้แก่นาค” เป็นต้น^{๑๘} ซึ่งในคำบูชาทั้งหลาย มีใช้คำว่า *นโม* ในความหมายที่เป็นปฐมวิภัตติคือ “ความนอบน้อม” ทั้งหมด

ประการหนึ่ง ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปเหล่านั้น ได้ใช้คำนามที่เป็น ลักษณะของคำขยายกริยา เพื่อแสดงถึงความเคารพศรัทธาที่มีต่อพระธาตุและพระพุทธรูปเป็น อย่างสูง โดยเป็นคำนามที่ประกอบรูปศัพท์ด้วยตติยวิภัตติ อย่างในคำบูชาหลาย ๆ บทมีใช้คำว่า

ได้รับหลักเกณฑ์ทางไวยากรณ์สันสกฤตเรื่องการเข้าสนธิภายใน คือ ให้เปลี่ยน น เป็น ณ เมื่อตัว น อยู่ในเกณฑ์ ครบทั้ง ๓ ข้อ คือ

๑. ในคำ ๆ เดียวกันนั้น มี *ฤ ฤ ฐ ษ* อยู่ข้างหน้าตัว น

๒. ตัว น ต้องมีสระประสม หรือถ้าเป็นตัวสะกด ตัวที่ตามมาต้องเป็นพยัญชนะ น ม ย ว เท่านั้น

๓. จะต้องไม่มีพยัญชนะใด ๆ มากันกลางระหว่าง *ฤ ฤ ฐ ษ* กับตัว น ยกเว้นพยัญชนะที่ยอมให้มากัน ได้คือ พยัญชนะวรรค ก (ก ข ค ฆ ง) วรรค ป (ป ผ ฝ ภ ม) และพยัญชนะ ย ว ห เท่านั้น

หลักเกณฑ์นี้ใช้มาก โดยเฉพาะการแจกวินิตินาม การแจกวินิติตอาชยาด การเติมปัจจัย และการเติม อุปสรรค, ดูใน วิสุทฺธิ บุษยกุล, **แบบเรียนภาษาสันสกฤต เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๖.

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **บาลีไวยากรณ์ : วจวิภาค ภาคที่ ๒ นามและ อภัยยศัพท์ หลักสูตรปริยญธรรมตรี** (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๙๒.

* *นิบาต* คือ คำที่มีรูปเดิมมาเป็นบทย่างนั้นอยู่แล้ว ไม่ได้ประกอบรูปสำเร็จมาจากวิภัตติปัจจัย เหมือนกับคำบาลีทั่วไป, ดูใน พระมหาสมปอง มุทีโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**, หน้า ๑๐๖๘.

^{๑๘} พระมหาโมคคัลลายนเถระ, และ พระมหาเถระสุภูติ, **อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสุจิ** (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๕๔๙.

สิริสา หรือ สีเสณ “ด้วยเศียรเกล้า” ลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นถึงความพิเศษตรงที่ว่า ศีรษะจัดเป็นอวัยวะที่อยู่สูงสุดในร่างกายมนุษย์ การก้มโน้มศีรษะลงต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็เท่ากับว่าเป็นการยกย่องสิ่งนั้นให้อยู่เหนือกว่าตน ซึ่งเป็นแสดงถึงความเคารพอย่างสูงสุดก็ได้^{๑๙} การใช้ถ้อยคำดังกล่าวบ่งชี้ให้เห็นว่า ผู้บูชาได้บูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยความอ่อนน้อมเป็นอย่างยิ่ง ต่อมาในคำบูชาบางบทมีการใช้ถ้อยคำว่า *ปสนเนน เจตสา* หรือ *วิปสนเนน จิตเตน* ซึ่งหมายถึงความที่ตนมีจิตใจเลื่อมใส การใช้ถ้อยคำดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกเลื่อมใสศรัทธาในคุณประการต่าง ๆ ของปูชนียวัตถุชิ้นนั้น ซึ่งอาจรวมไปถึงอิทธิปาฏิหาริย์ที่มองไม่เห็น แต่ก็สัมผัสได้ในความรู้สึก หนึ่ง คำบูชาบางแห่งมีคำว่า *อิมินา สกกาเรน* หรือ *นानาสกกาเรหิ* ถ้อยคำนี้หมายถึงการที่ผู้บูชาได้บูชาด้วยสักการะอย่างต่าง ๆ ซึ่งสักการะในบริบทนี้ เข้าใจว่าเป็นวัตถุสิ่งของที่ควรบูชา^{๒๐} ได้แก่ ดอกไม้ ฐูปเทียน รวมถึงสิ่งของที่จัดหามาบูชาตามความเชื่อหรือบริบททางสังคมอย่าง อาหาร เงินทอง เป็นต้น สิ่งของดังกล่าวถือเป็นเครื่องสักการะได้ทั้งหมด การใช้ถ้อยคำดังกล่าว สื่อให้เห็นถึงแนวคิดและวิถีปฏิบัติของตัวผู้บูชาได้คือ นอกจากที่มีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปด้วยการกราบไหว้หรือสวดคำนมัสการสรรเสริญแล้ว ก็ยังคงจัดหาตระเตรียมสิ่งของที่คู่ประณีตมาถวาย บูชาด้วยการละความตระหนี่ คือสละของ ๆ ตนให้กับสิ่งที่ตนเคารพ เป็นการแสดงออกถึงความเคารพศรัทธาอย่างแรงกล้าด้วยเช่นกัน การใช้ถ้อยคำต่าง ๆ ตามที่กล่าวมานี้ ทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงความเคารพนับถือศรัทธาของชาวพุทธ ที่มีต่อพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญเป็นการพิเศษ

๓.๒.๒ ปูชนียวัตถุ

ส่วนประกอบในคำบูชาต่อมาคือ การระบุปูชนียวัตถุที่ถูกกราบไหว้บูชา ซึ่งในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ได้รับรวบรวมมา มีการกราบไหว้บูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุ (สถูปเจดีย์) และพระพุทธรูปเป็นหลัก นอกจากนั้นแล้ว ยังมีการบูชาปูชนียวัตถุและปูชนียบุคคลอื่น ๆ สอดแทรกอยู่บ้าง ดังที่ผู้วิจัยจะนำเสนอต่อไป

^{๑๙} พระมหาสายัญญ์ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๖๕.

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔*, หน้า ๑๑๙๗.

๓.๒.๒.๑ พระบรมสารีริกธาตุ

พระบรมสารีริกธาตุเป็นปูชนียวัตถุทางพุทธศาสนาที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นสัญลักษณ์บูชาเพื่อให้เกิดเป็นพุทธานุสสติ เป็นสิ่งที่เปรียบเสมือนพระวรกายของพระพุทธเจ้า และเป็นสิ่งที่สร้างความเชื่อทางพุทธศาสนา ความผูกพันทางสังคมและวัฒนธรรม ให้กับพุทธศาสนิกชน ในหลาย ๆ ท้องถิ่นทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ด้วยเหตุนี้เอง คำบูชาพระธาตุสำคัญ ส่วนใหญ่จึงมีเนื้อหากราบไหว้บูชาพระบรมสารีริกธาตุเป็นหลัก โดยปรากฏลักษณะของการใช้คำ ภาษาบาลี ดังนี้

ในคำบูชาทั่วไป มีเนื้อหากราบไหว้วันมัสการพระบรมธาตุโดยทั่วไป คือ ไม่ได้เจาะจงขึ้นส่วนของพระบรมสารีริกธาตุส่วนใดส่วนหนึ่งเป็นการเฉพาะ ปรากฏคำว่า *ธาตุโย* “พระบรมธาตุทั้งหลาย” ดังตัวอย่างบทบูชาเช่น

อหํ วนทามิ ธาตุโย อหํ วนทามิ สัพพะโส อหํ สุขิโต โหมมิ

คำแปล *ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระบรมธาตุทั้งหลาย โดยประการ
ทั้งปวง ขอให้ข้าพเจ้าจงมีแต่ความสุข*

(คำบูชาพระธาตุดอยกองมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน)

คำว่า “ธาตุ” ที่ใช้ในคำบูชานี้ มีความหมายถึง อัฐิหรือเถ้ากระดูกที่ หลงเหลือจากพิธีฌาปนกิจ ซึ่งแต่เดิม ความหมายของคำนี้ไม่ได้หมายถึงลักษณะของเถ้ากระดูก โดยตรง ในพระไตรปิฎกพระพุทธานุสสติของคำว่า “ธาตุ” โดยเป็นลักษณะของส่วนประกอบหลัก ๔ อย่างคือ ปฐวี (ดิน) อาโป (น้ำ) เตโช (ไฟ) และ วาโย (ลม) หรือเรียกอีกอย่างว่า มหาภูตรูป ๔ และกล่าวถึงในความหมายว่า หัวข้อ, สภาวะ, หรือคุณสมบัติ อย่างคำเช่น *นิพพานธาตุ* “สภาวะ คือพระนิพพาน” *กามธาตุ* “คุณสมบัติของกาม” เป็นต้น^{๒๑} ไม่ปรากฏลักษณะการใช้คำว่า “ธาตุ” ในความหมายเจาะจงถึงอัฐิอย่างต่าง ๆ ไว้ แต่ความหมายดังกล่าว เริ่มปรากฏใช้ตั้งแต่วรรณคดี บาลีชั้นนอรรถกถาเป็นต้นมา โดยได้กล่าวแสดงคำว่า “ธาตุ” ในความหมายที่เจาะจงถึงเถ้ากระดูก ดังข้อความว่า

^{๒๑} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 381.

“เตสุ ปรินิพพุเตสุ สาธุกัฬิติ กาทเรตวา คนธทารุอาทีหิ สรีร
กัจจ กาทเรตวา ธาตุโย คเหตุวา เจตีย์ ปติฏฐาเปตวา”^{๒๒}

เมื่อเหล่าพระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระราชาทรงรับสั่ง
ให้เล่นสาธุกีฬา* ให้ทำฌาปนกิจด้วยไม้หอมเป็นต้น แล้วทรงเก็บ *เถา* ที่
เหลือจากการเผา ไปประดิษฐานเป็นเจดีย์ต่อไป

การใช้คำเช่นนี้ น่าจะเป็นการตีความของพระอรธกถาจารย์ในลักษณะ
ที่ว่า ร่างกายของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม เวลามนุษย์
ตายไป ไม่ว่าจะย่อยสลายไปตามธรรมชาติก็ตาม หรือถูกเผาก็ตาม สิ่งที่ยังคงสภาพไว้อยู่ก็คือธาตุ
ดิน (กระดูก, เถา) ให้ระลึกถึงต่อไป ดังนั้น คำว่า ธาตุ จึงหมายถึงเถาที่เหลือจากร่างกายเป็นสิ่ง
สุดท้าย และกลายเป็นบรรทัดฐานให้กับการใช้คำภาษาบาลีในยุคต่อมาทั้งด้านภาษาพูด ด้านงาน
เขียนวรรณกรรม งานนิพนธ์ต่าง ๆ รวมถึงการแต่งคำบูชาพระธาตุด้วย

ในคำบูชาใช้คำบาลีว่า “ธาตุโย” เป็นคำนาม อุ การันต์ อิตถิลิงค์ ทุตติยา
วิภัตติ พหูวนะ มีคำแปลว่า “ซึ่งพระธาตุทั้งหลาย” ซึ่งการใช้คำนี้ เป็นการสื่อลักษณะที่กราบไหว้
อัฐิธาตุทั่วไปไม่เจาะจง คืออาจจะหมายถึงกระดูกของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระ
อรหันต์สาวกทั่ว ๆ ไป^{๒๓} อย่างไรก็ดี แต่หากเจาะจงถึงพระบรมสารีริกธาตุของ
พระพุทธเจ้า นิยมใช้เป็นคำสมาสโดยเพิ่มเติมนามศัพท์ที่หมายถึงพระพุทธเจ้าเข้าไปด้วย ตัวอย่าง
คำบูชาพระธาตุเสด็จ (จังหวัดลำปาง) มีว่า

เจติเย รมเม นรเทเวหิ ปุชิตา วรกชินธาตุโย อหัง วุนทามิ สิริสา

คำแปล *ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้ พระบรมธาตุของพระ
ชินเจ้า อันเลิศ ที่เหล่ามนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว ในพระเจดีย์อันเป็นที่
รื่นรมย์ใจ*

^{๒๒} ขุ.เปต.อ. ๒๔/๑๐๗.

* ในวรรณคดีบาลีไม่ได้อธิบายลักษณะของคำว่า “สาธุกีฬา” นี้ไว้ คำนี้ พบในบริบทที่เป็นพิธีฌาปนกิจ
ศพของบุคคลสำคัญอย่าง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ พระมหากษัตริย์ เป็นต้น อาจจะ
พิจารณาได้ว่า สาธุกีฬานี้ เป็นพิธีการจัดการสรีระ มีการถวายพระเพลิงอย่างสมเกียรติ ซึ่งอาจจะสัมพันธ์กับงาน
พระเมรุในปัจจุบัน.

^{๒๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๖๐๐.

คำว่า *ชิน* “พิชิต, มีชัย เป็นหนึ่งในพระสมัญญนามของพระพุทธเจ้า อันหมายถึง “พระพิชิตมาร, พระชินเจ้า”^{๒๔} เมื่อนำมาประกอบเข้ากับคำว่า “ธาตุ” จึงได้ความหมายเป็น “พระบรมธาตุของพระชินเจ้า” เป็นอันแสดงการเจาะจงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ

ประการหนึ่ง ในคำบูชาใช้คำบาลีที่หมายถึงพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า โดยสร้างศัพท์วิสามัญญนาม จากคำเรียกในภาษาไทยให้เป็นภาษาบาลี แต่เดิมคำว่า พระธาตุ ในภาษาไทย มักจะใช้เรียกเศษซากร่างกายของบุคคลผู้ทรงธรรมทางศาสนาที่สามารถขัดเกลาคิดใจให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ซึ่งได้แก่พระอริยบุคคลอย่างพระอรหันต์และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่แล้ว แต่ถึงอย่างนั้น มีการเรียกโดยเพิ่มเติมปัจจัยชี้เฉพาะเพื่อให้เกิดสถานะทางภาษาขึ้นไปคือ พระธาตุของพระอรหันต์ ก็เรียกว่า “อรหันตธาตุ” ส่วนพระธาตุของพระพุทธเจ้าก็เรียก “พระบรมธาตุ” บ้าง “พระสารีริกธาตุ” บ้าง หรือเรียกรวมกันว่า “พระบรมสารีริกธาตุ” บ้าง^{๒๕} คำเรียกในภาษาไทยเหล่านี้ มักเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลีมาอยู่ก่อน เมื่อผู้แต่งได้แต่งคำบูชาพระธาตุ จึงใช้วิธีเปลี่ยนรูปคำยืมเหล่านี้ให้กลายเป็นรูปคำภาษาบาลี ดังคำบูชาเช่น

อหํ วรฺทามิ **ปรฺมสารีริกธาตุโย** กกุสนฺธสฺส จ โจนาคมนสฺส จ
กกุสฺสปสฺส จ สมณโคตมสฺส เจว นินฺพพานปจฺจโย โทตุ

คำแปล ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ **พระบรมสารีริกธาตุ** ของพระ
กกุสันธะ พระโจนาคมน์ พระกัสสปะ และพระสมณะโคตม ขอจงเป็น
ปัจจัยแห่งพระนิพพานเทอญ

(คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ จังหวัดเชียงราย)

สังเกตจากการใช้คำในคำบูชาทั้งหลาย ทั้งคำว่า *ชินธาตุโย* ก็ดี คำว่า *ปรฺมสารีริกธาตุโย* ก็ดี ถูกใช้เป็นนามพหูพจน์ทั้งสิ้น การใช้ลักษณะดังกล่าวเป็นการสื่อว่า แม้จะเป็นคำบูชากราบไหว้พระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะก็จริง แต่ก็ไม่สามารถเจาะจงว่าเป็นพระบรมธาตุส่วนไหน เนื่องจากไม่มีข้อมูลที่ระบุถึงประวัติหรือตำนานทางท้องถิ่นนั้นโดยแน่ชัด ดังนั้น จึงใช้บทบูชาในลักษณะเป็นการกราบไหว้ บูชา กล่าวถึงพระบรมสารีริกธาตุไว้อย่างรวม ๆ

^{๒๔} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 319.

^{๒๕} สิทธิพร เนตรนิยม, **พระธาตุ : กุสลักขีในพุทธศาสนา**, หน้า ๖ - ๗.

ทั่วไป แต่ในส่วนของพระธาตุสำคัญที่มีความเชื่อทางตำนาน เรื่องเล่า หรือประวัติเกี่ยวข้องกับ
 ขึ้นส่วนพระบรมสารีริกธาตุ กล่าวคือ มีการประดิษฐานของพระบรมสารีริกธาตุส่วนใดส่วนหนึ่งไว้
 ตามความเชื่อที่ปรากฏนั้น คำบูชาพระธาตุสำคัญเหล่านั้น มักจะถูกแต่งขึ้นโดยมีคำระบุพระบรม
 สารีริกธาตุส่วนนั้นไว้เป็นการเฉพาะ ซึ่งคำบูชาแต่ละบท ได้ระบุขึ้นส่วนพระบรมสารีริกธาตุส่วน
 ต่าง ๆ ไว้ ปรากฏตามตารางดังนี้

ตารางที่ ๑ ตารางแสดงขึ้นส่วนพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	คำภาษาบาลี	ขึ้นส่วนของพระธาตุ
คำบูชาพระธาตุจอมแก้ว (เชียงใหม่)	มหาชินเกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุดอยกู่แก้ว (เชียงใหม่)	เกสาธาตุ	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุดอยเขาควายแก้ว (เชียงใหม่)	วามกนิฏฺของคฺลิตฺธาตุํ	พระบรมธาตุส่วนนิ้วก้อย ซ้าย
คำบูชาพระธาตุดอยตุง (เชียงใหม่)	จุฬาธาตุํ	พระธาตุรากขวัญ
คำบูชาพระธาตุดอยคำ (เชียงใหม่)	เกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุดอยน้อย (เชียงใหม่)	วามโมลี ธาตุํ	พระโมลีเบื้องซ้าย
คำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด (เชียงใหม่)	พุทธเกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุดอยสุเทพ (เชียงใหม่)	เกสาวรมตถลฺงคฺ ธาตุํ	พระเศกธาตุ, พระมัตถลฺงค ธาตุ
คำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง (เชียงใหม่)	โมลี, ทกฺขิมโมลีธาตุโย	พระโมลีเบื้องขวา
คำบูชาพระธาตุเขาน้อย (น่าน)	เกสา	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุจอมทอง (พะเยา)	เกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (แพร่)	เกสาธาตุ	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุช่อแฮ (แพร่)	พุทธเกสา	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระเจดีย์ขาวหลัง (ลำปาง)	เกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ
คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง (ลำปาง)	นลาฏธาตุโย, กณณธาตุ	พระธาตุส่วนหน้าผาก, พระ ธาตุส่วนพระศอ
คำบูชาพระบรมธาตุดอนเต้า (ลำปาง)	เกสา, เกสาธาตุโย, วกฺกํ, หทยํ	พระเศกธาตุ, ตับ, หัวใจ
คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย (ลำพูน)	โมลี, อรุณฺหิ, องคฺลิตฺฐิ	พระโมลี, พระธาตุส่วนพระ ทรวง, พระธาตุองคฺลิตฺ
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)	เกสาธาตุโย	พระเศกธาตุ

จากตารางที่ ๑ นี้ คำบูชาแต่ละบทได้เจาะจงขึ้นส่วนของพระบรมสารีริกธาตุทั้งที่เหมือนกันและต่างส่วนกัน เป็นที่น่าสังเกตว่า พระบรมสารีริกธาตุส่วนใหญ่เป็นพระเศวตมากที่สุด ข้อนี้สันนิษฐานได้ว่า น่าจะได้รับความคิดเรื่องการบูชาพระบรมธาตุจากดินแดนใกล้เคียงอย่างพม่ามาพอสมควร เพราะพม่าเองก็มีความเชื่อเรื่องพระเศวตธาตุที่ประดิษฐานอย่างแพร่หลายเช่นกัน ซึ่งอาจจะเป็นอิทธิพลที่รับเข้ามาราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๓ ซึ่งเป็นเวลาที่ดินแดนล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของประเทศพม่า ดังนั้น ความเชื่อเรื่องการประดิษฐานพระเศวตธาตุจึงปรากฏแพร่หลายมากกว่าพระบรมสารีริกธาตุส่วนอื่น ๆ เฉพาะภูมิภาคนี้ อื่นๆ พระธาตุสำคัญที่ประดิษฐานพระเศวตธาตุทั้งหลาย มีความเชื่อมโยงถึงกัน ด้วยเรื่องราวหรือตำนานที่มีชนบทหรือเค้าโครงเรื่องที่คล้ายกัน โดยอาศัยเรื่องที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าเสด็จจาริกมายังดินแดนล้านนาเป็นพื้นฐาน ตำนานพระธาตุเหล่านั้นต่างก็เล่าการเสด็จมาของพระพุทธรูปเจ้าพร้อมกับพระอรหันตสาวก เมื่อมาถึงหมู่บ้านตำบลแห่งนั้น ทรงแสดงธรรมพร้อมกับทรงประทานพระเศวตธาตุให้แก่ชาวบ้าน ชาวบ้านจึงได้นำมาสักการบูชาเก็บไว้ และต่อมาได้สร้างเจดีย์บรรจุพระเศวตธาตุนั้นไว้ในยุคสมัยหลัง เรื่องราวดังกล่าวนี้เป็นเนื้อหาหลักของตำนานที่ว่าด้วยพระเศวตธาตุของพระธาตุสำคัญในหลาย ๆ สถานที่ ยกตัวอย่างพระธาตุดอยกู่แก้ว (จังหวัดเชียงราย) ที่มีตำนานว่า “ในสมัยพุทธกาล เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จประกาศพระศาสนา ณ อาณาจักรแถบนี้ ได้พบกับพระมหากัสสปะพร้อมพระภิกษุบริวาร ๕๐๐ รูป ในจำนวนนี้มีพระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเคยเป็นกษัตริย์เมืองสุวรรณวัตินามว่า พระยาอโศก เมื่อมีความเลื่อมใสในพุทธศาสนาถึงสละราชสมบัติออกผนวช พระพุทธรูปเจ้าจึงทรงประทานพระเศวตให้แก่พระมหากัสสปะและพระยาอโศก ซึ่งทั้งสองพระองค์ได้ร่วมกันบรรจุพระเศวตในกลักไม้รวก หุ้มทับไว้ด้วยโกศแก้วอีกชั้นหนึ่ง แล้วขุดอุโมงค์ฝังไว้บนยอดดอย”^{*} หรืออย่างตำนานพระเศวตธาตุของพระธาตุช่อแฮ ที่มีว่า “เมื่อครั้งพุทธกาล พระพุทธรูปเจ้า เสด็จพร้อมกับพระอรหันต์ พระโสณะ พระอุตระ และพระรัตนะ เมื่อเสด็จมาประทับอยู่บนดอย (ภูเขา) เล็ก ๆ ใต้ต้นไม้สะแกกับต้นหมาก ที่นั้นมีลี้ลับพื้นเมืองชื่อ *อ้ายก้อม* ได้เข้าไปนมัสการพระพุทธรูปเจ้า แล้วสั่งให้เมียนำภัตตาหารและอาสนะมาถวายพระพุทธรูปเจ้า หลังจากนี้ พระองค์เสวยเสร็จ ได้พยากรณ์ว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่รื่นรมย์นัก ในอนาคตจักเป็นเมืองที่มีชื่อว่า

* เนื้อความดังกล่าว ผู้วิจัยได้คัดลอกมาจากป้ายแสดงตำนานของวัดพระธาตุดอยกู่แก้ว.

เมืองแพร์' อีกทั้งได้ทรงประทานพระเกศธาตุให้แก่ยายก้อม อ้ายก้อมและผู้คนที่ทั้งหลายก็ได้นำพระเกศานั้นไปบรรจุในผอบ แล้วประดิษฐานไว้ในถ้ำ”^{๒๖}

ส่วนพระบรมสารีริกธาตุชิ้นส่วนอื่นนอกจากพระเกศธาตุ แม้จะถูกระบุถึงชิ้นส่วนที่ไม่ซ้ำกัน แต่โดยทั่วไป ก็ยังเชื่อมโยงถึงกันด้วยเรื่องของตำนานที่อ้างอิงพระพุทธเจ้าเป็นเนื้อหาหลักเช่นเดียวกับตำนานพระเกศธาตุ โดยมีเรื่องราวอันเป็นปาฏิหาริย์อย่างการทำนายอนาคตเข้ามาเป็นส่วนเสริม ซึ่งตำนานเหล่านั้นต่างระบุว่า แม้พระพุทธเจ้าจะไม่ได้ประทานพระเกศธาตุให้โดยพระองค์เอง แต่ทรงพยากรณ์ถึงอนาคตกาลว่า หลังจากที่พระองค์ทรงปรินิพพานแล้ว พระบรมสารีริกธาตุชิ้นส่วนนั้น ๆ จะถูกนำมาประดิษฐานในสถานที่แห่งนี้ ซึ่งต่อไปจะเป็นบ้านเมืองที่สำคัญ มีความเจริญรุ่งเรืองทางพุทธศาสนา เป็นต้น ดังตำนานพระธาตุทริภุชชัย ที่เล่าว่า “ครั้งที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงชัยภูมิแห่งหนึ่ง มีลัษณะพยานพาหนะหนึ่งนำผลสมอมายถวาย พระองค์ได้เสวยผลสมอแล้วทรงทิ้งเมล็ดลงพื้นดิน ปรากฏว่าเมล็ดสมอนั้นได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ โดยทำประทักษิณพระพุทธเจ้า พระองค์จึงประทานพุทธพยากรณ์แก่พระอานนท์ว่า ภายหน้าที่แห่งนี้จะเป็นนครชื่อว่า *ทริภุชชัย* ภายหลังจากตถาคตปรินิพพานแล้ว จักเป็นที่ประดิษฐานสุวรรณเจดีย์ พระเจดีย์แห่งนี้จะเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุส่วนกระหม่อม พระอรังคธาตุ พระบรมธาตุส่วนนิ้ว และพระบรมธาตุย่อยอีกเต็มบาตร โดยมีชมพูนาคราชและพระยาคาเผือกเป็นผู้ดูแลรักษา”^{๒๗}

ตำนานพระธาตุที่มีเรื่องราวสัมพันธ์กันเหล่านั้น เชื่อว่าเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากการเขียนตำนานพระบรมธาตุบูชาของทางลังกา สมัยที่ล้านนาเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาแบบลังกา ตามที่ผู้วิจัยได้ศึกษามาแล้ว (ในบทที่ ๒.๓) ด้วยเนื้อหาหรือโครงเรื่องที่คล้ายกับเรื่องราวพระบรมสารีริกธาตุที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาและคัมภีร์กลุ่มวังสะของทางลังกา ที่เป็นแบบอย่างให้กับงานเขียนวรรณกรรมประเภทตำนานในล้านนานำมาประยุกต์เป็นตำนานเฉพาะถิ่นของตน จนได้รับความนิยมและสืบทอดกันอย่างแพร่หลาย ทั้งด้านงานเขียนก็ดี ทั้งการบอกเล่าต่อกันโดยมุขปาฐะก็ดี เกิดเป็นความเชื่อที่กระจายกันไปทั่วทั้งภูมิภาคในที่สุด ซึ่งความเชื่อหรือตำนานที่บอกเล่าถึงการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่าง ๆ เหล่านั้น นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ผู้แต่ง

^{๒๖} เรียงราย อักษรดิษฐ์, **พระธาตุช่อแฮ พระธาตุปีเกิดของปีชกาล** (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๖), หน้า ๖ - ๗.

^{๒๗} เรียงราย อักษรดิษฐ์, **พระธาตุทริภุชชัย พระธาตุปีเกิดของปีระกา** (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

เรียบเรียงคำบูชาได้หยิบยกนำมาใส่ไว้ในคำบูชาพระธาตุสำคัญโดยเฉพาะ จนปรากฏเป็นคำบูชาที่บอกเล่าประวัติความเป็นมาตามความเชื่อท้องถิ่นของพระธาตุไปโดยปริยาย

ตามที่ได้กล่าวมาเบื้องต้น คำว่า *ธาตุ* ในคำบูชาทั้งหลาย มีใช้ในลักษณะที่หมายถึงอัฐิส่วนต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า หรือชิ้นส่วนที่เคยเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายอย่างพระเกศธาตุโดยเฉพาะ แต่คำบูชาสำคัญอย่างพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (จังหวัดลำพูน) ปรากฏใช้คำว่า *ธาตุ* สื่อความหมายของสิ่งอื่นนอกจากอัฐิอยู่ด้วย ดังคำบูชาที่มีว่า

*วนทามิ อุตตมขมพัวร์ชานะ สิ่งคุณุตตรมโนรมเม สดุดิ์ สรตนิ์ ปจรมิ
กกุสนธสุวณฺณทณฺฑิ์ ธาตุโย ธสฺสติ ทุติยิ์ โจนาคมนิ์ ธมกรณิ์ ธาตุโย ธสฺสติ
ตติยิ์ กสฺสปี พุทฺธจิวริ์ ธาตุโย ธสฺสติ จตุตถิ์ โคตมิ์ อฏฺฐเกสาธาตุโย ธสฺสติ*

คำแปล *ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ รัตนมหาสถานเจ็ดแห่งในชมพูทวีป
อันประเสริฐ และสถานที่ในสิ่งคุณุตตรประเทศอันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุ
คือไม้เท้าทองคำ ของพระพุทธเจ้ากกุสันธะเป็นอันดับแรก พระธาตุคือที่
กรองน้ำของพระโจนาคมนิ์พุทธเจ้าเป็นอันดับที่สอง พระธาตุคือจีวรของ
พระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอันดับสาม และพระเกศธาตุ ๘ เส้น ของ
พระพุทธโคตม เป็นอันดับสี่*

จากคำบูชานี้ ผู้แต่งใช้คำว่า “ธาตุ” ในความหมายของ “บริขาร” อันได้แก่เครื่องอุปโภคต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าในอดีตเคยใช้สอย ได้แก่ ไม้เท้า, ที่กรองน้ำ, และผ้าจีวร การใช้ในลักษณะดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความนับถือศรัทธาของชาวพุทธล้านนาบางกลุ่ม ที่ไม่ได้จำกัดพระบรมธาตุว่าเป็นอัฐิหรือชิ้นส่วนอย่างพระเกศาของพระพุทธเจ้าเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีนิยามรวมไปถึงวัตถุเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า โดยมีความสำคัญในฐานะเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้าด้วย

๓.๒.๒.๒ พระเจดีย์

สิ่งก่อสร้างที่เป็นรูปลักษณะคล้ายลอมฟาง มียอดแหลม ใช้สำหรับบรรจุสิ่ง
ที่เคารพนับถืออย่าง พระธาตุ เป็นต้น เรียกว่า “พระเจดีย์”^{๒๘} เป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลีคือ

^{๒๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๓๓๒.

“เจตีย” ซึ่งมีความหมายดังนี้ ใน PTS’s Pali-English Dictionary อธิบายความหมายของคำว่า “เจตีย” หมายถึง “สถานที่หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเคารพบูชา”^{๒๙} เดิมทีความหมายนี้ คงจะมาจากแนวคิดของชาวอินเดียบุราณก่อนพุทธกาล ที่มีการนับถือสถานที่หรือสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ อย่างเช่น ภูเขา แม่น้ำ ต้นไม้ เป็นต้น ยกให้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำชุมชนหรือครอบครัวแตกต่างกันออกไป อีกทั้งคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงความเชื่อทำนองนี้ว่า “มนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก เมื่อถูกความกลัวคุกคามแล้ว ย่อมยึดถือภูเขาบ้าง ป่าไม้บ้าง สวนศักดิ์สิทธิ์บ้าง รุกขเจตียบ้าง ให้เป็นที่พึ่ง”^{๓๐} แนวคิดนี้ยังคงสืบต่อมาจนสมัยพุทธกาล พบได้จากเหตุการณ์ในพระไตรปิฎก ที่พระฉันทะได้โค่นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นเจตียของชุมชนเพื่อสร้างวิหาร อันเป็นเหตุให้ชาวบ้านดิเตียน ต่อมาพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามให้ภิกษุโค่นต้นไม้ใหญ่ที่เป็นที่นับถือของหมู่บ้าน^{๓๑} หรือพระพุทธเจ้าได้แสดงข้อวัตรปฏิบัติของชาววัชชี ที่ควรสักการบูชากราบไหว้รุกขเจตียอันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประจำแคว้น^{๓๒} สังเกตว่า ลักษณะของเจตียในยุคแรก ไม่ได้มีการกำหนดรูปแบบที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับว่าประชาชนเลือกที่จะนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประเภทใด ก็เรียกสิ่งนั้นว่าเป็น “เจตีย” ได้ทั้งนั้น และจากการนับถือเจตียในลักษณะที่เป็นรูปธรรม อันเป็นต้นไม้ สถานที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่ประชาชนพากันนับถือบูชา ในพุทธศาสนาได้ประยุกต์แนวคิดการนับถือเจตียในลักษณะที่เป็นนามธรรมด้วย โดยกล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสวาทาแสดงความเลื่อมใสพระพุทธเจ้ากับทั้งพระธรรม หลังจากพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ ตรัสธรรมเจตีย คือวาทาเคารพธรรม”^{๓๓} สังเกตว่า พระพุทธเจ้าทรงกำหนดอาการที่แสดงออกเช่นนี้เป็น “เจตีย” ด้วย เพราะฉะนั้น ลักษณะของเจตียจึงไม่ได้เจาะจงถึงสถานที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่คนเคารพบูชาแต่เพียงอย่างเดียว ยังมีความหมายรวมไปถึง ลักษณะของการตั้งใจใจเคารพบูชา ได้อีกด้วย ความหมายอีกประการของคำว่า “เจตีย” หมายถึง “สิ่งก่อสร้างที่ถูกสร้างขึ้นจากอิฐเป็นต้น”^{๓๔} โดยมี

^{๒๙} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 305.

^{๓๐} ชุ.ธ. ๒๕/๒๔/๔๐.

^{๓๑} วิ.ม.หา. ๑/๓๕๗/๕๒๓.

^{๓๒} ที.ม.หา. ๑๐/๘๖/๖๘.

^{๓๓} ม.ม. ๑๓/๕๗๐/๕๑๕.

^{๓๔} พระมหาโมคคัลลายนเถระ, และ พระมหาเถระสุภูติ, *อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสุจิ*, หน้า ๔๓๔.

วิเคราะห์รากศัพท์ที่มาจากธาตุ √จิ “ก่อสร้าง, สั่งสมขึ้น” เมื่อพิจารณาจากความหมายข้อนี้ คงจะเป็นความหมายที่มาสมัยหลังพุทธกาลแล้ว เพราะเป็นการอธิบายในแนวทางไวยากรณ์บาลีอย่างชัดเจน ให้สอดคล้องกับสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่มีการสร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมธาตุหรือเพื่อเป็นอนุสรณ์สถานไว้ และสิ่งเหล่านั้นก็ได้ถูกเคารพนับถือเป็นเจดีย์อีกชนิดหนึ่ง

หากพูดถึงสิ่งก่อสร้างที่มีรูปลักษณะเป็นทรงโอคว่ำก็ดี เป็นยอดแหลมก็ดี มีวัตถุประสงค์เพื่อบรรจุกระดูกของผู้วายชนม์ ในความหมายของบาลีเรียกว่า *ฐูป* “สถูป” โดยสถูปนี้ ถือเป็นจารีตประเพณีของอารยชนที่มีมาแต่โบราณ ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อบรรจุกระดูกหลังจากทำฌาปนกิจโดยตรง คาดว่ามี ๒ ลักษณะคือ สถูปที่ทำเป็นรูปของกล่อ่งหรือผอบ ทำขึ้นจากวัสดุอย่างเช่น ดินเผา อิฐ หรือหิน มีการแกะสลักลวดลายเป็นสัญลักษณ์ไว้อย่างประณีตงดงาม เพื่อเป็นเครื่องหมายที่บ่งบอกถึงเจ้าของกระดูกที่บรรจุไว้^{๓๕} สถูปลักษณะนี้สามารถเคลื่อนย้ายได้ และสถูปลักษณะต่อมาคือ เนินดิน หรือกองดิน ที่ก่อขึ้นมาเพื่อบรรจุกระดูกของผู้วายชนม์ เป็นถาวรวัตถุที่ไม่สามารถเคลื่อนย้ายได้เหมือนสถูปลักษณะแรก สันนิษฐานว่าในยุคแรก คงจะเป็นการสร้างสถูปเพียงชั้นเดียว มีพูนดินให้เป็นเนินตรงที่บรรจุกระดูกเท่านั้น และหากเป็นกระดูกของบุคคลสำคัญก็มักจะทำสัญลักษณ์พิเศษไว้เป็นเครื่องหมาย อย่างเช่น สถูปบรรจุพระอัฐิของพระมหากษัตริย์ ก็จะปักฉัตรหรือร่มซึ่งเป็นตราสัญลักษณ์ของพระเจ้าแผ่นดินไว้ ภายหลังเมื่อสถูปเป็นที่นิยมทางพุทธศาสนา โดยถูกใช้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงได้มีการเพิ่มขนาด วัสดุ และตกแต่งลักษณะของสถูปให้วิจิตรงดงามแตกต่างกันไป^{๓๖} เนื่องจากประชาชนชาวพุทธได้สักการบูชา ให้ความเคารพสถูปเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนของพระพุทธเจ้ามาโดยตลอด ภายหลังความหมายของสถูปจึงสัมพันธ์กับเจดีย์โดยปริยาย กล่าวได้ว่า สถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุมีฐานะเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่ง เพราะชาวพุทธให้ความเคารพบูชาอย่างแน่นแฟ้น

หากกล่าวถึงความนิยมทางภาษา เมื่อตรวจสอบในพระสูตร พบว่า มักเรียกวัตถุที่ใช้บรรจุอัฐินี้ว่า *ฐูป* “สถูป” มากกว่าที่จะเรียกว่า *เจดีย์* “พระเจดีย์” แต่ด้วยความที่ภาษามีวิวัฒนาการในเรื่องของคำพูดและการสื่อความหมายมาโดยตลอด เมื่อสถูปและเจดีย์เป็นที่นิยมในประเทศต่าง ๆ คำที่ใช้เรียกและความหมายโดยนัยก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามปัจจัยคือ

^{๓๕} Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* (Oxford : The Clarendon Press, 1960), p. 1260.

^{๓๖} สมเด็จพระญาณสังวรราชนานูภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์* (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๕), หน้า ๒๒ – ๒๓.

ภาษาท้องถิ่นนั้น ๆ อย่างเช่น ในภาษาพม่า มีคำเรียกสฤปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุว่า “ธัตเซตี” โดยคำว่า “ธัต” หมายถึง “พระบรมสารีริกธาตุ” ส่วน “เซตี” หมายถึง “เจดีย์”^{๓๗} กล่าวคือ ใช้คำว่าเจดีย์แทนที่คำว่าสฤป ในส่วนภาษาไทย มีคำเรียกว่า “สฤปเจดีย์” คือใช้เป็นคำคู่กัน^{๓๘} แต่โดยทั่วไปแล้ว นิยมเรียกว่า “เจดีย์” มากกว่า “สฤป”^{๓๙} รวมถึงสิ่งก่อสร้างสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเป็นลักษณะรูปทรงมียอดแหลม ก็เรียกทั่วไปว่า “พระธาตุเจดีย์” เข้าใจว่า ด้วยอิทธิพลทางภาษาพูดของคนในชุมชนท้องถิ่นทางภาคเหนือและอีสาน ที่เน้นคำที่สะดวกและง่ายในเวลาพูด คำว่า “พระธาตุเจดีย์” จึงกร่อนเหลือเพียง “พระธาตุ” ไปในที่สุด^{๔๐} ฉะนั้นแล้ว คำว่า “พระธาตุ” นอกจากจะหมายถึงอัฐิของพระพุทธเจ้าเป็นต้น ยังมีความหมายรวมถึงสฤปเจดีย์ ตามลักษณะคำในภาษาไทยที่มีความหมายกว้างออก* อนึ่ง ด้วยความที่งานวิจัยนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวข้องกับลักษณะเฉพาะถิ่น จึงใช้คำเรียกตามความนิยมของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ที่เรียกพระเจดีย์อย่างรวม ๆ ว่า พระธาตุ ตามที่ได้กล่าวมา

พระธาตุ ถือเป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธทางภาคเหนือตอนบนนับถือบูชาด้วยกันกับพระบรมสารีริกธาตุ ฉะนั้น ในคำบูชาพระธาตุสำคัญหลาย ๆ แห่ง จึงมีคำการกราบไหว้ นมัสการพระธาตุไว้ด้วย เฉพาะคำบูชาพระธาตุสำคัญตามที่ได้สำรวจมาทั้ง ๓๒ บท พบว่ามีคำบูชาที่กล่าวเจาะจงพระธาตุอยู่ ๑๔ บท มีรายชื่อและคำที่ใช้ปรากฏตามตาราง ดังนี้

^{๓๗} สิทธิพร เนตรนิยม, **พระธาตุ : กุสลักขีในพุทธศาสนา**, หน้า ๓๕.

^{๓๘} ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปในประเทศไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๑.

^{๓๙} สันติ เล็กสุขุม, **เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**, หน้า ๔.

^{๔๐} สิทธิพร เนตรนิยม, **พระธาตุ : กุสลักขีในพุทธศาสนา**, หน้า ๗.

* ความหมายกว้างออก หมายถึง คำบาลีสันสกฤตเดิมที่มีความหมายเฉพาะจำกัด ภาษาไทยนำมาใช้ในความหมายกว้างออกหรือขยายตัว และเพิ่มความหมายใหม่เข้าไปอีก ทำให้มีความหมายมากขึ้น ยกตัวอย่างเช่น คางคก หมายถึงแม่น้ำคางคก เป็นชื่อเฉพาะของแม่น้ำสายหนึ่งในอินเดีย แต่ภาษาไทยนำมาใช้ในความหมายกว้างออก ที่หมายถึงแม่น้ำทั่วไป หรือคำว่า กมล แปลว่า ดอกบัว ในภาษาไทยได้เพิ่มความหมายใหม่ โดยหมายถึงหัวใจ เป็นต้น ดูเพิ่มเติมใน พัทธน์ เฟื่องผลา, **บาลีสันสกฤตในภาษาไทย** (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๘๕.

ตารางที่ ๒ ตารางแสดงคำบูชาที่กล่าวเจาะจงพระธาตุ (สฤปเจตีย์)

รายชื่อคำบูชาพระธาตุสำคัญ	ศัพท์บาลีที่ใช้	รูปคำที่ปรากฏ
คำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง (เชียงใหม่)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุดอยสุเทพ (เชียงใหม่)	เจตีย์	สุวรรณเจตีย์
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ภมเมทนีดล (เชียงใหม่)	เจตีย์	มหาเจตีย์
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เชียงใหม่)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุช้างค้ำ (น่าน)	เจตีย์	ธาตุเจตีย์
คำบูชาพระธาตุวัดหัวขวง (น่าน)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุหลวงนิ่ง (แพร่)	เจตีย์	มหาเจตีย์
คำบูชาพระเจดีย์ขาวหลัง (ลำปาง)	เจตีย์	สุวรรณเจตีย์
คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง (ลำปาง)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุเสด็จ (ลำปาง)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุสี่ครูบา (ลำพูน)	เจตีย์	เจตีย์
คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย (ลำพูน)	เจตีย์	สุวรรณเจตีย์

จากตารางที่ ๒ นี้ พบว่า คำบูชาที่เจาะจงพระธาตุที่ได้แสดงมา ใช้คำศัพท์ภาษาบาลีว่า “เจตีย์” ทั้งหมด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคุ้นเคยในการเรียกและการใช้คำในภาษาไทย สำหรับสิ่งก่อสร้างเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุหรือสิ่งก่อสร้างรูปทรงที่คล้ายกัน โดยเรียกว่า *เจตีย์* “เจตีย์” มากกว่าการเรียกว่า *สฤป* “สฤป” นั้นเอง และจากตารางเดียวกัน พบถึงการใช้คำขยายเพื่อบ่งบอกลักษณะเด่นของพระธาตุสำคัญนั้น ๆ อย่างการใช้คำว่า “สุวรรณเจตีย์” ก็เพื่อบ่งบอกถึงรูปลักษณะภายนอกของพระธาตุนั้นว่าเป็นสีทอง และใช้คำว่า “มหาเจตีย์” เพื่อบ่งบอกลักษณะว่าเป็นพระธาตุที่มีขนาดใหญ่ ซึ่งการใช้คำเหล่านี้ สามารถเชื่อมโยงไปถึงแนวคิดเกี่ยวกับการประดิษฐานพระธาตุสำคัญข้อที่ว่า ประชาชนไม่ได้มุ่งความสำคัญไปที่การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังให้ความสำคัญในเรื่องของการสร้างพระธาตุให้มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรม โดยหวังให้เป็นแนวทางการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนทั่วไปได้มาสักการบูชากราบไหว้พระธาตุอีกทางหนึ่ง

ประการหนึ่ง พระธาตุสำคัญทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์อันหมายถึงการประดิษฐานพุทธศาสนาในดินแดนแห่งนี้แล้ว ยังเชื่อมโยงกับพระบรมสารีริกธาตุมาตั้งแต่อดีต กล่าวคือ สมัยอดีต อาณาจักรล้านนาได้ติดต่อแลกเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับสุโขทัย พม่า และลังกา อยู่เรื่อยมา มีการมอบพระบรมสารีริกธาตุเป็นให้เครื่องบรรณาการแก่กันอยู่ตลอด และเมื่อได้รับพระบรมสารีริกธาตุมาแล้ว การเก็บไว้ในโกศจะไม่เหมาะสมหรือเสี่ยงต่อการสูญหายได้ จึงนิยมสร้างพระธาตุสำหรับบรรจุพระบรมสารีริกธาตุตามจารีตประเพณี^{๔๑} หรือแม้กระทั่งความเชื่อถือนานานพระบรมสารีริกธาตุของชาวล้านนา ที่ให้ความสำคัญเกี่ยวกับเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงประทานพระเกศาธาตุ หรือทรงพยากรณ์ว่าพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่าง ๆ ของพระองค์จะถูกนำมาประดิษฐานตามสถานที่ต่าง ๆ ต่อมาจึงได้สร้างพระธาตุประดิษฐานไว้ และตามความเชื่อที่ถือกันมาว่า การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุอันถูกบูชาว่าเป็นเสมือนพระวรกายของพระพุทธเจ้าไว้ในพระธาตุ มีความหมายเท่ากับว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับอยู่ที่พระธาตุนั้น ทำให้พระธาตุที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุได้เป็นที่นับถือเสมือนเป็นพระวรกายที่สองของพระพุทธเจ้า มีความศักดิ์สิทธิ์ สมควรแก่การกราบไหว้บูชาของประชาชน^{๔๒} ด้วยความที่พระธาตุสำคัญของทางล้านนามีความเชื่อมโยงกับพระบรมสารีริกธาตุตามที่กล่าวมา เนื้อหาของคำบูชาพระธาตุสำคัญหลายบท จึงปรากฏการประพันธ์คำนมัสการพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุให้สัมพันธ์กัน อาจปรากฏลักษณะโครงสร้างการประพันธ์ที่ต่างกันอยู่บ้าง ดังตัวอย่างคำบูชาเช่น

โกเสยยธมฺมเจ มยหิ สีสเน อิมิ มหาเจตีย์ มหาพุทธรูปคามภูริ
นาครานิ สกการปูชนียิ ธาตุ ปณมามี อหิ วนทามิ สพพทา

คำแปล ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้าของข้าพเจ้านอบน้อมพระธาตุ
หลวงนี้ อันตั้งอยู่ที่หมู่บ้านพระหลวงเมืองโกศัย (จังหวัดแพร่) และพระ
บรมสารีริกธาตุ อันเป็นที่น่าสักการบูชาของชาวเมืองทั้งหลาย, ข้าพเจ้าขอ
กราบไหว้ตลอดกาลทุกเมื่อ

(คำบูชาพระธาตุหลวงเมืองแพร่)

^{๔๑} สมหมาย เปรมจิตต์, พระเจดีย์ในล้านนาไทย, หน้า ๓๐.

^{๔๒} Albert E. Elsen, *Purposes of Art* (Newyork : Holt, Rinehart and Winston, 1962), p. 35, อ้างถึงใน สมหมาย เปรมจิตต์, พระเจดีย์ในล้านนาไทย, หน้า ๓๘.

จากคำบูชาบทนี้ ใช้ศัพท์ว่า *เจติย* “พระเจติย, พระธาตุ” และ *ธาตุ* “พระบรมสารีริกธาตุ” เป็นคำนามทุตยวิภัติทั้ง ๒ คำ รูปแบบของประโยคจึงเป็นการแสดงเจตนาที่ต้องการนมัสการกราบไหว้ทั้งพระธาตุเจติยและพระบรมสารีริกธาตุทั้งคู่

*อิมสมิ นนทปราภิรมเม ปตัญญิติ์ **ชินปรมาธาตุยา** จปนั หตถิถุมภว-
ธาตุเจติย* *อหิ วนทามิ สพพทา*

คำแปล *ข้าพเจ้าขอกราบไหว้**พระธาตุเจติย**ข้างคำ อันเป็นที่บรรจุ
พระบรมธาตุของพระชินเจ้า ซึ่งประดิษฐานอยู่ในเมืองน่านอันน่านารัณรมย์
แห่งนี้ ตลอดกาลทุกเมื่อ*

(คำบูชาพระธาตุข้างคำ จังหวัดน่าน)

คำบูชาบทนี้ ใช้ศัพท์ “*เจติย*” เป็นคำนามทุตยวิภัติ ส่วนศัพท์ว่า “*ธาตุ*” ใช้เป็นคำฉัญญวิภัติในลักษณะของคำขยาย ประโยคในคำบูชานี้จึงหมายถึงการกราบไหว้นมัสการพระธาตุอันเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

*เจติเย รมเม นรเทเวหิ ปุชิตา **วรชินธาตุโย** อหิ วนทามิ สิริสา*

คำแปล *ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้ **พระบรมธาตุของ
พระพิชิตมาร** อันประเสริฐ ที่เหล่ามนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว **ในพระเจติย**
อันเป็นที่รัณรมย์ใจ*

(คำบูชาพระธาตุเสด็จ จังหวัดลำปาง)

ในส่วนของคำบูชาบทนี้ ใช้ศัพท์ว่า “*เจติย*” เป็นคำสัตตมวิภัติในลักษณะที่เป็นคำขยายของศัพท์ว่า “*ธาตุ*” ที่ใช้เป็นคำนามทุตยวิภัติ ดังนั้น ประโยคในคำบูชานี้จึงหมายถึงการกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานในพระธาตุ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้คำบูชาที่ยกตัวอย่างมาทั้ง ๓ บท จะมีรูปแบบประโยคที่ต่างกันในเรื่องของการใช้คำ แต่โดยเนื้อหาแล้วเป็นคำบูชาที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระบรมสารีริกธาตุกับพระธาตุ กล่าวคือ เป็นคำบูชาที่กราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุไปพร้อมกัน

จากที่ได้ศึกษาคำบูชาพระธาตุสำคัญ เห็นได้ว่า คำบูชาส่วนใหญ่ได้กราบไหว้พระธาตุเนื่องกันกับพระบรมสารีริกธาตุอยู่เสมอ เหตุเพราะพระธาตุนั้นมีตำนานหรือประวัติที่

กล่าวว่ามี การบรรจุพระบรมสารีริกธาตุส่วนใดส่วนหนึ่งไว้ แต่ยังมีพระธาตุสำคัญบางแห่ง มีคำบูชาที่มุ่งเน้นกราบไหว้แต่เพียงพระธาตุเท่านั้น ได้แก่คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (จังหวัดน่าน) ที่มีว่า

มณีนมณฑลอาราเม **เจดีย์** ปติภูจิติ สิริสา ตํ ปสนนเนน อหํ วณ
 ทามิ เจตสา กตปุณณานุกาเวณ โสตถิ เม โหตุ สพพทุกขา วิมุตโตหิ
 นิพภโย นิรูปททโว

คำแปล ข้าพเจ้ามีจิตใจเลื่อมใส ขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้**พระ**
เจดีย์องค์ที่ประดิษฐาน ณ วัดหัวข่วง ด้วยอนุภาพของบุญที่ได้ทำไปแล้ว
 ขอความสวัสดิ์จงมีแก่ข้าพเจ้า ขอข้าพเจ้าพ้นจากทุกข์ ไร้จากภัยและ
 อุบัติหะด้วยเทอญ

คำบูชาพระธาตุสำคัญนี้ มีเนื้อหาอันแสดงเจตนาของการกราบไหว้บูชาพระธาตุเพียงเท่านั้น มิได้มีเนื้อหาที่กราบไหว้บูชาไปพร้อมกับพระบรมสารีริกธาตุเช่นเดียวกับคำบูชาพระธาตุสำคัญทั่วไป เนื่องจากไม่มีตำนานหรือประวัติที่เกี่ยวข้องกับพระบรมสารีริกธาตุ อนึ่ง จากคำบูชาดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของประชาชนในภาคเหนือตอนบนได้ว่า พระธาตุสำคัญบางพื้นที่ก็ไม่ได้ถูกนับถือหรือให้ความสำคัญเพราะมีการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ถึงแม้จะถูกสร้างขึ้นในลักษณะที่เป็น “อุทเทสิกเจดีย์” กล่าวคือ ไม่ได้บรรจุอะไรไว้ หากแต่มีความโดดเด่นในเรื่องสถาปัตยกรรม หรือผูกพันกับวิถีชีวิตและความเชื่อของชาวพุทธทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่นมาอย่างยาวนาน ประชาชนต่างก็ให้ความนับถือบูชาจนกลายเป็นพระธาตุสำคัญขึ้นมาได้

๓.๒.๒.๓ พระพุทธรูป

ในคำกล่าวบูชาพระพุทธรูปสำคัญ มีรายละเอียดที่คล้ายกับคำกล่าวบูชาพระบรมสารีริกธาตุคือ คำบูชาบางบทกล่าวว่ามีสักการพระพุทธรูปโดยไม่เจาะจง แสดงไว้เป็นคำนามที่หมายถึงพระพุทธรูปเท่านั้น ในขณะที่คำบูชาส่วนใหญ่ เป็นคำกล่าวว่ามีสักการเจาะจงพระพุทธรูปองค์สำคัญเป็นการเฉพาะ เพราะมีการใส่ชื่อหรือลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปองค์นั้น ด้วยวิธีการสร้างวิสาหมัญนาม (ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทข้างหน้า) มาประกอบเข้ากับนามศัพท์ที่หมายถึงพระพุทธรูป ซึ่งคำบูชาที่กล่าวว่ามีสักการพระพุทธรูปโดยไม่เจาะจงและไม่เจาะจงแต่ละบทต่างก็ใช้ศัพท์บาลีแสดงถึงพระพุทธรูปไว้หลากหลายคำ ปรากฏตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ ตารางแสดงศัพท์บาลีที่ใช้แสดงพระพุทธรูปในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	ศัพท์บาลีที่ใช้
คำบูชาพระธาตุจอมแก้ว (เชียงใหม่)	พุทธรูป
คำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง (เชียงใหม่)	พุทธรูป
คำบูชาพระธาตุวัดพระสิงห์ (เชียงใหม่)	พิมพ์
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	พุทธรูป
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	พุทธรูป
คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (เชียงใหม่)	พุทธรูป
คำบูชาพระพุทธรตนากร (เชียงใหม่)	ปฏิมากร
คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ (เชียงใหม่)	สมพุทธรูปปฏิมา
คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย (เชียงใหม่)	พุท
คำบูชาพระศิลา (เชียงใหม่)	พิมพ์, พุท, พุทพิมพ์
คำบูชาพระเสด็จมณี (เชียงใหม่)	พุท, พุทพิมพ์
คำบูชาพระอัฐารส (เชียงใหม่)	พุท
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	พุท
คำบูชาพระเจ้าหลวง (น่าน)	ปฏิมากร
คำบูชาพระพุทธรนันทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)	ปฏิมากร
คำบูชาพระพุทธรูปปฏิมากรวัดศรีชุม (แพร่)	พุทธรูปนิมิต
คำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง (แม่ฮ่องสอน)	พุทธรูป
คำบูชาพระแสนแช่ทองคำ (ลำปาง)	พุทธรูป
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)	พุทธรูป
คำบูชาพระรอดหลวง (ลำพูน)	ปฏิมา
คำบูชาพระศรีสามเมือง (ลำพูน)	สมมาสมพุทธรูปปฏิมา

จากตารางที่ ๓ นี้ พบว่า ในคำบูชาทั้งหลายปรากฏคำศัพท์ที่หมายถึงพระพุทธรูปได้แก่ *ปฏิมา*, *สมพุทธรูปปฏิมา*, *พิมพ์*, *พุทพิมพ์*, *พุท*, *พุทธรูป*, *พุทธรูปนิมิต*, และ *ปฏิมากร* ซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาความหมายของคำศัพท์แต่ละศัพท์ให้เห็นเป็นลำดับต่อไป

PTS's Pali-English Dictionary อธิบายความหมายของคำว่า “ปฏิมา” หมายถึง รูปเปรียบ, รูปภาพ, รูปร่าง หากเป็นคำคุณนามจะหมายถึง เปรียบประมาณ,

เปรียบเทียบ เช่น “อปปฎิมา – หาที่เปรียบประมาณไม่ได้”^{๔๓} แต่ในภาษาสันสกฤต อธิบายความหมายของคำว่า “ปฎิมา” นี้ ครอบคลุมความหมายที่เป็น รูปสร้าง, สัญลักษณ์, หรือภาพบุคคลที่ควรเคารพ^{๔๔} อนึ่ง เมื่อตรวจสอบคำว่า “ปฎิมา” ที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี พบว่า ในพระไตรปิฎกไม่มีการใช้คำนี้ในบริบทที่หมายถึงสัญลักษณ์หรือรูปเคารพไว้แต่อย่างใด เนื่องจากในสมัยพุทธกาลนั้น ชาวอินเดียไม่มีธรรมเนียมเรื่องการสร้างรูปเคารพ ตามที่ผู้วิจัยกล่าวมาแล้ว (ในบทที่ ๒.๓) ในขณะที่คัมภีร์อรรถกถาให้ความหมายสอดคล้องกับความหมายในภาษาสันสกฤต ที่หมายถึง รูปหรือสัญลักษณ์ของบุคคลผู้เป็นที่เคารพ ดังตัวอย่างประโยคในคัมภีร์อรรถกถาว่า

“ตสฺมา มม วจเนน ภควโต ปาเท วนฺทธาติ วา เจตีย์
ปฎิมิ โปธิ สงฺฆตฺเถริ วนฺทธาติ วา เจตีย์ คนฺธปุชฺชํ ปุพฺผปุชฺชํ กโรธาติ
 วา ภิกฺขุ สนฺนิปาเตถ ทานํ ทสฺสาม ธมฺมํ โสสฺสามาติ วา อีทิสฺเสสุ
 สาสเนสุ กุกฺกุจฺจํ น กาดพฺพิ.”^{๔๕}

เพราะฉะนั้น ภิกษุไม่ควรทำความรังเกียจในคำสั่งสอนเช่นนี้ว่า
 “พวกท่านจงถวายบังคมพระยุคลบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้าตามคำของเรา” ก็ดี “พวกท่านจงไหว้พระเจดีย์ *พระปฎิมา* ต้นโพธิ์ พระสังฆเถระ” ก็ดี “พวกท่านจงบูชาของหอม ดอกไม้ ที่พระเจดีย์” ก็ดี หรือ “พวกท่านจงเรียกภิกษุให้มาประชุมกัน พวกเราจักให้ท่าน ฟังธรรม” ก็ดี

จากประโยคดังกล่าว เมื่อสังเกตบริบทจะเห็นว่ามีการแสดงความเคารพต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นวัตถุสำคัญทางพุทธศาสนาทั้งพระเจดีย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ และพระปฎิมา แต่ถึงอย่างนั้น ในคัมภีร์อรรถกถานั้นไม่ได้อธิบายลักษณะที่แน่ชัดของพระปฎิมาไว้ จึงมีความเป็นไปได้ว่าจะจะเป็นสัญลักษณ์หรือรูปสมมติที่ใช้บูชาแทนพระพุทธเจ้าอย่างเช่น รูปม้า รูปธรรมจักรวางหมอบ เป็นต้น หรืออาจจะเป็นพระพุทธรูปก็ได้ เพราะในสมัยที่แต่งอรรถกถานั้น ความนิยมเรื่องการสร้างและบูชาพระพุทธรูปได้เป็นที่แพร่หลายแล้ว จากการสันนิษฐานของผู้วิจัย คาดว่า พระปฎิมานี้ น่าจะหมายถึงพระพุทธรูป เพราะพิจารณาจากบริบทของประโยคคือ มีการกราบไหว้พระ

^{๔๓} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 444.

^{๔๔} Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary*, p. 669.

^{๔๕} วิ.มหา.อ. ๒/๑๕๘.

ปฎิมาและพระศรีมหาโพธิ์ โดยก่อนจะเกิดประเพณีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น ประชาชนโดยเฉพาะชาวลังกานิยมบูชาวัตถุที่สมมติแทนพระพุทธรองค์คือ พระบรมสารีริกธาตุ สลุปเจติย์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนั้นยังมี บัลลังก์, พุทธอาสน์ ที่ประดิษฐานอยู่ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ซึ่งอนุমানเป็นดั่งบัลลังก์ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ถึงแม้บนอาสนะนั้นจะไม่มีสิ่งใดประดิษฐานอยู่ แต่ก็ให้ความรู้สึกว่ พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่นั้นได้เป็นอย่างดี เมื่อเกิดการสร้างพระพุทธรูปในลังกาแรก ๆ เชื่อว่า คงถูกนำมาประดิษฐานไว้เหนืออาสนะใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น^{๔๖} ตามเหตุผลนี้ พระปฎิมาจึงมีความเป็นไปได้อย่างมากที่จะหมายถึงพระพุทธรูปโดยตรง เพราะตามบริบทที่ได้มีการบูชาร่วมกับต้นพระศรีมหาโพธิ์นั่นเอง

จากการพิจารณาข้อมูลในวรรณคดีบาลีชั้นต้นและรองลงมา ทำให้ทราบว่า ความหมายของคำว่า “ปฎิมา” ที่หมายถึงรูปสร้างหรือรูปเปรียบของบุคคลที่เคารพ ทั้งยังมีการกราบไหว้บูชาพระปฎิมานั้น มีหลักฐานปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเป็นต้นมา ซึ่งคงจะเป็นต้นแบบให้แก่งานประพันธ์ภาษาบาลีในยุคหลังได้ใช้ตามกันมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผลงานวรรณกรรมภาษาบาลีในประเทศไทยในกลุ่มตำนานพระพุทธรูป คงได้รับอิทธิพลเรื่องการใช้คำและความหมายมาจากคัมภีร์อรรถกถา เพราะมีการใช้คำว่า “ปฎิมา” สื่อถึงรูปเคารพคือ พระพุทธรูป อีกทั้งได้นำมาประยุกต์ใช้ในลักษณะที่เป็นคำประดิษฐ์ โดยมีการนำศัพท์บาลีที่เป็นพระสมัญนามของพระพุทธเจ้าอย่างคำว่า “พุทธ” และ “สมพุทธ” มาประสมกัน เพื่อสื่อถึงพระพุทธรูปได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ตัวอย่างว่า

เกนจาปฎิพาเหยยา

ปฎุญยิทํ ปวตติโต

ตสสา พุทธปฎิมา

อิธ วตถุ สมุจเจ เต ฯ

อันใคร ๆ ไม่พึงคัดค้าน เรื่องแห่งพระปฎิมานี้ อันข้าพเจ้าจะรวบรวมที่นี้ เริ่มตั้งแต่ประวัติไป ฯ^{๔๗}

อภิสิตโต ปรมรชช-

อภิเสเคน ธมมโต

หุตวา ตเทว มรกฏ-

มณิกขณชมยํ สุภํ

สมพุทธปฎิมํ เสฏฐํ

สมมเทว อุกุฏฐทํ ฯ

^{๔๖} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พุทธศิลป์ลังกา** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๘.

^{๔๗} กรมศิลปากร, **ตำนานพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปสิหิงค์** (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๑๓), หน้า ๑๘, ๒๔.

ทรงได้รับการอภิเษกแล้ว ด้วยพระบรมราชาภิเษก โดยธรรม ทรง
ทำนุบำรุงพระสัมพุทธปฏิมาอันทำด้วยก้อนแก้ว ชื่อ พระแก้ว
มรกต อันงามประเสริฐที่สุดนั้นแล ฯ^{๔๘}

ส่วนศัพท์ว่า *พิมพ* “รูปร่าง, รูปภาพ” มีความหมายเท่ากับคำว่า ปฏิมา^{๔๙}
ศัพท์ดังกล่าว ทางวรรณกรรมบาลีในประเทศไทยได้นำมาประยุกต์ใช้แทนศัพท์ว่า “ปฏิมา” ใน
บางครั้ง โดยใช้ศัพท์ว่า “พิมพ” หรือนำมาประกอบเข้ากับพระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า ได้รูป
เป็น “สมพุทธพิมพ” ดังตัวอย่างว่า

วณฺณเลปสงฺขาเตน ตมฺพิมฺพสุเสว สาทีสี

คาคาหาเปตวาน อาการิ มณฺณนียํ สริกฺขกํ ฯ

ยังบุคคลให้ถือเอาอาการเช่นเดียวกัน คล้ายกัน สมด้วยจิตรการ
กรรม ที่นับว่าได้ระบายสีแห่งพระพุทธพิมพนั่นเอง ฯ^{๕๐}

กถญฺจิ มหคฺขสาร์ มหนฺตํ อสมฺยํ วรี

สงฺขตา สมฺพุทธพิมฺพ— ภาเวน อสฺส ปุชิตา ฯ

บุคคลถือเอาแก้วสารมีค่ามาก ดวงใหญ่ เจียรระโนอย่างดี บูชาแล้ว
โดยความเป็นพระรูปของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฯ^{๕๑}

ส่วนศัพท์ว่า *พุทธ* เป็นได้ทั้งคำนามและคำกริยา หากใช้เป็นคำนามนั้น
หมายถึงพระพุทธเจ้า และหากใช้เป็นคำกริยา มีความหมายว่า “ตรัสรู้แล้ว, ตื่นแล้ว, เบิกบาน
แล้ว” นอกจากนั้น ในวรรณกรรมบาลีล้านนาคือ *สีหิงคนิทาน* พระโพธิ์รังสีได้นำศัพท์นี้มาใช้ใน
ความหมายว่า “พระพุทธรูป” อยู่บ้าง* ดังที่ปรากฏว่า

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒, ๒๖.

^{๔๙} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*,
p. 541.

^{๕๐} กรมศิลปากร, *ตำนานพระแก้วมรกต และพระพุทธรูปสีหิงค์*, หน้า ๒๒ และ ๒๗.

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗ และ ๒๓.

* อนึ่ง การใช้ศัพท์ว่า “พุทธ” หมายถึงพระพุทธรูปนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดของประชาชนที่
ศรัทธาต่อพระพุทธรูปข้อที่ว่า เป็นเสมือนพระวรกายของพระพุทธเจ้า เมื่อรวมชาวล้านนาเรียกพระพุทธรูปโดย
ส่วนใหญ่ว่า “พระเจ้า” ก็ดี ทั้งการปฏิบัติในกรณีพิเศษบางอย่างอย่างพิธีพุทธาภิเษกก็ดี เป็นการช่วยเสริม
แนวคิดดังกล่าวให้ชัดเจนได้.

อิทานิ โส มโนโรโถ มตถกัม ปาปุณนาคี เม
 อิโต ปญฺจายิมิ พุทฺธํ ลภามิ ภริตุมฺ ภิกฺขุโยติ ฯ

บัดนี้ ความปรารถนาของข้าพเจ้าถึงที่สุดแล้ว ตั้งแต่นี้ไป ข้าพเจ้า
 จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธองค์นี้ (พระพุทธสิหิงค์) ให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ๆ ^{๕๒}

ส่วนคำว่า *พุทธรูป* เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถา
 ถูกกล่าวในทำนองที่หมายถึง การได้เข้าเฝ้าหรือได้เห็นพระวรกายของพระพุทธเจ้า* ต่อมา ใน
 วรรณกรรมบาลีล้านนา กวีผู้แต่งได้นำคำนี้มาใช้ขยายความหมายถึงพระปฏิมาหรือรูปเคารพอีก
 ด้วย หากตรวจสอบใน *สังคณนิทาน* ก็จะพบถึงการใช้ศัพท์ดังกล่าวเป็นจำนวนมาก ตัวอย่างว่า

วตถุตตยนตํ ปวรี นมิตวา

^{๕๒} พระโพธิ์รังสี, **นิทานพระพุทธสิหิงค์ ว่าด้วยตำนานพระพุทธสิหิงค์**, แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร
 (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๐๖), อ้างถึงใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, **พระพุทธสิหิงค์จริงทุกอย่าง ไม่มีปลอม แต่
 ไม่ได้มาจากลังกา** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๖), หน้า ๗๔.

* ตัวอย่างข้อความที่ปรากฏใน พุทธวงศ์ จริยาปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน เล่ม ๓๓ ข้อ ๑๒๒ ว่า

พุทธรูป ปรตี ญตวา ตทา โอวทิมํ ชินโน

อลํ วกฺกสิ กิ รุเป รรมเส พาลนนทิตเต ฯ

ครั้งนั้น พระชินเจ้าทรงทราบว่า เรายืนดีในรูปพระพุทธเจ้า จึงได้ตรัสสอนเราว่า

ประโยชน์อะไร ในรูปที่น่าเกลียด ที่คนโง่ชอบกันเล่า ฯ

ภาษิตนี้ มีปฐมเหตุจากเหตุการณ์ที่พระวักกสิ มีความหลงใหลในพระวรกายของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก ท่านได้เฝ้าติดตามพระพุทธเจ้าเพียงเพื่อที่จะได้เห็นพระวรกายของพระพุทธเจ้า จนละเลยการปฏิบัติธรรม
 พระพุทธองค์จึงได้ตรัสตักเตือนพระวักกสิ

หรือข้อความที่ปรากฏในอรรถกถาโมรธปุรณี เล่มที่ ๑ หน้า ๑๒๒ ว่า

สพพา ธาตุโย มหาโพธิมณฑล สมนิปิตตวา *พุทธรูป* คเหตุวา โพธิมณฑล ปลงเกณ
 นิสินนํ พุทฺธสรีริ ทสเสนติ ทวตตีสมหาปุริสลกขณานิ อสิตยานุพยุขณานิ พยามปฺปกาคี สพพํ
 ปริปุณฺณเมว โหติ ฯ

พระบรมสารีริกธาตุทั้งหมด จะมารวมกันที่ลานเป็นที่ตรัสรู้ครั้งใหญ่ ถือ (นิมิต) เป็น
 รูปพระพุทธเจ้า ปรากฏเป็นพุทธสรีระ ที่ประทับนั่งขัดสมาธิ ณ ลานต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีมหา
 ปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ อนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ รัศมีจากพระวรกายข้างละ ๑ วา
 บริบูรณ์พร้อมกันทั้งหมด ฯ

ข้อความดังกล่าว เป็นการพรรณนาความเชื่อในเรื่อง *ธาตุอันตรธาน* ที่มีว่า เมื่อศาสนามีอายุครบ
 ๕,๐๐๐ ปี พระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดจะมารวมกันที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ พุทธคยา โดยพระบรมสารีริกธาตุ
 จะรวมตัวกันเป็นพระพุทธเจ้า พร้อมกับแสดงยมกปาฏิหาริย์ ให้เหล่าเทวดาได้เข้าเฝ้าบูชาเป็นครั้งสุดท้าย
 จากนั้นจะเกิดเปลวเพลิงลุกท่วมพระบรมธาตุและอันตรธานหายไปนิมิตที่สุด ถือเป็นจุดสิ้นสุดของพุทธศาสนา.

สพพนตรายาวรรณิ นิเสสิ

วกขามิ ชาตํ ปวรพุทธรูป

สิหิงคนามํ มจฺจํ สุณฺนาถ ฯ

เมื่อนมัสการพระรัตนตรัย อันสามารถป้องกันอันตรายได้ทั้งหมด
นั้นแล้ว ข้าพเจ้าจะกล่าวกำเนิดพระพุทธรูปองค์ประเสริฐคือพระ
พุทธสิหิงค์ ขอท่านทั้งหลายโปรดฟังให้จงดี ฯ^{๕๓}

การใช้ศัพท์คือ *พุทธรูป* เป็นรูปศัพท์เดียวกับคำในภาษาไทยที่เรียกรูป
จำลองพระพุทธรูปว่า “พระพุทธรูป” เป็นที่น่าสังเกตว่า กวีผู้แต่งคือ พระโพธิธรรมาจารย์ คงจะใช้วิธีการ
เปลี่ยนคำเรียกในภาษาไทย โดยเป็นคำที่ยืมมาจากภาษาบาลีอยู่ก่อน กลับให้เป็นรูปคำบาลีเดิม
ได้แก่ *พุทธรูป* หนึ่ง ถึงแม้ว่าการใช้คำดังกล่าวจะมีลักษณะคล้ายกับคำ บาลี – ไทย ก็ตาม หากแต่
นำไปใช้ในบทประพันธ์อื่น ๆ แทนคำว่า *สมพุทธรูป* หรือ *พุทธรูป* จัดว่าสามารถใช้ได้ทั่วไป
เพราะเป็นรูปคำที่ใช้โดยกวี ปรากฏในวรรณกรรมอันเป็นที่ยอมรับ

ศัพท์ต่อมาคือ *พุทธรูปนิมิต* เป็นการสร้างคำบาลีมาจากศัพท์ว่า *พุทธรูป*
“พระพุทธรูป” และศัพท์ว่า *นิมิต* “รูปลักษณะภายนอก, ลักษณะเด่น, เครื่องหมาย, ภาพ
สะท้อน”^{๕๔} โดยรวมแล้วมีความหมายเท่ากับ “พุทธรูป”

ส่วนคำสุดท้ายคือ *ปฐุมิมากร* เมื่อดูตามรูปศัพท์ เป็นคำที่ประกอบขึ้นมา
จากศัพท์บาลี คือ *ปฐุมิมา* “รูปเปรียบ, รูปเคารพ” และ *กร* “ผู้ทำ” ก็จริง แต่เมื่อพิจารณาถึงที่มา
คำว่า “ปฐุมิมากร” (ปะ-ติ-มา-กอน) เป็นคำภาษาไทย หมายถึงพระพุทธรูป ดังนั้น *ปฐุมิมากร* ในคำ
บูชา จึงถือว่าเป็นคำนามที่เปลี่ยนจากรูปคำยืมบาลีสันสกฤตในภาษาไทยให้กลับเป็นภาษาบาลีเดิม
ลักษณะเดียวกับคำว่า *พุทธรูป* นั้นเอง

จากที่ศึกษามานี้ คำศัพท์ที่ใช้เจาะจงถึงพระพุทธรูปในคำบูชา ได้แก่
ปฐุมิมา, สมพุทธรูป, พิมพ, พุทธรูป, พุทธรูป, พุทธรูป, และ พุทธรูป เหล่านี้ เป็นกลุ่มคำที่มีใช้ใน
วรรณกรรมบาลีในประเทศไทยเป็นส่วนใหญ่ ส่วนคำคือ *พุทธรูปนิมิต* และ *ปฐุมิมากร* ทั้ง ๒ คำ จัด
ว่าเป็นคำที่สร้างขึ้นเอง มีใช้ในคำบูชาพระพุทธรูปโดยเฉพาะ

^{๕๓} พระโพธิธรรมาจารย์, *นิทานพระพุทธรูป* ว่าด้วยตำนานพระพุทธรูป, แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร,
อ้างถึงใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, *พระพุทธรูปจริงทุกองค์ ไม่มีปลอม แต่ไม่ได้มาจากลังกา*, หน้า: ๕๑.

^{๕๔} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*,
p. 410.

๓.๒.๒.๔ อื่น ๆ

คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญหลาย ๆ บท ไม่ได้เป็นบทที่ถูกแต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด บางบท ผู้แต่งก็ใช้วิธีการเรียบเรียงคำนมัสการและคำสวดอื่น มาสอดแทรกใช้เป็นคำบูชา ดังนั้น ในคำบูชาหลายบทมักจะปรากฏคำกล่าวนมัสการบูชาปูชนียบุคคล และปูชนียวัตถุ นอกเหนือพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุ และพระพุทธรูป ตามที่กล่าวมา ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอปูชนียบุคคลและปูชนียวัตถุอื่น ๆ ที่ปรากฏนั้นโดยสรุป เพื่อให้ทราบถึงความเป็นมาและแนวคิดของการสักการบูชา ต่อไป

พระรัตนตรัย แก้ว ๓ ดวง คือ ๑. พระพุทธเจ้า ได้แก่พระบรมศาสดาของศาสนาพุทธ ๒. พระธรรม ได้แก่คำสอนของพระพุทธเจ้า ๓. พระสงฆ์ ได้แก่ สาวกของพระพุทธเจ้าผู้สืบทอดศาสนา ทั้ง ๓ สิ่งนี้ เรียกว่า “รัตนะ” เป็นสิ่งที่เคารพนับถือสูงสุดของพุทธศาสนิกชน^{๕๕} แนวคิดเรื่องการกล่าวนมัสการบูชาพระรัตนตรัยเริ่มต้นในสมัยพุทธกาล คัมภีร์พระไตรปิฎกระบุถึงเรื่องราวที่ประชาชนในสมัยนั้นกล่าวนมัสการพระพุทธเจ้า เพื่อเป็นการแสดงความเคารพศรัทธาอย่างสูง และน้อมรำลึกถึงพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ ด้วยบทที่ว่า “*นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมมาสมพุทฺธสฺส*” ซึ่งแปลว่า “*ขอนอบน้อมแด่องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ทรงเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ดีตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง*” ซึ่งบทดังกล่าว ถือว่าเป็นบรรทัดฐานให้กับการกล่าวนอบน้อมนมัสการพระพุทธเจ้า หลังพุทธปรินิพพานเป็นต้นมา ต่อมาในสมัยที่มีการแต่งอรรถกถา กวีได้พัฒนาเนื้อหาส่วนที่เป็นการนมัสการให้มีรูปแบบที่เด่นชัดและครอบคลุมมากขึ้น กล่าวคือ นอกจากจะมีบทนมัสการพระพุทธเจ้าแล้ว ยังมีบทนมัสการพระธรรม และพระสงฆ์ด้วย ทั้งยังมีรูปแบบของบทสรรเสริญประกอบด้วย ทั้งนี้ เกิดจากแนวคิดที่ว่า การประพันธ์คัมภีร์อย่างอรรถกถาถือว่าเป็นงานที่ยากอย่างยิ่ง เพราะจะต้องอธิบายความหมายของคำในพระไตรปิฎกและแนวคิดทางปรัชญาที่ลึกซึ้ง ซึ่งกวีมองว่าคัมภีร์ที่ตนจะประพันธ์นั้นเป็นของศักดิ์สิทธิ์และเป็นคัมภีร์ที่จะต้องอธิบายพระพุทธพจน์ ดังนั้น ก่อนที่จะเริ่มประพันธ์ส่วนเนื้อหา มักจะประพันธ์ส่วนที่เรียกว่า อารัมภกถาบ้าง คันถารัมภกถาบ้าง หรือประณามคาถาบ้าง ซึ่งจะ เป็นเนื้อความที่แสดงการนอบน้อมสรรเสริญรัตนตรัยไว้ เพราะความเชื่อถือว่า หากนมัสการพระรัตนตรัยก่อนแล้ว จะสามารถประพันธ์อรรถกถาได้สำเร็จ ลุล่วงไปด้วยดี^{๕๖}

^{๕๕} เปลื้อง ณ นคร, **พจนานุกรม - สารานุกรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๓๘๖.

^{๕๖} พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, “**ประณามบทและนิคมนกลาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,**” หน้า ๓๕.

แนวคิดเรื่องกรรมมัสการพระรัตนตรัย ก็ยังคงมีการสืบต่อและปรากฏพบเห็นพร้อมกับการประพันธ์ภาษาบาลีอยู่เสมอ ดังที่เห็นได้จากผลงานการประพันธ์ภาษาบาลีในประเทศไทย ที่ได้บันทึกเป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นจารึกภาษาบาลีที่มีมาก่อนสมัยสุโขทัย จารึกในสุโขทัย ล้านนา และอยุธยาตามลำดับ ล้วนแล้วแต่พบเห็นบทนมัสการสรรเสริญพระรัตนตรัยเป็นองค์ประกอบหนึ่ง^{๕๗} และวรรณกรรมบาลีกลุ่มตำนานที่แต่งในล้านนาอย่าง *สิทธิคนิทาน จามเทวีวงศ์ รัตนพิมพวงศ์* และ *ชินกาลมาลีปกรณ์* รวมถึงวรรณกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่าง *สังคีตยวงศ์* ก็มักจะเริ่มต้นด้วยบทประณามคาถาที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อกล่าวบอบน้อมบูชาพระรัตนตรัยเป็นบทนำ โดยมีแนวคิดของการนมัสการพระรัตนตรัยจากทั้งจารึกและตำนาน โดยรวม ๆ เชื่อว่า อานิสงส์ของการกล่าวบูชาพระรัตนตรัยจะช่วยให้รอดพ้นจากภัยอันตรายทั้งปวง^{๕๘} ช่วยให้กิจที่ทำประสบความสำเร็จได้ ประการหนึ่ง นอกจากงานแต่งคัมภีร์แล้ว การสวดมนต์ในพุทธศาสนาพิธีสมัยหลัง มักจะเริ่มต้นด้วยบทสวดบอบน้อมสรรเสริญพระรัตนตรัยทุกครั้งไป แนวคิดนี้คงคล้ายกับการแต่งคัมภีร์ ที่เชื่อว่าการนมัสการพระรัตนตรัยก่อนเริ่มพิธีสามารถช่วยปกป้องคุ้มครองและช่วยให้พิธีลุล่วงไปด้วยดีว่า พร้อมทั้งอาจช่วยเสริมสร้างกุศลผลบุญแก่ผู้สวดและผู้ฟังได้

ในส่วนของคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปบางบท เป็นการเรียบเรียงขึ้นโดยนำคำสวดนมัสการพระรัตนตรัยซึ่งอาจจะนำมาจากบทประพันธ์หรือบทสวดบาลีมาใช้เป็นคำบูชา หรือสอดแทรกอยู่ในคำบูชา อย่าง คำบูชาพระเจ้าตนหลวง (จังหวัดพะเยา) มีเนื้อหาที่กราบไหว้นมัสการพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยเฉพาะ หรือคำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (จังหวัดแพร่) ที่เริ่มต้นด้วยคำนมัสการบูชาพระรัตนตรัย นอกจากนี้แล้ว ยังมีคำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง (จังหวัดเชียงใหม่), คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (จังหวัดเชียงราย), คำบูชาพระอัฐฐารส (จังหวัดเชียงใหม่), และคำบูชาพระพุทธรูปปฏิมากรวัดศรีชุม (จังหวัดแพร่) คำบูชาเหล่านี้ ต่างก็มีคำสวดนมัสการว่า “*นโม พุทธาย*”^{*} สอดแทรกในคำบูชาอยู่ด้วย

สัตตมหาสถาน เป็นสถานที่ ๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้และประทับเสวยวิมุตติสุขตลอด ๗ สัปดาห์หลังจากตรัสรู้ โดยแต่ละสัปดาห์ พระองค์ประทับอยู่ตามสถานที่ต่าง ๆ

^{๕๗} ดูเพิ่มเติมใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึกตำนาน พงศาวดาร สารสัน ประกาศ*, หน้า ๒๖๘ – ๒๗๔.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๒.

* คำว่า “นโม พุทธาย” นี้ เมื่อพิจารณาความหมายของคำ โดยรวมแล้วคำนี้แปลว่า “ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า” ซึ่งมีวัตถุประสงค์คือนมัสการพระพุทธเจ้าเท่านั้น ในขณะที่พระอัครวงศาจารย์ ให้ข้อคิดเห็นใน *สหพันธนิทปกรณ สุตตมาลา* ว่า กวีบางพื้นที่กล่าวคำว่า “นโม พุทธาย” เพื่อไหว้พระรัตนตรัยด้วย.

ตามลำดับคือ *สัปดาห์แรก* พระองค์ทรงประทับใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์นั้น พร้อมกับทรงพิจารณา ปฏิจจสมุปบาท *สัปดาห์ที่ ๒* เสด็จไปประทับยืนด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงมองดูต้นพระศรีมหาโพธิ์และบัลลังก์ที่ตรัสรู้ โดยไม่กระพริบพระเนตรตลอดสัปดาห์ สถานที่นั้นจึงมีชื่อว่า “อนิมิสเจดีย์” *สัปดาห์ที่ ๓* ทรงเนรมิตที่จงกรมขึ้นระหว่างต้นพระศรีมหาโพธิ์และอนิมิสเจดีย์ เสด็จจงกรมอยู่ตลอดสัปดาห์ สถานที่นั้นจึงมีชื่อว่า “รัตนจงกรมเจดีย์” *สัปดาห์ที่ ๔* ประทับนั่งขัดสมาธิพิจารณาพระอภิธรรมปิฎก ณ เรือนแก้วที่เทวดาเนรมิตในทิศตะวันตกเฉียงเหนือของต้นพระศรีมหาโพธิ์ สถานที่นั้นจึงมีชื่อว่า “รัตนฆรเจดีย์” *สัปดาห์ที่ ๕* ประทับใต้ต้นไทรชื่อ อชปาลนิโครธ ทรงตอบปัญหาของพราหมณ์หุงทุกชาติ แสดงลักษณะของสมณะและพราหมณ์พร้อมกับธรรมที่ทำให้เป็นสมณะและพราหมณ์ที่แท้จริง อนึ่ง พระอรธกถาจารย์ได้กล่าวว่า มีิตามาร ๓ ตน ได้มาประโลมพระองค์ ณ สถานที่แห่งนี้ด้วย *สัปดาห์ที่ ๖* ประทับใต้ต้นไม้จิกชื่อ มุจลินท์ ขณะนั้นมีฝนตกหนักตลอด ๗ วัน ได้มีพญานาคชื่อมุจลินท์มาวางขดแผ่พังพานปกป้องพระองค์ ทรงเปล่งอุทานแสดงถึงความสุขที่แท้เกิดจากความไม่เบียดเบียน เป็นต้น และ *สัปดาห์ที่ ๗* สัปดาห์สุดท้าย เสด็จไปประทับใต้ต้นไม้เกดชื่อ ราชายตนะ ในวันสุดท้ายของสัปดาห์ ได้มีเหตุการณ์ที่พ่อค้าพาณิช ๒ พี่น้องถวายข้าวสัตตูก้อนสัตตุมงแก่พระองค์ พร้อมกับปวารณาตนเป็น ทเววาจิกอุบาสก ผู้ถึงพระพุทธเจ้าและพระธรรมเป็นสรณะ^{๕๔} ซึ่งสถานที่ว่ามาเหล่านี้ เป็นเสมือนสิ่งที่ระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามพุทธดำรัสก่อนปรินิพพาน ที่ทรงให้พุทธบริษัทที่ระลึกถึงพระองค์ เดินทางไปกราบไหว้บูชาสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง ได้แก่ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงพระธรรมจักร สถานที่ปรินิพพาน ดังนั้น พุทธศาสนิกชนจึงสักการบูชาสถานที่แห่งนี้เรื่อยมา ในฐานะเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าอีกประการ

ด้านความสัมพันธ์ระหว่างสัตตมหาสถานกับล้านนา มีเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ระบุเหตุการณ์ที่พระเจ้าติโลกราชนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ได้รับมอบมาจากประเทศศรีลังกา รับสั่งให้นำไปปลูกพร้อมทั้งตั้งสถานที่นั้นเป็นวัดชื่อว่า “วัดมหาโพธาราม” (วัดเจ็ดยอด) ภายหลังพระองค์ทรงรับสั่งให้ปรับแต่งรูปแบบของวัดให้คล้ายกับสถานที่ ๆ พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ และประทับเสวยวิมุตติสุขทั้ง ๗ แห่ง โดยเป็นการจำลองทั้งลักษณะของพระเจดีย์ และบริเวณสถานที่โดยรอบมาจากสถานที่จริงจาก “พุทธคยา” ประเทศอินเดีย เพื่อเป็นการน้อมระลึกถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และถวายเป็นพุทธบูชาในคราวที่พุทธศาสนาครอบ ๒,๐๐๐ ปี ด้วยความเชื่อมโยงลักษณะดังกล่าว จึงมีการนำคำบูชาสัตตมหาสถานมาเรียบเรียงเป็นคำบูชาพระเจดีย์วัดเจ็ดยอดโดยเฉพาะ โดยมีเนื้อหาเป็นคำกล่าวนมัสการสถานที่ทั้ง ๗ แห่ง เพื่อจะให้ชาวพุทธที่มาบูชาได้รำลึกถึงสถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้นั่นเอง

^{๕๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑ (กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดัก, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๘.

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ เดิมมีชื่อว่า ต้นอัสดตถพฤกษ์* เป็นต้นไม้ที่พระพุทธเจ้าประทับอาศัยในคราวที่ตรัสรู้ จึงได้ชื่อว่า ต้นโพธิ์ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์ ส่วนความเป็นมาของการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์นี้ ในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ว่า ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศก พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างมาก ทรงหมั่นเสด็จไปนมัสการต้นพระศรีมหาโพธิ์ ณ สถานที่ที่ตรัสรู้อยู่เป็นนิตย์ ทรงตอนกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูกใหม่ พร้อมกันนั้น ยังได้ส่งกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ไปยังเมือง อนุราชปุระ ประเทศลังกา^{๖๐} เพื่อเป็นการผูกสัมพันธ์ไมตรีของจักรพรรดิอินเดียกับดินแดนลังกา อนึ่ง การเข้ามาที่ลังกาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ในครั้งนั้น เปรียบได้กับการเข้ามาของสัญลักษณ์สำคัญแห่งพุทธศาสนา ในคัมภีร์*มหาโพธิ์วงศ์* กล่าวถึงเหตุการณ์การต้อนรับกิ่งพระศรีมหาโพธิ์ด้วยความภาคภูมิใจว่า ไม่มีเหตุการณ์ใดในประวัติศาสตร์อันยาวนานของชนชาวลังกา ที่จะประทับใจไปกว่าเหตุการณ์ต้อนรับกิ่งพระศรีมหาโพธิ์^{๖๑} *คัมภีร์มหาวงศ์* ได้พรรณนาถึงเหตุการณ์ตอนปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า “อาณาประชาราษฎร์ต่างยกมือขึ้นเหนือเศียรเกล้า แซ่ซ้องสาธุการส่งเสียงยินดีดังสนั่นหวั่นไหว ปานแผ่นดินจะถล่ม พระเจ้าแผ่นดินโปรดให้จัดงานเฉลิมฉลองกิ่งพระศรีมหาโพธิ์เป็นเวลายาวถึง ๑๔ วัน คลื่นสาธุชนที่หลั่งไหลกันมาราบไว้บูชากิ่งพระศรีมหาโพธิ์มีมากเกินกว่าจะพรรณนาตามถนนหนทางจากประตูพระนครไปจนถึงฝั่งทะเลแดนไกล ต่างตกแต่งประดับประดาด้วยบุปผชาติตระการตาและผ้าแพรพรรณหลากสี อีกทั้งบ่อหลุมตามรายทางก็ถูกถมด้วยทรายขาวบริสุทธิ์ งดงามาชนิดก็ถูกปักตั้งโดดเด่นเรียงรายและระย้าย้อมต้องลม ต่างโบกสะบัดปลิวไหวงามตา ชวนให้เกิดความศรัทธายิ่งนัก ชาวลังกาทั้งสิ้นต่างพร้อมเพรียงกันยกมือขึ้นเหนือศีรษะกราบไหว้บูชา พระสังฆมิตตาเถรีด้วยความชื่นชมศรัทธา เหตุเพราะพระเถรีเป็นอาคันตุกะผู้นำของขั้วอันล้ำค่า ยิ่งมามอบให้แก่ชาวลังกา”^{๖๒} เนื้อความส่วนดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า ชาวลังกามีความเคารพศรัทธาต่อต้นพระศรีมหาโพธิ์เป็นอย่างยิ่ง เปรียบเป็นสัญลักษณ์อันล้ำค่าของพุทธศาสนาที่หยั่งรากฝังลึกประดิษฐาน ณ ประเทศลังกา แม้ใบโพธิ์ก็เป็นเสมือนหัวใจของชาวลังกาที่แกว่งไกวปลิวไหวไปตามกระแสลมยามรัตติกาลอันสว่างสดใส ไร้เมฆหมอกบดบัง เป็นสัญลักษณ์สื่อให้รู้ว่าพุทธศาสนาจะดำรงอยู่คู่ลังกาไปนานเท่าไร^{๖๓}

* คนอินเดียเรียกว่า อัศวตล์, อัสดตล์, หรือ ปิปปละ เป็นพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง ในภาษาลาตินเรียกว่า “Ficus Religiosa” ดูใน พ. สุวรรณ, **พลังบุญแดนพุทธภูมิ** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านมงคล, ๒๕๓๗), หน้า ๓๒.

^{๖๐} พ. สุวรรณ, **พลังบุญแดนพุทธภูมิ**, หน้า ๓๘.

^{๖๑} จี. พี. มาลาเสเกรา, **ศรีลังกา : ว่าด้วยประวัติศาสตร์ การณ์พระศาสนา และวรรณคดี**, แปลและเรียบเรียงโดย ลังกากุมาร (นครปฐม : สำนักพิมพ์สาละ, ๒๕๕๔), หน้า ๓๕.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๕.

แนวคิดเรื่องการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ของประเทศลังกา มีส่วนสำคัญต่อแนวคิดเรื่องการบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์ในดินแดนล้านนา สมัยที่เปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาเถรวาทลังกาวงศ์ พระเจ้าติโลกราชครั้งได้เสด็จรับฟังเรื่องอานิสงส์การบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์จากพระภิกษุวัดป่าแดง พระองค์มีพระราชประสงค์จะปลูกบ้าง จึงทรงสร้างวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) ขึ้นเพื่อปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่นำมาปลูกนี้ เป็นกิ่งก้านของต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ภิกษุวัดป่าแดงนำมาจากประเทศลังกา^{๖๔} อนึ่ง ถึงแม้ว่าดินแดนล้านนาจะรับเอาความคิดเรื่องการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์มาจากลังกา แต่แตกต่างกันตรงที่ว่า ชาวล้านนาไม่ได้ให้ความสำคัญกับการนับถือบูชาต้นพระศรีมหาโพธิ์มากมายเหมือนอย่างชาวลังกา ดังนั้น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ในมุมมองของชาวล้านนา จึงมีความสำคัญน้อยกว่าปูชนียวัตถุอย่าง พระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุ พระพุทธรูป หรือแม้แต่ รอยพระพุทธรบาท เองก็ตาม

รอยพระพุทธรบาท เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่มีการบูชาแทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลังพุทธกาลเป็นต้นมา โดยจุดเริ่มต้นนั้นของการบูชานั้น คงจะมีความสอดคล้องกับประเพณีอินเดียโบราณที่มักจะทำความเคารพบูชาต่อคนที่ตนเคารพที่แท้^{๖๕} ในวรรณคดีบาลี มีหลายตอนที่กล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ แสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าด้วยการแนบศีรษะลงบนพระบาท^{๖๖} เช่น พราหมณ์พรหมายแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้าด้วยการชบศีรษะลงบนพระบาทและจูบพระบาทของพระองค์^{๖๗} หรือในคราวที่จะถวายพระเพลิงพุทธสรีระ พระมหากัสสปะแสดงความเคารพต่อพระพุทธองค์ด้วยการชบเศียรถวายบังคมพระบาท^{๖๘} เป็นต้น เนื้อความดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แม้แต่พระบาทของพระพุทธเจ้าก็จัดเป็นสิ่งที่ควรให้ความเคารพอย่างสูงสุด ซึ่งก็สืบเนื่องจนเกิดแนวคิดเรื่องการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรบาทในยุคต่อมา นอกจากนี้ แนวคิดเรื่องการสร้างและการบูชารอยพระพุทธรบาทในวัฒนธรรมพุทธศาสนา สัมพันธ์กับแนวคิดทางอารยธรรมอินเดียโบราณข้อที่ว่า รอยเท้าหรือการก้าวย่างจนเกิดรอยเท้า นอกจากจะหมายถึงการปรากฏเป็นนิรันดร์ของเทพเจ้าและปูชนียบุคคลแล้ว ยังเป็นเครื่องหมายของชัยชนะและความมีอำนาจเหนือสถานที่และบุคคลในสถานที่นั้น ๆ อีกด้วย^{๖๙} บริเวณหรือภูมิประเทศที่ปรากฏรอยพระพุทธรบาท หากมองในกรณีที่มีตำนานหรือเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติ ที่ประชาชนชาวพุทธทุกท้องถิ่นและทุกสมัยมีความเชื่อว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกไปทุกหนทุก

^{๖๔} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พุทธศิลป์ลังกา**, หน้า ๒๕๘.

^{๖๕} นันทนา ชุตินวงศ์, **รอยพระพุทธรบาทในศิลปะในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์** (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๓๓), หน้า ๑๑.

^{๖๖} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, **พุทธศิลป์ลังกา**, หน้า ๑๗๕.

^{๖๗} ม. ม. ๑๓/๕๙๘/๕๔๔.

^{๖๘} ที. มหา. ๑๐/๑๕๖/๑๘๙.

^{๖๙} นันทนา ชุตินวงศ์, **รอยพระพุทธรบาทในศิลปะในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**, หน้า ๙.

แห่งในโลกเพื่อประกาศพระศาสนา สั่งสอนเวไนยสัตว์ให้ประพฤติธรรม พร้อมกันนั้น ได้ประทับรอยพระบาทให้ปรากฏอยู่ชั่ววันรัตนกาล^{๗๐} หรือหากจะไม่อ้างอิงเรื่องราวทางตำนานเหล่านั้น ก็อาจมองในกรณีที่เป็นสัญลักษณ์สื่อความหมายถึงการแผ่ขยายเข้ามาของพุทธศาสนา เป็นตราประทับยืนยันชัยชนะของพระธรรมคำสอนที่มีเหนือความเชื่อดั้งเดิม และเป็นเครื่องหมายประกาศความยั่งยืนของพุทธศาสนาที่ประดิษฐานอยู่ ณ ดินแดนนั้น ๆ ในท้ายที่สุด

ในส่วนของหลักฐานที่กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปในวรรณคดีบาลี ปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาปิฎกสุทนี ปุณฺณวาทสูตร^{๗๑} กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าได้ประทับรอยพระบาทโดยเจตนาไว้ ๒ ครั้ง คือ บนฝั่งแม่น้ำนัมมทา ตามคำขอของพระพญานาค และต่อมาประทับบนภูเขาสัจจพันธ์ เพื่อประทานไว้แก่ฤๅษีที่หันมานับถือพุทธศาสนา อีกทั้งในคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกาเอง ก็กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรูปไว้เป็นครั้งที่ ๓ บนยอดเขาสมณภูฏ ในคราวเสด็จจาริกมาดินแดนลังกาครั้งที่ ๓ เพื่อแสดงธรรมโปรดพญาอัคนาคราช เนื้อความทางวรรณคดีนี้ เป็นพื้นฐานให้กับแนวคิดเรื่องการนับถือบูชารอยพระพุทธรูปในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนา โดยเฉพาะประเทศไทย ที่มีวรรณกรรมกล่าวถึงสถานที่ ๆ ปรากฏรอยพระพุทธรูป เชื่อว่าเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงประทับไว้ เพิ่มเติมจำนวนที่วรรณคดีบาลียุคก่อนหน้ากล่าวไว้ ได้แก่ สุวรรณมาลิก สุวรรณบรรพต สมณภูฏ โยนกปุระ และแม่น้ำนัมมทา รวมทั้งหมดเป็น ๕ แห่ง ในขณะที่ทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย มีวรรณกรรมพุทธศาสนากลุ่มตำนานพื้นเมืองในหลาย ๆ ฉบับต่างก็อ้างอิงเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาเยือนภูมิภาคของตนเอง พร้อมกับได้ประทับรอยพระบาทไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์เครื่องเตือนใจ เป็นที่สักการบูชาของประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วยความเชื่อนี้เอง ชาวล้านนาจึงนับถือรอยพระพุทธรูปว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นวัตถุอุดมมงคลอีกอย่างหนึ่งในพุทธศาสนา

จากที่ได้กล่าวถึงทั้งต้นพระศรีมหาโพธิ์และรอยพระพุทธรูป ปุชณียวัตถุ ทั้ง ๒ สิ่ง เป็นสิ่งที่มีค่านับถือการกราบไหว้สวดแทรกในคำบูชา ซึ่งมีทั้งคำบูชาพระธาตุจอมทอง (จังหวัดเชียงราย) และคำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (จังหวัดลำพูน)

สรุปเนื้อหาของส่วนประกอบคือ ปุชณียวัตถุที่ถูกกราบไหว้บูชา ตามที่ได้ศึกษามา นี้ พบว่า คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ถูกแต่งตั้ง มีเนื้อหาที่มุ่งเน้นการกราบไหว้บูชา *พระบรมสารีริกธาตุ* ทั้งที่มีได้เจาะจงบ้าง และเจาะจงพระบรมสารีริกธาตุส่วนต่าง ๆ ซึ่งที่มีมาจากตำนานหรือความเชื่อในท้องถิ่นบ้าง กราบไหว้บูชา *พระธาตุ* คือสถูปเจดีย์อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ และพระธาตุสำคัญที่สร้างเป็นอุเทสิกเจดีย์ และกราบไหว้บูชา *พระพุทธรูป* ทั้งมี

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

^{๗๑} ม. อ. อ. ๙/๘๘๒.

ส่วนที่เจาะจงชื่อพระพุทธรูป และมีได้เจาะจงโดยใช้คำที่กล่าวถึงพระพุทธรูปเท่านั้น ซึ่งปุชณียวัตถุ ทั้ง ๓ อย่างที่กล่าวมา เป็นส่วนประกอบหลักปรากฏในคำบูชา นอกจากนั้นแล้ว ในคำบูชาที่เรียบเรียงมาจากบทประพันธ์บ้างหรือคำสวดบทอื่นบ้าง ยังมีการกล่าวนมัสการปุชณียวัตถุ, ปุชณียบุคคลอื่น ๆ คือ พระรัตนตรัย, สัตตมหาสถาน, ต้นพระศรีมหาโพธิ์, และรอยพระพุทธรบาท ปรากฏสอดแทรกอยู่ในคำบูชาเหล่านั้นด้วย

๓.๒.๓ คำพรรณนาสรรเสริญ

การสรรเสริญ หรืออีกนัยหนึ่งคือ การสดุดี, กล่าวยกย่องชมเชย, กล่าวบรรยายคุณลักษณะต่าง ๆ ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง หรือของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คำสรรเสริญที่กล่าวออกมานั้น เป็นมากกว่าคำกล่าวยกย่องชมเชยทั่วไป กล่าวคือ เป็นการพรรณนาลักษณะหรือคุณสมบัติที่พิเศษ แสดงความสูงส่งของผู้ที่ได้รับการสรรเสริญ หรือสิ่งที่ได้รับการสรรเสริญ^{๗๒} ดังนั้น ส่วนประกอบที่ว่าด้วยการสรรเสริญพรรณานี้ จัดว่ามีความสัมพันธ์กับบทที่ ๓.๒.๒ ที่ผ่านมา ในลักษณะที่เป็นการสรรเสริญ พรรณนาคุณสมบัติ และคุณลักษณะของปุชณียวัตถุที่ถูกกล่าวถึงนั้น

จากการตรวจสอบคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ได้รวบรวมมานี้ พบว่ามีเนื้อหาแสดงคำสรรเสริญพรรณาคุณของพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและพระพุทธรูป ปรากฏอยู่มากมายหลายคำ ซึ่งคำดังกล่าวมักจะเป็นคำพรรณนายกย่อง แผงไปด้วยความรู้สึกศรัทธา มีความหมายละเอียดละไมลึกซึ้ง แสดงลักษณะที่เป็นข้อเท็จจริงบ้าง หรือเป็นจินตนาการเหนือจริงบ้าง ใช้อุปมาโวหารเป็นการเปรียบเทียบให้ชัดเจน และใช้คำบรรยายอันแสดงถึงประวัติหรือที่มา สอดแทรกไว้ ซึ่งลักษณะของการสรรเสริญพรรณาดังกล่าว มักถูกแต่งเป็นรูปคำขยายคือ *บทวิเสสณะ* หรือ *คุณนาม* (Adjective) คำแต่ละคำที่ปรากฏในคำบูชาแต่ละบท เป็นการสื่อถึงคติความเชื่อและความเคารพศรัทธาของประชาชนในภาคเหนือตอนบนที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุ และพระพุทธรูปสำคัญ ในหลาย ๆ ประการด้วยกัน อนึ่ง ผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของคำพรรณนาสรรเสริญในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ได้แก่ ยกย่องเชิดชู, เป็นสิ่งที่ควรบูชา, เป็นที่ชื่นใจ, เป็นตัวแทนพระพุทธรเจ้า, เป็นสิ่งจรรโลงพุทธศาสนา, เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจัดว่าเป็นการยกย่องสรรเสริญ นอกจากนั้น ยังมีคำที่พรรณนาถึงรูปลักษณ์ และพรรณนาข้อมูลทางประวัติตำนาน รวมทั้งหมดเป็น ๘ ประการ (ดูตารางแสดงเพิ่มเติมในภาคผนวก จ) โดยที่ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดของคำพรรณนาสรรเสริญแต่ละประเภทที่ปรากฏในคำบูชาเหล่านั้น ดังต่อไปนี้

^{๗๒} พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๖๒.

ก. **ยกย่องเชิดชู** ในคำบูชาทั้งหลาย ใช้คำบาลีที่แสดงลักษณะความสูงส่ง ความพิเศษของปุชณียวัตถุ ด้วยคำคุณศัพท์สามัญ กล่าวคือ คำนิยมที่ใช้กล่าวยกย่องเชิดชูทั่วไป ได้แก่ *วร* “ดงาม, ดีเลิศ, ประเสริฐ” และใช้คำคุณศัพท์ที่แสดงถึงการยกย่องเชิดชูเป็นอย่างสูง ได้แก่ *ปรม* “สูงสุด, พิเศษสุด,” *อุตตม* “สูงที่สุด, ดีที่สุด,” และ *เสฏฐ* “เลิศที่สุด, ประเสริฐที่สุด” ในไวยากรณ์บาลีจัด ๓ คำนี้ ว่าเป็นประเภทของคำคุณศัพท์ขั้นสูงสุด และใช้ศัพท์ว่า *อภิมงคล* “เป็นมงคลอย่างยิ่ง” ใช้อุปสรรคคือ *อภิ* “ยิ่งใหญ่, มากมาย” ประกอบหน้าคำนามคือ *มงคล* “ความมงคล, ความเจริญ, ความมีโชค” นอกจากนี้แล้ว ยังใช้ศัพท์ว่า *ยส* “รุ่งเรือง, ชื่อเสียง” และคำว่า *กิตติมา* “มีชื่อเสียง, มีเกียรติ” ซึ่งทั้งหมดที่กล่าวมา เป็นคำพรรณนาคุณสมบัติในลักษณะที่เป็น การยกย่องเชิดชู ผ่างไปด้วยความรู้สึกศรัทธาของชาวพุทธที่มีต่อปุชณียวัตถุ

ข. **เป็นสิ่งควรบูชา** ในคำบูชาใช้คำคุณศัพท์ว่า *ปุชณีย* “สิ่งที่เป็นที่บูชา, สิ่งที่ควรบูชา” ศัพท์ว่า *บูชา* “สิ่งที่ควรแก่การบูชา” อีกนัยหนึ่ง ยังแสดงลักษณะว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนต่างก็เคารพบูชา โดยปรากฏภาษาบาลี ที่ใช้คำนามตติยวิภคิตี รวมความเข้ากับ √บูชา ธาตุ ที่ลง ต ปัจจัยในกิริยาภคิต์ ดังคำที่ปรากฏว่า *สพฺพโลกเกหิ ปุชิตฺ* “อันชาวโลกทั้งปวงบูชาแล้ว” อนึ่ง มีการใช้คำว่า *นรเทเวหิ ปุชิตา* “มนุษย์แล้วเทวดาพากันบูชาแล้ว” คำว่า *สพฺพเทวานํ ปุชิตา* “เทวดาทั้งปวงพากันบูชาแล้ว” คำว่า *สุรฺนเรหิ มหิตโต* “พวกเทวดาและมนุษย์พากันเคารพบูชาแล้ว” (√มท ธาตุ เคารพ, บูชา, นับถือ, เฉลิมฉลอง^{๗๓}) ลักษณะของคำที่ปรากฏดังนี้ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดที่พิเศษของชาวล้านนาในอดีตกับความเชื่อเรื่องเทวดา โดยตำนานหลายต่อหลายเรื่อง มีการระบุเรื่องราวที่เทวดาได้เข้ามามีบทบาทส่วนร่วมกับการสร้างหรือการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปองค์สำคัญอยู่เสมอ ยกตัวอย่างเรื่อง *ทันตธาตุนิทาน*^{๗๔} กล่าวถึงเรื่องราวของพระเขี้ยวแก้วทั้ง ๔ ของพระพุทธเจ้า มีพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง ถูกพระอินทร์นำไปบูชาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือใน *สิหิงค-นิทาน* หลังจากที่หล่อพระพุทธรูปสิหิงค์เสร็จแล้ว พระเจ้าแผ่นดินพร้อมทั้งประชาชนได้สักการบูชาพระพุทธรูปสิหิงค์ด้วยความเคารพ เหล่าเทวดานำโดยพระอินทร์และพระพรหมก็มาบูชาด้วย และมีเทวดา ๔ ตน ทำหน้าที่รักษาคุ้มครองพระพุทธรูปสิหิงค์นั้น ดังข้อความว่า “มีเทพ ๔ ตน คือ สุมณฑเทพ กามเทพผู้มีฤทธิ์มาก รามเทพ และลักษณะเทพ ได้รักษาคุ้มครองพระพุทธรูปสิหิงค์นั้นทุกเมื่อ”^{๗๕} เป็นต้น เนื้อเรื่องที่ยกตัวอย่างมานี้ ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของชาวล้านนา

^{๗๓} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 584.

^{๗๔} อ่างถึงใน พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ, “มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา,” ใน *ล้านนาคดีศึกษา*, หน้า ๙๑.

^{๗๕} พระโพธิ์รังสี, *สิหิงคนิทาน*, แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษม์), (กรุงเทพฯ : ศิวพร, ๒๕๐๖), หน้า ๗, อ่างถึงใน พิสิฐฐ์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ, “มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา,” ใน *ล้านนาคดีศึกษา*, หน้า ๙๐.

ที่ว่า พระบรมสารีริกธาตุ พระธาตุและพระพุทธรูป ไม่ได้มีเฉพาะมนุษย์เท่านั้นที่สักการบูชา แต่ยังมีความสูงส่ง น่านับถือ จนเทวดาต่างก็พากันบูชาอีกด้วย

ค. **เป็นที่พอใจ** ในคำบูชาใช้คำคุณศัพท์ ได้แก่ *มโนรม* หรือ *มโนรมม* “เป็นสิ่งที่น่าชื่นชม, เป็นสิ่งที่รื่นรมย์ใจ” ศัพท์ว่า *มโนสนุด* “เป็นสิ่งที่สงบแก่ใจ” ศัพท์ว่า *มनाव* “เป็นสิ่งที่ชอบใจ, ทำใจให้อิ่มเอม” และศัพท์ว่า *อมิกกนต* “เป็นสิ่งที่ปลอบปล้ม, สบายใจ” ดังนี้ การใช้คำสรรเสริญลักษณะดังกล่าว สื่อให้เห็นถึงทัศนคติ ความเชื่อถือศรัทธา ของชาวพุทธทั่วไปที่ได้มาพบเห็น กราบไหว้บูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ย่อมเกิดความสงบจิตสงบใจ ครั้นกราบไหว้แล้ว ก็ย่อมเกิดความปีติอิ่มเอมใจในบุญกุศล ดังนั้น จึงมีคำสรรเสริญในลักษณะที่แสดงถึงความเป็นที่พึงพิงทางใจ เป็นสิ่งชูกใจ ดังกล่าวมานี้

ง. **เป็นตัวแทนพระพุทธเจ้า** ในคำบูชาทั้งหลาย ใช้คำคุณศัพท์คือ *อุทเทสิก* “เป็นเครื่องระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า” มีการใช้คำอุปมาโวหารว่า *ธรรมาโนว พุทโธ* “เปรียบเสมือนพระพุทธเจ้าผู้ยังทรงพระชนม์อยู่” นอกจากนี้ มีการใช้ศัพท์พระสมัญญานามของพระพุทธเจ้า คือ *มุณี* “จอมมุณี” และ *โลกนาถ* “พระเจ้าเป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลก” มาเป็นคำคุณศัพท์เพื่อการสรรเสริญ การใช้ลักษณะนี้ คงจะสื่อแสดงถึงความนับถือของประชาชนที่มีต่อปูชนียวัตถุ (ในที่นี้คือพระพุทธรูป) โดยเปรียบประหนึ่งพระวรกายของพระพุทธเจ้าก็ว่าได้

จ. **เป็นสิ่งจรรโลงพุทธศาสนา** ปราภูกำอุปมาโวหารว่า *พุทธศาสน์ โขตยณโตว ทิว* “เปรียบดั่งประทีปที่ส่องพุทธศาสนาให้สว่างไสวอยู่” ข้อนี้มีความสอดคล้องกับแนวคิดการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปตามแนวจารีต กล่าวคือ เมื่อได้กราบไหว้บูชาปูชนียวัตถุอันเป็นเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ เมื่อตามระลึกถึงพระพุทธรุคุณหรือพุทธจริยาวัตร ย่อมทำให้เกิดเป็นพุทธานุสสติ เกิดกำลังใจและความตั้งใจในการประพฤติปฏิบัติธรรมตามรอยปฏิบัติที่พระพุทธรุองค์ทรงประทานไว้ได้ เท่ากับเป็นการปฏิบัติเพื่อจรรโลงพุทธศาสนาให้ดำรงอยู่ต่อไป ในส่วนแนวคิดที่เป็นทางสังคมนิยม ศักดิ์ชาย สายสิงห์^{๗๖} มีความเห็นเกี่ยวกับการสร้างปูชนียวัตถุ โดยเฉพาะพระพุทธรูปว่า เป็นอีกวิธีหนึ่งที่เชื่อกันว่าสามารถสืบทอดพุทธศาสนาได้ เมื่อสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก อาจประดิษฐานไว้ในวิหาร หรือบรรจุไว้ในพระธาตุเจดีย์ร่วมกับพระบรมสารีริกธาตุ คตินี้คงคล้ายกับการสร้างพระพิมพ์แล้วบรรจุไว้ในพระธาตุ เนื่องจากความเชื่อที่ว่า เมื่ออายุพุทธศาสนายู่ครบ ๕,๐๐๐ ปี ก็จะเสื่อมไป หากวันใดวันหนึ่ง พระธาตุที่สร้างไว้ได้พังทลายลงมา เกิดมีผู้พบเห็นพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป และพระพิมพ์ เหล่านั้น จะได้รับรู้จักและนำไปประดิษฐานไว้ในที่แห่งใหม่บูชากันต่อไป

^{๗๖} ศักดิ์ชาย สายสิงห์, **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย** (กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๖๑๔.

จ. เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในคำบูชาทั้งหลาย ใช้คำคุณศัพท์อันแสดงถึงฤทธิ์เดช และอำนาจประการต่าง ๆ ของปุษนียวัตถุ ได้แก่ *อดุลานุกา* “มีอำนาจอันเปรียบประมาณมิได้” ศัพท์ว่า *เดช* “อำนาจ, ราช, ชื่อเสียง” ศัพท์ว่า *มหาเดช* “มีอำนาจมากมาย” ศัพท์ว่า *มหิทธิก* “มีฤทธิ์มาก, มีความศักดิ์สิทธิ์มาก” ศัพท์ว่า *อิทธิเดช* “มีฤทธิ์เดช” กล่าวคือ มีทั้งอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์ และศัพท์ว่า *มหัพพล* “มีพลังยิ่งใหญ่” ในที่นี้ หมายถึงพลังที่สามารถดลบันดาลสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จตามความปรารถนา ซึ่งการใช้ศัพท์พรรณนาสรรเสริญเช่นนี้ แสดงให้เห็นถึงความเชื่อ หักศนคติของประชาชนส่วนใหญ่ ที่มีต่อพระบรมสารีริกธาตุก็ดี พระธาตุก็ดี พระพุทธรูปก็ดี เป็นสิ่งที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ในตัวเอง เป็นความเชื่อที่เนื่องมาจากเรื่องเล่าตำนานทั้งหลาย ใต้ระบุเหตุการณ์ที่พระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูป ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์บางประการ หรือด้วยอำนาจที่พิเศษของปุษนียวัตถุ ทำให้เกิดปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติบางอย่างขึ้น ยกตัวอย่างตำนานพระทักษิณโมลีธาตุแห่งพระธาตุศรีจอมทอง ที่มีเรื่องเล่าว่าพระบรมสารีริกธาตุได้เหาะขึ้นสู่อากาศ มาประดิษฐาน ณ ดอยศรีจอมทอง พร้อมทั้งแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อีกนานัปการ^{๗๗} หรืออย่างปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปที่ปรากฏในรัตนพิมพวงศ์ คือ หลังจากที่สร้างพระพุทธรูปด้วยแก้วอมรโกฐสีเขียวเสร็จแล้ว มนุษย์และเทวดาต่างพากันสักการบูชา พระพุทธรูปก็ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์ ดังข้อความว่า

“พระพุทธรูปอันประเสริฐ ซึ่งไม่มีชีวิต ได้สำแดงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ หลายประการอันประเสริฐยิ่ง เหมือนมีชีวิต สำแดงอยู่ตลอด ๗ วันไม่ว่างวัน มีรัศมีแผ่ชานออกจากองค์พระพุทธรูป รัศมินั้น เป็นสีเขียวเหมือนปีกแมลงภู่ สีเหลือง สีแดง สีขาว สีแสด และสีเลื่อมเหมือนแก้วไพฑูรย์หรือแก้วพลีต แผ่ชานออกจากพระพุทธรูป”^{๗๘}

เรื่องราวที่เกี่ยวกับปาฏิหาริย์ ปรากฏการณ์เหนือธรรมชาติ ของพระธาตุและพระพุทธรูปตามที่ยกตัวอย่างมา แม้จะถูกเล่าโดยโวหารที่เกินข้อเท็จจริงหรือเป็นจินตนาการของผู้เล่าไปบ้าง แต่ส่วนดังกล่าว ถือว่าเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่เสริมสร้างศรัทธาปสาทะของประชาชนต่อพระธาตุและพระพุทธรูปเหล่านั้นได้ยิ่งขึ้น

ส่วนการพรรณนารูปลักษณ์ ใช้สำหรับบรรยายลักษณะสำหรับปุษนียวัตถุที่เป็นสิ่งก่อสร้างคือพระธาตุเจดีย์และพระพุทธรูปโดยเฉพาะ ซึ่งมีทั้งการพรรณนาด้วยความศรัทธาลึกซึ้ง

^{๗๗} ดูเพิ่มเติมใน *ตำนานพระทักษิณโมลีธาตุ แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า* (เชียงใหม่ : วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑ - ๒๒.

^{๗๘} พระพรหมราชปัญญาเถระ, *รัตนพิมพวงศ์*, แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๐), อ้างถึงใน พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง - ชูโต, และ จรัส ปันธิ, “มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา,” ใน *ล้านนาคดีศึกษา*, หน้า ๙๓.

บ้าง พรรณนาในเชิงข้อเท็จจริงบ้างปะปนกันไป โดยมีคำคุณศัพท์ ได้แก่ *มโนทร* “น่าชื่นชม, สวยงาม” ศัพท์ว่า *สุภ* “สวยงาม, งดงาม” ศัพท์ว่า *โสภากิโสภ* “มีความงดงามอย่างยิ่ง” ศัพท์ว่า *สุรูป* “มีรูปลักษณะที่ดีงาม” ศัพท์ว่า *วรสมุจิต* “ตั้งอยู่ไว้อย่างดีเลิศ” หมายความว่า มีสัณฐานที่ดี และใช้คำคุณศัพท์ว่า *มหคฺฉิย* “มีมูลค่ามากมาย, มีคุณค่ามากมาย” ซึ่งการใช้คำเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างอยู่ ๒ ประการคือ การอาศัยฝีมืองานช่าง ๑ การสร้างด้วยวัสดุที่มีค่ามาก ๑ ซึ่งในอดีต การสร้างพระธาตุหรือพระพุทธรูปจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อกษัตริย์เจ้าเมืองเป็นผู้อุปถัมภ์ ซึ่งกษัตริย์เจ้าเมืองเหล่านั้น มักจะมีช่างฝีมือประจำพระองค์ หรือได้จ้างและรวบรวมช่างฝีมือจากหลาย ๆ ที่มาสร้าง แม้โดยที่สุด ความเชื่อที่เล่าว่า ด้วยบุญบารมีของกษัตริย์พระองค์นี้มีเทวดาจำแลงแปลงกายมาช่วยสร้างก็มี ในขณะที่เดียวกัน กษัตริย์ก็มักจะรวบรวมและประทานวัสดุที่มีค่านานัปการ มาสร้างพระธาตุหรือพระพุทธรูปให้สำเร็จได้

ส่วนการพรรณนาในเชิงข้อเท็จจริง มีการใช้คำคุณศัพท์ที่ใช้บ่งบอกลักษณะของสี คือ *สุวณณ* “ทอง, หรือสีทอง” และ *สุวณณามภิรมม* “งดงามไปด้วยทอง, สีทอง” เป็นการพรรณนาเกี่ยวข้องกับรูปพรรณของพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่สร้างให้เป็นสีทอง ส่วนนี้ สมหมาย เปรมจิตต์^{๗๙} ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับธรรมเนียมการสร้างพระธาตุที่ทำให้เป็นสีทองหรือหุ้มทองนี้ว่า น่าจะได้รับพัฒนาการมาจากดินแดนพม่าในสมัยที่ยังเป็นอาณาจักรพุกาม (ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐) เมื่อมีการสร้างพระธาตุ มักจะหุ้มพระธาตุด้วยแผ่นทอง ในสมัยนั้นดินแดนล้านนาได้สร้างความสัมพันธ์ พร้อมทั้งแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางพุทธศาสนากับอาณาจักรพุกามอยู่เสมอ จึงได้มีการยอมรับแนวคิดทางพุทธศาสนาหลาย ๆ อย่างมาจากพุกามนั้น ซึ่งหนึ่งในนั้นคือการสร้างพระธาตุหุ้มทองหรือสร้างให้เป็นสีทองเกิดขึ้นต่อมา

ประเภทสุดท้าย คือการพรรณนาประวัติอันเป็นข้อเท็จจริง หรือตำนานที่เป็นความเชื่อ โดยใช้คำคุณศัพท์กล่าวบรรยายที่มาของพระธาตุหรือพระพุทธรูปองค์สำคัญนั้นอย่างสั้น ๆ อย่างคำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก มีคำว่า “สุมนนาหญา” เป็นการพรรณนาเชิงประวัติของพระบรมสารีริกธาตุ เป็นสิ่งที่พระมหาสุมนเจ้านำมาสู่สถานที่แห่งนี้ คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย มีคำว่า “กจฺจายเนนानीตปตฺตปุริ” บรรยายว่าพระกัจจายนได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ และคำบูชาพระธาตุวัดพระสิงห์ มีคำว่า “ลงกาชาติ” บรรยายที่มาของพระพุทธรูปสำคัญคือพระพุทธรูปสิงห์ ว่ามาจากลังกา ซึ่งการพรรณนาประวัติหรือตำนานสอดแทรกลงไปในการบูชาดังกล่าว คงเพื่อต้องการแสดงอัตลักษณ์ของพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญนั้นควบคู่ไปกับคำบูชา

^{๗๙} สมหมาย เปรมจิตต์, *พระเจดีย์ในล้านนาไทย*, หน้า ๒๐ - ๒๑.

๓.๒.๔ สถานที่

ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ มีคำที่ระบุสถานที่ประดิษฐานพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญนั้นเป็นส่วนประกอบหนึ่ง ลักษณะดังกล่าว คงจะเป็นการบอกเล่าเรื่องราวของพระธาตุหรือพระพุทธรูปที่สัมพันธ์กับสถานที่นั้นผ่านทางคำบูชา และยังทำให้คำบูชาเหล่านั้นเป็นบทที่มีเอกลักษณ์ ใช้เฉพาะพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญมากยิ่งขึ้น จากการศึกษาเนื้อหาคำบูชา พบว่า มีคำบูชาที่บอกสถานที่ไว้อยู่ ๒๓ บท โดยปรากฏตามตาราง ดังนี้

ตารางที่ ๔ ตารางแสดงคำระบุสถานที่ในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	คำบาลี	คำแปล
คำบูชาพระธาตุดอยกู่แก้ว (เชียงใหม่)	รัตนกฐปพพเต	ณ ดอยกู่แก้ว
คำบูชาพระธาตุดอยเขาควายแก้ว (เชียงใหม่)	รัตนมหีสวิสสานคิริปพพต- มโนรมเม	ณ ดอยเขาควายแก้วอัน เป็นสถานที่น่ารื่นรมใจ
คำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง (เชียงใหม่)	สพพภูจนาเนสฺ ปติภูริตา .. นาคโลก เทวโลก ดาวดีเส พรหมโลก ชมพูทีเป ลงกาทีเป	ประดิษฐานในที่หึ่งปวง .. ทั้งในนาคโลก เทวโลกชั้น ดาวดีส์ พรหมโลก ชมพู ทวีป ลังกาทวีป
คำบูชาพระธาตุดอยตุง (เชียงใหม่)	พิมพชคคปพพเต*	ณ ดอยตุงทิพย์
คำบูชาพระธาตุดอยน้อย (เชียงใหม่)	อิมสฺมี จุลลคิริวิหาเร	ณ วัดดอยน้อยแห่งนี้
คำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด (เชียงใหม่)	อิธ ปติภูริตา	ประดิษฐานแล้ว ในที่แห่ง นี้
คำบูชาพระธาตุวัดเกตการาม (เชียงใหม่)	ดาวดีสาย .. สีนรูปพพตา	สวรรค์ชั้นดาวดีส์, ยอด เขาสินธุ
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เชียงใหม่)	ปุปผาราเม	ณ วัดสวนดอก
คำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง	โลหกุณฺเณ, องควหเย** ปุเร	ณ เขาโลหกุณฺเณ (ดอย

* เข้าใจว่า คำว่า “พิมพ” นี้ เป็นคำที่กลายรูปมาจากคำว่า “ทิพพ”.

** ศัพท์ว่า “วหฺย” ในคำนี้ ไม่สามารถหาความหมายที่แน่นอนได้ ซึ่งคงจะเกิดจากกรรมวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งของชาวล้านนา อย่างเช่น เป็นการคัดลอกตามกันมาโดยไม่รู้กิติ การสวดมุขปาฐะกิติ จึงปรากฏเป็นคำดังกล่าวได้.

(เชียงใหม่)		จอมทอง), เมืองอังคะ
คำบูชาพระธาตุช้างค้ำ (น่าน)	อิมสมิ นนทปุราภิรมเม	ณ เมืองน่านอันนารีนรมย์ แห่งนี้
คำบูชาพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	นนทกปปเก*** ปุเร	ในเมือง อันประกอบด้วย ความยินดี (เมืองน่าน)
คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (น่าน)	มณีนมณฑลอาราเม	ณ วัดหัวข่วง
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุ แช่แห้ง (น่าน)	ชิปปจิตตพุกุธานุภาเวน	ด้วยอานุภาพของพระเจ้า ทันใจ
คำบูชาพระธาตุจอมทอง (พะเยา)	โลหปพพดี	ณ โลหะบรรพต (ดอย จอมทอง)
คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (แพร่)	ปติภูริตา สีสปพพดี	ประดิษฐานที่จอมเขา
คำบูชาพระธาตุช่อแฮ (แพร่)	โกเสยยธชคคปพพเต	ณ ดอยช่อแฮเมืองโกศัย
คำบูชาพระธาตุหลวงนิ่ง (แพร่)	โกเสยยธรรุเจ, มหาพุกุธรูป คามภูจี้	ประดิษฐานไว้ที่หมู่บ้าน พระหลวง เมืองโกศัย
คำบูชาพระบรมธาตุดอนเต้า (ลำปาง)	กุกุตรเจ	ณ เมืองกุกุตรรัฐ
คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง (ลำปาง)	ลมภกปปปุเร	ณ เมืองลัมภกัปปะ
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	สิงคุดตรมโนรมเม	ในสิงคุดตรประเทศ อันนารีนรมย์
คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย (ลำพูน)	หริภุญชยภูจี้	ตั้งอยู่ในเมืองหริภุญชัย
คำบูชาพระพุทธรูปโกศัยศิริชัยมหามุนี (แพร่)	สิริมงคลปาหาราเม	ณ วัดพระบาทมิ่งเมือง
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)	หริภุญชยนคร	ในเมืองหริภุญชัย
คำบูชาพระศรีสามเมือง (ลำพูน)	อิมสมิ พระศรีสามเมือง ปพพเต	ณ ดอยพระศรีสามเมือง แห่งนี้

*** ศัพท์ว่า “กปป” ใน PTS’s Pali-English Dictionary อธิบายความหมายไว้อย่างรวม ๆ ว่า เป็นคำคุณนามที่หมายถึง เหมาะสม, สมควร, ถูกต้อง, เทียบเคียง, หรือประกอบ อนึ่ง การใช้คำว่า “นนทกปปเกปุเร” ดังกล่าว เป็นไปได้ว่า คำบูชาพระธาตุแช่แห้งนี้ เป็นบทที่เรียบเรียงมาจากคำบูชาพระธาตุลำปางหลวงอีกต่อหนึ่ง ซึ่งในคำบูชานั้นมีคำว่า *ลมภกปปปุเร* “เมืองลัมภกัปปะ” ปรากฏอยู่ด้วย.

จากตารางที่ ๔ นี้ พบว่า คำบูชาส่วนใหญ่ได้ถูกแต่งขึ้นโดยใช้คำเจาะจงสถานที่ แสดงข้อเท็จจริงในเชิงที่ว่า พระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญนั้นประดิษฐาน ณ สถานที่หรือบริเวณ ในภาคเหนือตอนบนเป็นการเฉพาะ ซึ่งการระบุสถานที่นั้น มักใช้รูปแบบการสร้างคำวิสามันนาม ให้เป็นคำบาลี แล้วนำมาประกอบกับนามศัพท์อันหมายถึงสถานที่ต่าง ๆ กล่าวคือ หากระบุ สถานที่อันเป็นภูเขา ก็ใช้ศัพท์บาลีว่า “ปพุต” เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังได้ใช้ศัพท์ว่า “คิริ” บ้าง หากระบุสถานที่อันเป็นบริเวณวัด ได้ใช้ศัพท์ว่า “วิหาร” และ “อาราม” หากระบุสถานที่อัน เป็นหมู่บ้านหรือตำบล ใช้ศัพท์ว่า “คาม” และหากระบุสถานที่อันเป็นเมือง (จังหวัดในปัจจุบัน) ได้ ใช้ศัพท์ว่า “ปุร” บ้าง “นคร” หรือ “รณฺฐ” บ้าง นอกจากนี้ ยังพบว่ามีการหนึ่งที่ใช้ศัพท์นิบาต เพื่อเจาะจงสถานที่คือ *อิธ* “ที่นี่, ในที่นี่” กรณีดังกล่าว แม้จะไม่ได้ระบุโดยการสร้างศัพท์แสดงชื่อ สถานที่เหมือนคำบูชาส่วนใหญ่ แต่ยงถือว่าเป็นการเจาะจงสถานที่แห่งนั้นโดยเฉพาะได้

ประการหนึ่ง ยังมีคำบูชาอันได้ระบุถึงสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่ง ที่ไม่ได้อยู่ในพื้นที่ ภาคเหนือตอนบน กล่าวคือ ไม่ได้เป็นที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญที่ถูกกราบไหว้บูชาอยู่ ได้แก่ คำ บูชาพระธาตุวัดเกตการาม (จังหวัดเชียงใหม่) ที่มีคำบูชากล่าวถึงสถานที่คือ “สวรรคค์ันดาวดึงส์” ตามความเชื่อทางพุทธศาสนาเถรวาทที่ได้รับมาจากทางลังกานั้น เชื่อว่าสวรรคค์ันดาวดึงส์ตั้งอยู่ ตรงส่วนยอดเขาพระสุเมรุ เป็นที่ประดิษฐานพระจุฬามณีเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุสำคัญ ของพระพุทธเจ้า^{๕๐} และคำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (จังหวัดลำพูน) ที่ได้กล่าวถึงสถานที่ คือ “สิงคุดตประเทศ” ในปัจจุบันคือเขาเชียงกุตระ (Theingottara) เมืองย่างกุ้ง ประเทศพม่า ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุสำคัญคือ พระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากอง* ลักษณะดังกล่าว แสดงให้

^{๕๐} ดูเพิ่มเติมใน ศรีศักร วัลลิโภดม, **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**, หน้า ๑๕๒ – ๑๕๓.

* ตามตำนานพงศาวดารมอญพม่า กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พ่อค้าพานิช ๒ พี่น้องคือ ตปุสสะ และ ภัลลิกะ เดินทางไปค้าขายยังดินแดนชมพูทวีป ได้พบกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในคราวที่ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ จึงได้ ถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธเจ้าเสวยเสร็จ พระองค์ได้ตรัสถามดินแดนที่อยู่ของพ่อค้า ๒ พี่น้อง พวกเขาจึงได้กราบทูลว่า พวกตนมาจากดินแดนชื่อว่า “อูกกลา” (ทางตอนใต้ของพม่า) และยังกราบทูลบอกถึง สถานที่ต่าง ๆ ที่อยู่ในดินแดน รวมไปถึง “เขาสิงคุดตระ” พระพุทธองค์ได้ทราบดังนั้นก็ตรัสบอกว่าเขาสิงคุด ตระนั้น เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่ประดิษฐานบริวารของพระพุทธเจ้าในอดีต ๓ พระ องค์ ได้แก่ ที่รอง น้ำของพระกฤษณ์พุทธเจ้า ไม้เท้าของพระโกนาคมน์พุทธเจ้า และผ้าอาบน้ำฝนของพระกัสสปพุทธเจ้า จากนั้น ได้ทรงประทานพระเกศธาตุของพระองค์ ๘ เส้นให้พ่อค้า ๒ พี่น้องนำไปบูชาพร้อมกับบริวารของพระพุทธเจ้าใน อดีตทั้ง ๓ พระองค์ต่อไป ในระหว่างที่พ่อค้า ๒ พี่น้องเดินทางกลับ พระเจ้าอเชตตะได้ของพระเกศธาตุ ๒ เส้น พญานาคได้นำเอาไปบูชาอีก ๒ เส้น เมื่อเดินทางกลับถึงเมืองของตนเอง พ่อค้า ๒ พี่น้องได้กราบทูลเรื่องที่ทรง

เห็นลักษณะการกล่าวบูชาพระธาตุสำคัญโดยกล่าวคำบูชาพระธาตุในสถานที่อื่น ซึ่งคงจะเป็นอิทธิพลของแนวคิดเรื่องการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดของชาวล้านนา โดยมีการนำเอาพระธาตุสำคัญต่าง ๆ ในภูมิภาคล้านนาและในภูมิภาคอื่น ๆ มากำหนดให้เป็นพระธาตุประจำปีเกิด ให้ชาwpุทธล้านนาได้บูชากราบไหว้ตามปีที่ตนเกิด อนึ่ง พระเจดีย์จุฬามณี ถูกกำหนดให้เป็นพระธาตุสำหรับประชาชนผู้ที่เกิดปีจอ ส่วนพระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากอง ถูกกำหนดให้เป็นให้เป็นพระธาตุสำหรับผู้ที่เกิดปีมะเมีย^{๘๑} ซึ่งการจะเดินทางไปสักการะกราบไหว้พระธาตุดังกล่าว จะเป็นสิ่งที่ลำบากเกินไปสำหรับประชาชนชาวล้านนาในอดีต จึงอนุโลมให้มีการกราบไหว้บูชาพระธาตุสำคัญที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน แล้วสมมติให้เป็นเหมือนกับได้บูชาพระธาตุประจำปีเกิดนั้น ๆ ไป โดยที่อนุโลมให้ไปกราบไหว้บูชาพระธาตุวัดเกตการามแทนพระเจดีย์จุฬามณี อาจเป็นเพราะว่าชื่อพระธาตุมีความคล้ายคลึงกัน และอนุโลมให้ไปสักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัยแทนพระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากอง เนื่องจากในคราวที่สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัยนั้น ผู้สร้างมีความตั้งใจที่จะสมมติใช้แทนพระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากองตั้งแต่ต้น* ดังนั้น จึงเป็นเหตุผลในข้อที่ว่า พระธาตุสำคัญทางภาคเหนือตอนบนทั้ง ๒ แห่ง ได้ใช้คำบูชาที่กล่าวถึงพระธาตุในสถานที่อื่น

นอกจากนี้ ในคำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง (จังหวัดเชียงใหม่) ไม่ได้ระบุสถานที่ใดที่หนึ่งไว้เป็นการเฉพาะ หากแต่มีการระบุสถานที่โดยรวม กล่าวคือ คำบูชาดังกล่าวมีเนื้อหาที่เป็นการกราบไหว้วันมัสการพระบรมสารีริกธาตุรวมถึงปูชนียวัตถุอื่น ๆ ที่มีอยู่ทั่วไป ทั้งในโลกมนุษย์และโลกสวรรค์เป็นต้น ซึ่งคงจะเป็นเพราะคำบูชาไม่ได้ถูกแต่งขึ้นใหม่เพื่อกล่าวบูชาพระธาตุนั้นโดยเฉพาะ แต่ใช้วิธีเรียบเรียงคำสวดบูชาทั่วไปมาใช้เป็นคำบูชาประจำปีเกิดพระธาตุ จึงปรากฏลักษณะที่วานี้ได้

พบพระพุทธรูป และได้พระเกศธาตุมาแก่พระเจ้าแผ่นดินชื่อ โอกกลาปะ โดยก่อนที่จะนำไปประดิษฐาน พระเจ้าโอกกลาปะได้อธิษฐาน พระเกศธาตุจึงได้ปรากฏเป็น ๘ เส้นตามเดิม จากนั้นจึงนำไปประดิษฐาน สร้างเป็นพระธาตุเจดีย์บูชาที่เขาสิงคุตตระต่อไป, ดูใน John S. Strong, *Relics of the Buddha* (Delhi : Motilal Banarsidass, 2007), pp. 76 – 80.

^{๘๑} เอียร์ชชาย อักษรดิษฐ์, **พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุปีเกิดของปีระกา**, หน้า ๔.

* ลักษณะเดียวกันกับพระเจดีย์วัดเจ็ดยอด ที่ตั้งใจจะสมมติแทนสถานที่ตรัสรู้และประทับเสวยวิมุตติสุข ณ พุทธคยา ประเทศอินเดีย.

๓.๒.๕ คำอธิษฐานขอพร

ตามที่ได้ผู้วิจัยได้ศึกษาในบทที่ ๒.๔ การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือ ตอนบนของประเทศไทย ว่าด้วยการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปของชาวพุทธ ที่มองการบูชาเป็นการสร้างสมบุญอย่างหนึ่ง โดยเชื่อว่าบุญนั้นจะส่งผลดีให้เกิดขึ้นกับตัวผู้บูชาทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เมื่อแนวคิดดังกล่าวได้มาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชาวล้านนา ที่เชื่อถือในเรื่องการบูชาบวงสรวงต่อเทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ พร้อมกับขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นได้อำนวยพร ช่วยบันดาลสัมฤทธิ์ผลในสิ่งที่ขอ จึงนำมาสู่แนวคิดเรื่องการบูชาปูชนียวัตถุในพุทธศาสนาที่แสดงออกในเชิงมุ่งหวังและขอพรมากยิ่งขึ้น ดังนั้น คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญจึงประกอบด้วยคำอธิษฐานขอพรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งคำอธิษฐานขอพรนี้แสดงให้เห็นถึงรูปแบบและแนวคิดที่มีร่วมกัน ดังที่ผู้วิจัยจะได้ศึกษาเป็นลำดับต่อไป

๓.๒.๕.๑ การอ้างอิง

คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญหลาย ๆ บท ก่อนที่จะกล่าวคำขอพรประการต่าง ๆ นั้น ได้ปรากฏเนื้อความที่เป็นการอ้างอิงถึงสิ่งต่าง ๆ เข้ามาเป็นส่วนประกอบจากข้อมูลคือคำบูชาที่ผู้วิจัยรวบรวมมานี้ พบคำบูชาที่มีลักษณะการอ้างอิงปรากฏตามตารางดังนี้

ตารางที่ ๕ ตารางแสดงคำอ้างอิงถึงสิ่งต่าง ๆ ในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	คำบาลี	สิ่งอ้างอิง
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เชียงใหม่)	เอเตน สจจวชเชน	วาจาสัตย์
คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (น่าน)	กตปุณณานุภาเวน	ผลบุญที่ได้ทำไป
คำบูชาพระธาตุดอยกองมู (แม่ฮ่องสอน)	สุทินัน วต เม ทานัน	ผลบุญจากการให้ทาน
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	อิมินา ปุณเณน	ผลบุญ
คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (เชียงราย)	อิเมหิ นานาสกกาเรหิ อภิปุชิตะหิ	ผลบุญจากการบูชา
คำบูชาพระพุทธรุดนากกร (เชียงราย)	เอเตน สจจวชเชน	วาจาสัตย์
คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ (เชียงใหม่)	นมการานุภาเวน	ผลบุญจากการนมัสการ
คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย	อิมินา กตกมเมน	ผลบุญที่ได้ทำไป

(เชียงใหม่)		
คำบูชาพระศีลา (เชียงใหม่)	พุทธสีลาอนุภาเวน	อานุภาพของพระพุทธรูป
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่ แห้ง (น่าน)	ชิปปจิตตพุทธธานุภาเวน	อานุภาพของพระพุทธรูป
คำบูชาพระเจ้าหลวง (น่าน)	เอเตน สจจวชเชน	วาจาสัตย์
คำบูชาพระพุทธรณ์นทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)	เอเตน สจจวชเชน	วาจาสัตย์
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)	อิมินา นมการานิสเสน	ผลบุญจากการนมัสการ
คำบูชาพระรอดหลวง (ลำพูน)	ออย์ พุทธสกุชิปฎิมา ปุชนสส อานิสโส	ผลบุญจากการบูชา

จากตารางที่ ๕ นี้ สังเกตว่า สิ่งที่มีการอ้างอิงในคำบูชาทั้งหลายจำแนกได้เป็น ๓ ประเภท โดยสิ่งที่มีการอ้างอิงมากที่สุดคือ อ้างอิงผลบุญ รองลงมาคืออ้างอิงวาจาสัตย์ และอานุภาพของพระพุทธรูปเป็นลำดับ ซึ่งการอ้างอิงในแต่ละประเภทรูปนั้น สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดทางพุทธศาสนา และความเชื่อความคิดพื้นฐานที่สอดแทรกเข้ามาด้วย ดังต่อไปนี้

ก. **อ้างอิงถึงผลบุญที่ได้ทำไว้** ปรากฏในคำบูชาคือ คำบูชาพระเจ้าเก้าตื้อ (จังหวัดเชียงใหม่) และคำบูชาพระเจ้าตาเขียว (จังหวัดลำพูน) ที่เป็นการอ้างอิงถึงผลานิสงส์ของการนอบน้อมนมัสการ คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (จังหวัดเชียงราย) และคำบูชาพระรอดหลวงจังหวัด(ลำพูน) ที่เป็นการอ้างอิงเอาอานิสงส์ของการสักการบูชา คำบูชาพระธาตุดอยกองมู (แม่ฮ่องสอน) ที่เป็นการอ้างอิงผลของการให้ทาน คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (จังหวัดน่าน), คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (จังหวัดลำพูน), และคำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย (จังหวัดเชียงใหม่) ที่เป็นการอ้างอิงถึงผลบุญที่ได้ทำไปโดยรวม ลักษณะดังกล่าวสื่อให้เห็นแนวคิดที่สอดคล้องต้องกันกับแนวคิดทางพุทธศาสนาแบบจารีต ที่ปฏิเสธเรื่องของอำนาจดลบันดาลทั้งหลาย สอนให้ยึดมั่นในเหตุและผล ทุกอย่างล้วนเกิดขึ้นการกระทำของตนเอง ซึ่งแนวคิดเหล่านี้ เป็นพื้นฐานของการทำความดีในพุทธศาสนา เป็นเรื่องของการสั่งสมบุญกุศล และด้วยบุญกุศลนั้น ย่อมสามารถหวังผลที่ดีให้บังเกิดแก่ตัวเองได้ รวมไปถึงการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปนี้ก็ได้อาศัยแนวคิดดังกล่าว จึงทำให้ชาวพุทธล้านนามองว่า การสักการบูชาพระธาตุกับพระพุทธรูปนี้ก็ได้อาศัยแนวคิดดังกล่าว จึงทำให้ชาวพุทธล้านนามองว่า การสักการบูชาพระธาตุกับพระพุทธรูปนี้ เป็นการสร้างสมบุญกุศลอย่างหนึ่ง ซึ่งก่อให้เกิดเป็นพลาณภาพที่จะช่วยบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาให้เกิดมีขึ้นได้

ข. **อ้างอิงวาจาสัตย์** ปรากฏในคำบูชาได้แก่ คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (จังหวัดเชียงใหม่), คำบูชาพระพุทธรตนากร (จังหวัดเชียงราย), คำบูชาพระเจ้าหลวง (จังหวัดน่าน), และ คำบูชาพระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี (จังหวัดน่าน) ซึ่งคำบูชาเหล่านี้ ใช้ประโยคภาษาบาลีที่เหมือนกัน คือ *เอเตน สัจจวชฺเชน “ด้วยวาจาสัตย์นี้” ศัพท์ว่า สัจจ “ความจริง” ส่วน วชฺช “ควรพูด, การกล่าว” ศัพท์คือ สัจจวชฺช (สัจจ = สัจจ วจน)^{๘๒}* จึงมีความหมายว่า “การพูดความจริง, วาจาสัตย์” การอ้างอิงดังกล่าว จัดเป็นแนวคิดดั้งเดิมของอารยธรรมอินเดียโบราณ ที่เชื่อถือในพลังอำนาจของคำพูด คำพูดที่เปล่งออกมาอย่างถูกต้อง สามารถบันดาลผลให้เกิดขึ้นและกลายเป็นจริงได้ แม้ในคัมภีร์วรรณคดีบาลีก็กกล่าวถึงลักษณะของการอาศัยพลังของวาคำพูดอยู่ด้วย การกล่าวถ้อยคำอ้างอิงถึงคุณงามความดีที่มีอยู่จริง หรืออ้างอิงถึงกิริยาดีงามที่ได้กระทำมาซึ่ง เป็นความจริงพร้อมทั้งขอให้เกิดสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ถ้อยคำเช่นนี้เชื่อว่าเป็นถ้อยคำศักดิ์สิทธิ์ สามารถก่อให้เกิดพลาณภาพที่เป็นจริงตามคำขอได้^{๘๓} ดังที่ปรากฏในสุวรรณสามชาดก^{๘๔} ที่บิดามารดาของสุวรรณสามดาบสได้ตั้งสัตยาธิษฐาน และด้วยอำนาจการกล่าวความจริงนั้นทำให้สุวรรณสามดาบสได้ฟื้นจากความตาย หรือในอังกุลิมาลสูตร^{๘๕} ที่พระองค์กุลิมาลช่วยทำให้หญิงท้องคลอดลูกอย่างปลอดภัยก็ด้วยอำนาจของการตั้งสัตยาธิษฐาน ลักษณะเช่นนี้ถือเป็นความศักดิ์สิทธิ์ของการพูดความจริงและเป็นวาจาสัตย์ ทั้งหมดเป็นพื้นฐานให้การอ้างอิงถึงวาจาสัตย์ในบทบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญนี้ ที่เป็นลักษณะของการพูดหรือยืนยันกิริยาที่ตนกระทำมา ไม่ว่าจะเป็นการสรรเสริญก็ดี การนอบน้อมบูชาก็ดี ที่เป็นความจริง ได้เอามาเป็นพื้นฐานของการอธิษฐานขอพรเพื่อให้สิ่งที่ตนขอเกิดขึ้นและสำเร็จได้

ค. **อ้างอิงถึงอำนาจภาพของพระพุทธรูป** ปรากฏในคำบูชา ๒ แห่งคือ คำบูชาพระศิลา (จังหวัดเชียงใหม่) และ คำบูชาพระเจ้าทันใจ (จังหวัดน่าน) การอ้างอิงถึงอำนาจภาพของพระพุทธรูปนี้ สื่อให้เห็นถึงแนวคิดที่ว่า พระพุทธรูปเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มีพลาณภาพ สามารถบันดาลสิ่งที่ตนปรารถนาได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง *พระเจ้าทันใจ* ที่มีความเชื่อถือตามแบบของชาวบ้านประชาชนว่า มีความศักดิ์สิทธิ์ หากอธิษฐานขอพรแล้ว จะได้ผลที่ตนขอรวดเร็วทันใจ ตาม

^{๘๒} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, pp. 658, 740.

^{๘๓} พระมหาสายัญญ์ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา,” หน้า ๑๑.

^{๘๔} พุ. ขา. ๒๘/๔๘๒/๑๘๕.

^{๘๕} ม. ม. ๑๓/๕๓๑/๔๘๕.

ชื่อพระพุทธรูป ลักษณะการอ้างอิงดังกล่าวสื่อให้เห็นว่า ประชาชนบางกลุ่มยังยึดถือแนวคิดแบบดั้งเดิม ในเรื่องการมุ่งหวังขอสิ่งต่าง ๆ กับสิ่งที่ตนเห็นว่ามีฤทธิ์ มีความศักดิ์สิทธิ์ ดังกล่าว

นอกจากที่มีการอ้างอิงสิ่งต่าง ๆ ตามที่ได้ศึกษามานี้ คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญบางแห่ง พบว่า มีคำอ้างอิงที่ไม่ได้เจาะจงสิ่งต่าง ๆ ไว้อย่างแน่ชัด ดังคำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด (จังหวัดเชียงใหม่) ที่มีคำว่า “ตสฺसानุกาเวน” ในคำบูชาพระพุทธรูปโกศยศิริชัยมหามุณี (จังหวัดแพร่) มีคำว่า “เอตสฺसानุกาเวน” และในคำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง (จังหวัดแม่ฮ่องสอน) มีคำว่า “ตสฺสวานุกาเวน” โดยที่คำบูชาเหล่านี้ ใช้คำบาลีที่เป็นสัพพนามได้แก่ ต “นั่น” และ เอต “นี่” เป็นการใช้นามศัพท์ที่มีการเอ่ยอยู่ก่อนแล้ว ในกรณีนี้ สามารถลงความเห็นได้ว่า อาจจะเป็นการกล่าวอ้างอิงถึงบุญกุศลของการกราบไหว้บูชา ตามแนวคิดในพุทธศาสนาก็ได้ หรือเป็นการอ้างอิงอานุภาพของพระธาตุและพระพุทธรูป ตามความคิดความเชื่อในระดับพื้นบ้านที่ประชาชนศรัทธาในอานุภาพของปูชนียวัตถุก็ได้

๓.๒.๕.๒ คำขอพร

ในคำบูชาภาษาบาลีทั่วไป มีการแต่งประโยคเชิงมุ่งหวังขอพรที่พบได้คือ มักจะใช้รูปคำกริยาอาขยาตที่เป็นปัญจมีวิภัตติ (Imperative) ซึ่งมีความหมายตามที่ถูกผู้วิจัยได้ศึกษาแล้ว (ในบทที่ ๓.๒.๑ กริยาบูชา) คือใช้แสดงความปรารถนา, แสดงความหวัง, ร้องขอหรือเรียกร้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ตัวอย่างคำบูชาว่า

อหํ วุฑฺฒามิ ปรมฺสารีริกธาตุโย กกุสนฺธสฺส จ โจนาคมนฺสฺส
จ กสฺสปสฺส จ สมณโคตมสฺส เจว นินฺพพานปจฺจโย โทตุ

คำแปล ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระบรมสารีริกธาตุ ของพระกกุ
สันธะ พระโจนาคมน์ พระกัสสปะ และพระสมณะโคตม ขอจงเป็นปัจจัย
แห่งพระนินพพานเทอญ

(คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ จังหวัดเชียงราย)

อิมํ มหาพุทฺธปฏิมากรํ ปุเชมิ เอเตน สจฺจวชฺเชน สพฺพโสตุถิ
ภวนตุ เม สพฺพทุกฺขา สพฺพภยา สพฺพโรคา วินาสฺสนตุ

คำแปล ข้าพเจ้าขอกราบบูชาพระเจ้าหลวงนี้ ด้วยอำนาจสัจจาจา
นี้ ขอความสวัสดิ์ทั้งหมดทั้งปวงจงมีแก่ข้าพเจ้า ขอความทุกข์ทั้งหมดทั้ง
ปวง ภัยทั้งหมดทั้งปวง ความเจ็บไข้ทั้งหมดทั้งปวง จงหายไป

(คำบูชาพระเจ้าหลวง จังหวัดน่าน)

คำกริยาว่า โทตุ ลง ตุ ปัญจมีวิภัตติ ฝ่ายปรัสสบท เอกวจนะ ใช้กับ
ประธานที่เป็นบุรุษที่ ๑ เอกพจน์ ส่วน ภวนตุ ลง อนตุ ปัญจมีวิภัตติ ฝ่ายปรัสสบท พหุวจนะ ใช้
กับประธานที่เป็นบุรุษที่ ๑ พหูพจน์ คำบาลีทั้ง ๒ นี้สำเร็จรูปมาจากธาตุตัวเดียวกันคือ √ญ ธาตุ
หมายถึง “มี, เป็น” การนำธาตุ √ญ มาใช้กับวิภัตติหมวดปัญจมี เป็นการแสดงรูปคำในเชิงอำนาจ
พรหรือวิงวอนให้เกิดประโยชน์บางอย่างขึ้น^{๘๖} จึงมีคำแปลว่า “ของจะมี, ของจะเป็น” จัดเป็น
ลักษณะของการร้องขอสิ่งที่ดีให้เกิดมีแก่ตัวเอง ส่วนคำกริยาว่า “วินาสสนตุ”^{*} ประกอบรูปมาจาก
ธาตุ √นส หมายถึง “พินาศ, เสียหาย, ทำลาย” ลง อนตุ ปัญจมีวิภัตติ มีคำแปลว่า “ของงพินาศ
ไป, ของงหายไป” จัดเป็นลักษณะของการร้องขอให้สิ่งไม่ดีที่เกิดขึ้นแล้วหรือที่กำลังจะเกิด ให้
พินาศสูญสิ้นไปนั่นเอง กล่าวได้ว่า สิ่งที่เป็นพื้นฐานสำหรับประโยคแสดงความมุ่งหวังขอพรในคำ
บูชาภาษาบาลีคือ จำเป็นต้องใช้รูปกริยาอาขยาตหมวดปัญจมีวิภัตติ เพราะเท่ากับเป็นการ
แสดงออกถึงความปรารถนา ร้องขอ อีกทั้งยังแสดงถึงถ้อยคำอ่อนน้อมที่จะได้รับผลประการต่าง ๆ
ที่ตนปรารถนาได้อย่างชัดเจนที่สุด

เมื่อตรวจสอบถึงสิ่งที่ขอในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ได้
ศึกษามานี้ พบว่า มีคำขอพรและคำแสดงความมุ่งหวังหลายประการ ปรากฏเป็นรูปคำที่แตกต่าง
กันไป อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสามารถจำแนกแนวคิดพื้นฐานของสิ่งที่มุ่งหวังเหล่านั้น ได้ ๕ ประการ
คือ ขอสิ่งที่ดีให้กับตนเอง, ขอสิ่งที่ดีให้กับผู้อื่น, ขอให้ไปเกิดในสวรรค์, ขอให้บรรลुพระนิพพาน,
และขอขมาต่อปูชนียวัตถุ (ดูตารางแสดงเพิ่มเติมใน ภาคผนวก ฉ) โดยผู้วิจัยจะได้ศึกษา
รายละเอียดและแนวคิดของสิ่งที่มุ่งหวังในแต่ละประการ เป็นลำดับต่อไป

^{๘๖} พระมหาสายัญญ์ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และ
ภาษา,” หน้า ๑๒๒.

^{*} คำว่า “วินาสสนตุ” ที่ปรากฏในคำบูชา เป็นคำลักษณะพิเศษที่กลายรูปมาจากคำว่า “วินสสนตุ”
เข้าใจว่า อาจจะเป็นอิทธิพลการสวดสำเนียงภาคเหนือ ทำให้ นส ยืดเสียงกลายเป็น นาส ไป หรืออาจจะเป็น
เพราะอิทธิพลของภาษาไทย ที่มีคำกริยาว่า พินาศ ส่งผลให้เสียงของคำนี้จึงกลายเป็น วินาส ไปในที่สุด.

ก. **ขอสิ่งที่ดีให้ตัวเอง** ในคำบูชาทั้งหลาย มีคำว่า “โสตถิ ภวนตุ เม” ศัพท์ว่า *โสตถิ* “ความดี, ความปลอดภัย”^{๘๗} คำดังกล่าว เป็นการขอให้ตนเองมีความปลอดภัย คำว่า “สุขิโต โหมิ,” “กายสุข วจีสุข มนสุข โหตุ เม,” “หิตาย สุขาย สงวตตตุ” เหล่านี้ เป็นการขอให้ตนเองมีความสุขสบายในชีวิต คำว่า “ทีชายุโก โหมิ” เป็นการขอให้ตนเองมีอายุยืนยาว คำว่า “สพพทุกขา วิมุตโต,” “สพพทุกขา วินาสสนตุ” เป็นการขอให้ตนเองไม่มีทุกข์ คำว่า “นิพภโย ,” “นิริทุทโหว,” “สพพภยา มา เม โหนตุ,” “สพพภยา วินาสสนตุ,” เป็นการขอให้ตนเองไม่มีภัยอันตราย คำว่า “อโรโค โหมิ,” “นสสนตุ เม สพพโรคา” เป็นการขอให้ตนเองไม่มีความเจ็บไข้ได้ป่วย คำว่า “สิทธิกิจจ สิทถมม โหตุ” เป็นการขอให้ตนเองมีความสำเร็จในหน้าที่การงาน คำว่า “ชโย โหตุ” เป็นการขอให้ตนเองได้รับชัยชนะ คำว่า “มหาเตโช ภวนตุ เม” เป็นการขอให้ตนเองมีความเจริญรุ่งเรืองมาก คำว่า “มหาปถโณ ภวนตุ เม” เป็นการขอให้ตนเองมีปัญญา มีความเฉลียวฉลาดมาก คำว่า “สพพลาภา ภวนตุ เม,” “มหาลาภา ภวนตุ เม,” “มหาโกโค ภวนตุ เม” เหล่านี้ แสดงถึงการขอให้ตนเองมีสมบัติโภคทรัพย์มากมาย ศัพท์บาลีคือ *ลาภ* “สิ่งที่ได้รับมา, สมบัติ (พหู.) ทรัพย์สมบัติต่าง ๆ”^{๘๘} มีความหมายที่ใกล้เคียงกับศัพท์คือ *โภค* “สมบัติ, ความมั่งคั่ง, ความร่ำรวย”^{๘๙} คำว่า “มหายโส ภวนตุ เม” เป็นการขอให้ตนเองมียศ ตำแหน่ง และบริวาร และคำว่า “พุทธรูปา อภิปาเลตุ ม” ซึ่งเป็นการขอให้อานุภาพของสิ่งศักดิ์สิทธิ์คือพระพุทธรูปคุ้มครองปกป้องรักษา ซึ่งการขอลักษณะนี้ สะท้อนให้เห็นถึงแนวคิดพื้นฐานที่มาจากความเชื่อพื้นบ้าน ในเรื่องการขอให้เกิดประโยชน์ ความโชคดี มีความสุขความปลอดภัย (ปิยะ) และขอเครื่องป้องกัน ทำลายกำจัดอุปมงคลต่าง ๆ (กายะ) ต่อมาได้ผสมผสานเข้ากับแนวคิดการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป จนเกิดเป็นการขอลักษณะดังกล่าวได้

ข. **ขอสิ่งที่ดีให้ผู้อื่น** นอกเหนือจากตนเองแล้ว ยังมีคำแสดงความมุ่งหวังให้ผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีไปด้วย ดังประโยคในคำบูชาว่า *สุขิตา โหนตุ (ชนา)* “ขอชนทั้งหลาย จงประสบแต่ความสุข” การขอดังนี้ สะท้อนให้เห็นถึงคุณสมบัติคือความเมตตา จัดว่ามีความสัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องการแผ่เมตตาโดยตรง กล่าวคือ เป็นลักษณะของการแสดงออกถึงความรัก ความปรารถนาดี แผ่เมตตาจิตต่อผู้อื่นและสัตว์อื่น มุ่งหวังให้ได้รับความสุขโดยถ้วนหน้า

^{๘๗} T. W. Rhys Davids, and William Stede, *The Pali Text Society's Pali-English Dictionary*, p. 802.

^{๘๘} *Ibid.*, p. 647.

^{๘๙} *Ibid.*, p. 566.

ค. **ขอให้ไปเกิดในสวรรค์** ดังประโยคในคำบูชาว่า “โย เว พุทฺธิ นมสฺสนโต สคฺคตี โส คมิสฺสตี, เตเนตฺ พุทฺธิพิมฺพลจ อหํ วนฺทามิ” เป็นลักษณะบทพรรณนาที่บอกถึงการนมัสการพระพุทธรูป ก็เป็นเหตุที่ทำให้ไปเกิดในสวรรค์ได้ ความเชื่อดังกล่าว สะท้อนให้เห็นถึงความคิดของชาวล้านนาเกี่ยวกับเรื่องชาติภพ เรื่องนรกและสวรรค์ นำมาผสมผสานกับเรื่อง การบูชาขุขันธ์วัตถุ โดยชาวล้านนาอาจจะมองว่า การนมัสการบูชาพระธาตุหรือพระพุทธรูปก็เป็น การสั่งสมบุญกุศลอย่างยิ่ง หากได้กราบนมัสการบูชาอยู่เป็นนิตย์ ก็อาจเป็นเหตุปัจจัยที่ส่งผลให้ไปเกิดในสวรรค์ได้

ง. **ขอให้บรรลุพระนิพพาน** ปรากฏในคำบูชาหลาย ๆ บท ดังคำว่า “นิพพานปจฺจโย โหตุ” ก็ดี คำว่า “อาสวฺกขยวหํ โหตุ” ก็ดี ล้วนแต่แสดงความมุ่งหวังให้บุญกุศลที่ได้สั่งสมมา เป็นปัจจัยให้บรรลุพระนิพพาน แนวคิดเรื่องการมุ่งหวังพระนิพพานนี้ สัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องชาติภพอีกเช่นกัน คือมีการเวียนว่ายตายเกิด ถึงแม้จะหวังเพื่อให้ได้ไปเกิดในสวรรค์ก็ตาม แต่ความเชื่อทางพุทธศาสนาที่ระบุไว้ว่า หากสิ้นอายุขัยในสวรรค์แล้วจำต้องจุติไปสู่ภพภูมิอื่นอีก เป็นการเวียนอยู่ในสังสารวัฏร่ำไป เป็นทุกข์อย่างไม่รู้จักจบจักสิ้น และหนทางที่จะดับทุกข์เช่นนี้ได้คือ พระนิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตดับลง ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ อีกต่อไป ดังนั้น พระนิพพานจึงเป็นจุดหมายสูงสุดที่พุทธศาสนิกชนมุ่งหวัง อีกประการหนึ่ง มีประโยคที่ปรากฏในคำบูชาว่า “โย เว พุทฺธิ นมสฺสนโต นิพพานํ โส คมิสฺสตี” ซึ่งเป็นลักษณะพรรณนา กล่าวถึงการได้นมัสการนอบน้อมพระพุทธรูป ก็จะทำให้บรรลุพระนิพพานได้ นอกจากนี้ข้อที่ว่า การนมัสการบูชาจัดเป็นการสั่งสมผลบุญอันสามารถเป็นเหตุปัจจัยให้ถึงพระนิพพานได้ ยังจะมองได้อีกว่า การบูชาพระพุทธรูปหรือรูปเปรียบพระพุทธรูป เป็นการบำเพ็ญพุทธานุสสติอย่างยิ่ง หากปล่อยจิตไปตามอารมณ์ที่เป็นพุทธานุสตินั้น ก็เป็นเหตุทำให้เกิดความดับกิเลส บรรลุพระนิพพานได้เช่นกัน แนวคิดนี้สอดคล้องกับนิทานที่ปรากฏในอรรถกถา *สมันตปาสาทิกา* มีเรื่องเล่าว่า พระเถระรูปหนึ่ง ขอให้พญามารเนรมิตเป็นรูปของพระพุทธรูป ครั้นพญามารเนรมิตแล้ว พระเถระคิดว่า แม้พญามารที่มีราคะ โทสะ โมหะ เนรมิตเป็นพระพุทธรูป ยังคงงามถึงเพียงนี้ แล้วพระพุทธรูปที่ปราศจากราคะ โทสะ โมหะ จะคงงามถึงปานไหนหนอ ครั้นคิดเสร็จ จึงได้ปิติ ตามอารมณ์ที่เป็นพุทธานุสสติ ได้เจริญวิปัสสนาจนบรรลุพระอรหัตตผลในที่สุด^{๙๐}

^{๙๐} พระพุทธโฆษาจารย์, *สมันตปาสาทิกา นาม วินยฎฺฐกถา (ตติโย ภาค)*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๑๔.

จ. **ขอขมา** ดังประโยคในคำบูชาว่า “โทษั้ ขมตุ้ เม” ก็คือ “โทษั้ ขมถุ้ เม ภูนเต” ก็คือ เป็นการแสดงความมุ่งหวังต่อสิ่งที่ตนเคารพยกโทษให้ ซึ่งก็คือ การขมาต่อปุณนิยวัตถุ์ นั้นเอง โดยพื้นฐานของความเชื่อเรื่องการขมานั้น มาจากแนวทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับความเชื่อ เรื่องกรรมและผลของกรรม ซึ่งหากบุคคลกระทำความผิดต่อผู้อื่น ทั้งโดยเจตนาหรือพลั้งพลาดไปก็ตาม ก็จะส่งผลให้เกิดผลของการกระทำติดตัวผู้นั้นไปอยู่ตลอด ดังนั้น ผู้ที่รู้ตัวเองว่าได้ทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้อื่น แล้วมีความสำนึกต่อความผิด ได้ยอมรับและปรับปรุงแก้ไขในความผิดที่ตนได้ทำลงไปตามสมควรแก่กรรม พร้อมกันนั้น ได้นำเอาความผิดพลาดนั้นมาเป็นเหตุแห่งความมีสติ สำนวณระวางที่จะไม่ให้ความผิดเกิดขึ้นอีก ถือเป็นการสร้างกรรมดีเพื่อชดเชยกรรมไม่ดีที่ตนได้ก่อไป ฝ่ายผู้ที่ถูกกระทำความผิด เมื่อยอมรับโทษและให้อภัยโทษของอีกฝ่ายได้ ถือว่าเป็นการกระทำที่ดี ที่จะไม่ทำให้จองเวรกันและกันอีก ลักษณะนี้ ถือเป็นการความเจริญในพุทธศาสนา ดังพุทธดำรัสที่ปรากฏในสุตตันปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใดแล พวกเธอเห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้ว ทำคืนตามสมควรแก่กรรม เมื่อนั้นเราขอรับโทษนั้นของพวกเธอ เพราะการที่บุคคลเห็นโทษโดยความเป็นโทษ ทำคืนตามสมควรแก่กรรม แล้วถึงความ สำนวณต่อไป นี่เป็นความเจริญในวินัยของพระอรหิยะ”^{๙๑}

นับเป็นจุดเริ่มต้นของการขอขมาอดโทษ ที่พุทธบริษัทได้ปฏิบัติสืบเนื่อง กันในเวลาต่อมา โดยเฉพาะในยุคปัจจุบัน การขอขมาได้กลายเป็นธรรมเนียมปฏิบัติทางสังคมอย่าง หนึ่งของพุทธศาสนิกชนชาวไทย เห็นได้จากวาระโอกาสสำคัญต่าง ๆ ผู้คนก็มักจะกราบไหว้ผู้มี พระคุณ ครูบาอาจารย์ พระรัตนตรัย รวมไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นที่เคารพคือพระธาตุกับ พระพุทธรูปด้วย เพื่อขอขมาต่อสิ่งที่ได้ล่วงเกินไปทางกิริยา คำพูด หรือความคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเกิดจากความประมาทพลั้งเผลอหรือไม่ก็ตาม ทั้งนี้ จุดมุ่งหมายของการขมาต่อสิ่ง เหล่านั้น คงจะเป็นเพราะความเชื่อถือในเรื่องที่ได้แก้ไขสิ่งผิดให้ดีขึ้น เพื่อที่จะไม่เป็นบาปติดตัวไป ตลอดนั่นเอง

จากที่ได้ศึกษารายละเอียดของสิ่งที่ขอและมุ่งหวังนี้ พบว่า แนวคิดที่มี การขอหรือมุ่งหวังมากที่สุดคือ การขอสิ่งดีให้กับตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นการขอความสุข, ความสวัสดิ์,

^{๙๑} ส. น. ๑๖/๔๘๘/๒๔๒.

ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นต้น รองลงมาคือการขอให้ตนเองได้บรรลुพระนิพพาน ขอขมา ขอให้เกิดในสวรรค์ และขอสิ่งดีให้กับผู้อื่นตามลำดับ ลักษณะนี้แสดงให้เห็นแนวคิดของประชาชนทางภาคเหนือตอนบน มีความมุ่งหวังถึงผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก ส่วนใหญ่ยังคงต้องการประสบผลประโยชน์ในขณะที่ยังมีชีวิตคือชาติภพปัจจุบันอยู่ นอกเหนือไปจากนั้น บางส่วนได้กราบไหว้บูชาเพื่อปรารถนาผลประโยชน์ในสัมปรายภพ กล่าวคือ หวังที่จะให้กุศลผลบุญเป็นเหตุปัจจัยที่จะทำให้เข้าถึงสวรรค์ และบรรลุพระนิพพานซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนาในที่สุด

๓.๓ สรุปท้ายบท

คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญส่วนใหญ่ที่ศึกษา เป็นบทที่แต่งขึ้นหรือเรียบเรียงใหม่แล้วนำมาใช้เป็นคำบูชาโดยเฉพาะ เมื่อศึกษาเนื้อหาของคำบูชาที่ประพันธ์ขึ้นโดยรวม พบว่า คำบูชาเหล่านั้นมีโครงสร้างและส่วนประกอบคล้ายกันคือ มีการแสดงความเคารพบูชาด้วยบทนมัสการกราบไหว้ มีบทแสดงปุชนียวัตถุคือ พระบรมสารีริกธาตุ (ทั้งเจาะจงและมีได้เจาะจง) พระธาตุ พระพุทธรูป เป็นหลัก ทั้งยังมีพระรัตนตรัย สัตตมหาสถาน พระศรีมหาโพธิ์และรอยพระพุทธรูปสอดแทรกบ้าง, มีคำสรรเสริญพรรณนาปุชนียวัตถุ ด้วยคำที่แฝงความรู้สึกศรัทธา สื่อความหมายละเมียดละไม แสดงนัย ๆ ประการต่าง ๆ, มีคำระบุสถานที่ประดิษฐาน โดยสัมพันธ์กับพระธาตุและพระพุทธรูปที่แสดงนั้น, และสุดท้าย มีคำอธิษฐานขอพร โดยการอ้างอิงและแสดงความมุ่งหวัง ระบุสิ่งขอประการต่าง ๆ โดยมีผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก โดยที่คำบูชาบางแห่งอาจจะมีส่วนประกอบทั้ง ๕ ส่วน หรือบางแห่งอาจจะมีน้อยกว่านั้นลดหลั่นลงมา แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่า คำบูชาทั้งหลายถูกแต่งขึ้นโดยมีพื้นฐานแนวคิดเป็นอย่างเดียวกัน และนอกจากนี้ ยังมีคำบูชาที่มีได้แต่งหรือเรียบเรียงขึ้นใหม่ คือใช้วิธีคัดลอกคำบาลีบทอื่นมาใช้เป็นคำบูชาอยู่ด้วย ซึ่งลักษณะนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ชาวล้านนาให้ความสำคัญกับการสวดบูชาด้วยภาษาบาลีได้เป็นอย่างดี อนึ่ง คำบูชาส่วนใหญ่ถูกแต่งขึ้นโดยใช้ภาษาบาลีเป็นหลัก ได้ปรากฏรูปแบบการแต่งและการใช้ภาษาที่เป็นลักษณะเฉพาะอยู่ด้วย ซึ่งผู้วิจัยจะศึกษาในบทที่ ๔ ต่อไป

บทที่ ๔

ภาษาบาลีในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาภาษาบาลีในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือตอนบน ทั้งในด้านของรูปแบบการประพันธ์ และลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในคำบูชา โดยทั่วไปนั้น ภาษาบาลีจัดเป็นภาษาที่มีวิภัติปัจจัย (Inflectional Language) กล่าวคือ เป็นภาษาที่มีการสร้างคำด้วยการใช้วิภัติปัจจัยประกอบเข้ากับรากศัพท์ซึ่งเป็นหน่วยคำไม่อิสระ ทำให้เกิดเป็นคำที่แสดงเพศ พจน์ วากยอย่างชัดเจน เพื่อเข้าสัมพันธ์ทางไวยากรณ์กลมกลืนกับคำอื่นในประโยค^๑ แต่เมื่อพิจารณาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในวัดต่าง ๆ ทางภาคเหนือตอนบน กลับพบว่ามีลักษณะเฉพาะทางภาษา ที่แตกต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน ทั้งทางด้านไวยากรณ์และการประพันธ์อยู่พอสมควร ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องการที่จะนำเสนอส่วนดังกล่าว พร้อมทั้งวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในคำบูชาเหล่านั้น เป็นลำดับต่อไป

๔.๑ รูปแบบการประพันธ์

จากที่ได้ตรวจสอบภาษาบาลีในคำบูชาขามานี้ มีพื้นฐานการแต่งที่คล้ายกันคือ ใช้สำนวนการแต่งแบบแบบอรรถกถา ทั้งหมดแต่งเป็นประโยคบอกเล่า มีสำนวนกระชับเรียบง่าย มีความหมายตรงไปตรงมา อนึ่ง อาจมีการใช้ประโยคที่ซ้ำกันหรือคล้ายกันบ้างในลักษณะที่คัดลอกตามกันมา โดยทั่วไปใช้ประโยคกัตตุวาก (Active Voice) เป็นหลัก มีที่ใช้กัมมวาก (Passive Voice) เป็นส่วนขยายบ้าง มีโครงสร้างประโยคที่ไม่ซับซ้อนมากนัก ปรากฏรูปแบบการแต่งอยู่ ๒ รูปแบบ ได้แก่ ร้อยแก้ว และร้อยกรอง โดยผู้วิจัยจะจำแนกศึกษาดังต่อไปนี้

๔.๑.๑ คำบูชาแบบร้อยแก้ว

บทร้อยแก้ว คือบทประพันธ์ที่เรียบเรียงถ้อยคำไปเรื่อย ๆ ตามคำพูด เรียกอีกอย่างว่า *ความเรียง* สำหรับเป็นคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่เป็นบทร้อยแก้ว ส่วนใหญ่เป็นบทประพันธ์ขึ้นในลักษณะของบาลีประดิษฐ์ อาจมีการสร้างสรรค์ศัพท์บาลีขึ้นใหม่ เพื่อให้มี

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๘๖๙.

เนื้อหาสัมพันธ์กับพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญแห่งนั้น นอกจากนั้น คำบูชาบางบทได้เติม ประโยคที่เป็นคำนมัสการ คำสวดมนต์ หรือคำบริกรรมอื่น ๆ มาเรียบเรียงกัน เพื่อให้เป็นบทที่ดู สละสลวยและที่ความหมายที่เป็นสิริมงคล จึงได้เป็นบทประพันธ์รูปแบบร้อยแก้วที่มีเอกลักษณ์ ใช้ สำหรับกล่าววรมัสการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญนั้นโดยเฉพาะ จากคำบูชาที่ได้รวบรวม มาทั้งหมด ๕๓ บท พบว่า มีคำบูชาที่แต่งหรือเรียบเรียงเป็นบทร้อยแก้วจำนวน ๔๗ บท โดยเป็น บทที่สั้นแตกต่างกันไป ยกตัวอย่างคำบูชาพระธาตุสำคัญว่า

อิมินา สกกาเรน สมมาสมพุทฺธสฺส สารีริกธาตุปติภูจนภูตํ
มหาเจตีย์ อภิปุชยามิ

คำแปล ข้าพเจ้าขอบูชา พระมหาเจตีย์อันเป็นที่ประดิษฐานพระ
บรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยสักการะนี้ เป็นอย่างยิ่ง

(คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล จังหวัดเชียงใหม่)

และคำบูชาพระพุทธรูปสำคัญ ตัวอย่างเช่น

อหํ วนทามิ อฏฺฐารสพุทฺโธ นโม พุทฺธาย นมามิ สิริสา อหํ
นมามีมา มหาลาภา ภวนตุ เม, ตติยมปิ อหํ วนทามิ อฏฺฐารสพุทฺโธ นโม
พุทฺธาย นมามิ สิริสา อหํ นมามีมา มหาลาภา ภวนตุ เม, ตติยมปิ อหํ
วนทามิ อฏฺฐารสพุทฺโธ นโม พุทฺธาย นมามิ สิริสา อหํ นมามีมา
มหาลาภา ภวนตุ เม

คำแปล ข้าพเจ้าขอกราบวันทาพระอัฐารส ขอนอบน้อมแด่
พระพุทธรูปเจ้า ขอนอบน้อมนมัสการด้วยเศียรเกล้า ขอลาภมากมายจงมีแก่
ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบวันทาพระพุทธรูปอัฐารส ฯลฯ ขอลาภมากมายจง
มีแก่ข้าพเจ้า เป็นครั้งที่สอง, ข้าพเจ้าขอกราบวันทาพระพุทธรูปอัฐารส ฯลฯ
ขอลาภมากมายจงมีแก่ข้าพเจ้า เป็นครั้งที่สาม

(คำบูชาพระอัฐารส จังหวัดเชียงใหม่)

สังเกตได้ว่า คำบูชาที่แต่งเป็นบทร้อยแก้ว ผู้ประพันธ์สามารถสร้างสรรค์ประโยค
ได้เต็มที่โดยไม่จำกัดเนื้อหาและประโยค ซึ่งอาจแต่งให้จบเพียงประโยคเดียวสั้น ๆ หรือมากเป็นสิบ

ประโยคก็ได้ ใช้เนื้อความที่ซ้ำกันก็ได้ ทั้งนี้ เพียงอาศัยความเข้าใจในหลักบาลีไวยากรณ์ การลำดับคำและหลักสัมพันธ์เป็นหลัก ก็สามารถประพันธ์บทร้อยแก้วที่ถูกต้องตามหลักภาษาบาลีได้*

๔.๑.๒ คำบูชาแบบร้อยกรอง

บทร้อยกรอง คือ บทประพันธ์ที่เรียบเรียงตามระเบียบของกาพย์กลอนหรือฉันทลักษณ์ ภาษาบาลีเรียกบทนี้ว่า *ปद्यพันธ์* หรือ *คาถาพันธ์* การประพันธ์บทร้อยกรองภาษาบาลีนี้ ผู้ประพันธ์จะต้องแตกฉานในภาษาบาลีระดับสูง ตลอดถึงมีความชำนาญในการใช้คำเป็นอย่างมาก เพื่อให้บทที่แต่งออกมามีความอลังการ เป็นฉันทสละสลวย และถูกต้องตามกฎบังคับของฉันทแต่ละประเภทได้ ในคัมภีร์สุโธธาสังการ^๒ ได้จัดประเภทของฉันทภาษาบาลีว่ามี ๒ ประเภท ได้แก่ *ฉันทมาตราพฤติ* (มตตาวุตติ) คือ ฉันทที่นับพยางค์โดยกำหนดจำนวนมาตราเป็นเกณฑ์ และ *ฉันทวรรณพฤติ* (วณณวุตติ) คือ ฉันทที่นับพยางค์โดยกำหนดจำนวนคำเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะฉันทวรรณพฤตินี้ เป็นฉันทที่กวีนิยมแต่งในงานวรรณกรรมและงานนิพนธ์บาลีทั่วไป ทั้งนี้ เพราะเป็นฉันทที่มีข้อจำกัดน้อย แต่งได้ง่ายกว่าฉันทมาตราพฤตินั่นเอง^๓ อนึ่ง ฉันทวรรณพฤตินี้ มีข้อกำหนดในเรื่องของการบังคับพยางค์ที่เรียกว่า “คณะฉันท”^{**} ทำให้คำแต่ละคำมีเสียงสั้นยาวร้อยเรียงกัน

* ผู้ที่สามารถประพันธ์บทร้อยแก้วภาษาบาลีได้ ต้องมีการศึกษาภาษาบาลีจนเข้าใจในไวยากรณ์และการใช้ภาษาบาลีในระดับหนึ่ง ในอดีต การศึกษาภาษาบาลีถูกจำกัดแต่ในทางวัดเท่านั้น ผู้ที่ได้ศึกษาภาษาบาลีให้เชี่ยวชาญจนสามารถประพันธ์ภาษาบาลีมักจะเป็นพระภิกษุ หรือเปรียญที่เคยบวชมาก่อน แต่ในปัจจุบัน การศึกษาภาษาบาลีนั้นกว้างขวางมากขึ้น ไม่ได้เป็นการศึกษาเฉพาะทางวัดแต่อย่างเดียว แม้ประชาชนทั่วไปก็สามารถศึกษาได้ มีการเรียนการสอนภาษาบาลีตั้งแต่ระดับมัธยมจนถึงระดับอุดมศึกษา จนมีความสามารถในการแปลและการแต่งประโยคภาษาบาลีในรูปแบบเช่นนี้ได้.

^๒ อ้างถึงใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๔.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

**** คณะ** คือ ข้อบังคับสำหรับการแต่งฉันท มีอยู่ ๘ คณะ คือ

๑. ม คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นครุล้วน คือ ครุ ครุ ครุ
๒. น คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นลหุล้วน คือ ลหุ ลหุ ลหุ
๓. ภา คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นครุตัวแรก คือ ครุ ลหุ ลหุ
๔. ย คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นลหุตัวแรก คือ ลหุ ครุ ครุ
๕. ช คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นครุกลาง คือ ลหุ ครุ ลหุ
๖. ส คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นครุท้าย คือ ลหุ ลหุ ครุ
๗. ร คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นลหุกลาง คือ ครุ ลหุ ครุ

ในแต่ละบาท และเนื่องจากเป็นฉันท์ที่มีการเล่นเสียงลงน้ำหนักคำสลับกันไปดังกล่าว จึงทำให้เหมาะสำหรับเป็นบทสวด เพราะเมื่อสวดออกมาแล้วเกิดทำนองที่เสนาะ มีความไพเราะน่าฟังมากยิ่งขึ้น

ในส่วนของคำบูชารูปแบบของร้อยกรองหรือฉันท์นี้ มีทั้งเป็นบทประพันธ์ที่กวีแต่งขึ้นใหม่เพื่อบูชาพระธาตุกับพระพุทธรูปขึ้นโดยเฉพาะบ้าง หรือได้คัดลอกนำเอาฉันท์ที่มีอยู่ก่อนแล้วมาใช้เป็นคำบูชาบ้าง จากคำบูชารูปแบบฉันท์ทั้ง ๖ บท ปรากฏเป็นฉันท์ ๓ ประเภท ได้แก่ *ปัฐยาวัตร*, *ไตรภวะฉันท์* และ *สามัญญฉันท์* ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงชื่อฉันท์ ลักษณะบังคับ และตัวอย่างที่พบในคำบูชาดังนี้

ปัฐยาวัตร แปลว่า คาถาที่ต้องสวดเป็นทำนองจตุราวตฺร^๔ เป็นฉันท์ประเภทวรรณพฤติ คาถาหนึ่งประกอบด้วย ๔ บาท ในแต่ละบาทมี ๘ พยางค์ พยางค์ต้นและพยางค์สุดท้ายของทุกบาทไม่บังคับคณะ สามารถแต่งเป็นครุ หรือลหุก็ได้ แต่มีการบังคับคณะในบาทที่ (๑, ๓) คือ พยางค์ที่ ๒, ๓, ๔ ต้องไม่เป็น ส คณะ (ลหุ ลหุ ครุ) และ น คณะ (ลหุ ลหุ ลหุ) พยางค์ที่ ๕, ๖, ๗ บังคับเป็น ย คณะ (ลหุ ครุ ครุ) ในส่วนของบาทคู่ (๒, ๔) พยางค์ที่ ๒, ๓, ๔ ต้องไม่เป็น ส คณะ และ น คณะ เช่นเดียวกัน พยางค์ที่ ๕, ๖, ๗ บังคับเป็น ช คณะ (ลหุ ครุ ลหุ)^{*} ปรากฏเป็นแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ ๒ โครงสร้างฉันท์ปัฐยาวัตร

	ห้าม ส - น, ย	ห้าม ส - น, ช
(๑)	๐ (๐ ๐ ๐), (๐ ๐ ๐) ๐	(๒) ๐ (๐ ๐ ๐), (๐ ๐ ๐) ๐
(๓)	๐ (๐ ๐ ๐), (๐ ๐ ๐) ๐	(๔) ๐ (๐ ๐ ๐), (๐ ๐ ๐) ๐

๘. ต คณะ มี ๓ พยางค์ เป็นลหุท้าย คือ ครุ ครุ ลหุ

ครุ ได้แก่ พยางค์ที่มีสระเสียงยาว, พยางค์ที่มีพยัญชนะตัวสะกด, พยางค์ที่มีนิคคหิตอยู่ข้างบน, หรือพยางค์ที่ลงท้ายบาทด้วย ลหุ แต่ก็นับเป็นครุ โดยเรียกว่า ปาทันตครุ

ลหุ ได้แก่ พยางค์ที่มีสระเสียงสั้น และไม่มีตัวสะกด, ดูใน สุเทพ พรหมเลิศ, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์,” หน้า ๑๐๖.

^๔ พระสังฆรักขิตมหาสาามีเถระ, *คัมภีร์วุดโททัยปกรณ์*, แปลโดย พระคณธสาราภิวงศ์ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๑๔๙.

^{*} อีกหนึ่งวิธีที่ใช้ในการแต่งฉันท์ปัฐยาวัตร คือ พยางค์ที่ ๑, ๔, ๘ สามารถแต่งเป็นครุหรือลหุก็ได้ โดยพยางค์ที่ ๒, ๓ ของทุกบาท ห้ามเป็นลหุติดกัน ส่วนพยางค์ที่ ๕, ๖, ๗ ของบาทที่ (๑, ๓) ลง ย คณะ และของบาทคู่ (๒, ๔) ลง ช คณะ.

คำบูชาภาษาบาลีที่มีรูปแบบเป็นฉันทปัฐยาวัตร พบอยู่ทั้งหมด ๔ แห่งด้วยกัน ยกตัวอย่างคำบูชาว่า

สมพุทธปฏิมา เอสา	สุภา เสฏฐา มหคฺชียา
อภิมงคลสมภูตา	ปุชารหา มโนหฺรา
วิปสนฺเนน จิตฺเตน	สิรสาปี นมามิหิ
นมการานุภาเวน	สทา โสตถิ ภาวนตุ เม

คำแปล พระพุทธปฏิมานี้ งดงาม ประเสริฐ มีค่ามาก เป็นมงคลอย่างยิ่ง ควรแก่การบูชา น่าชื่นใจ ข้าพเจ้ามีใจเลื่อมใส ขอนอบน้อมแม่ด้วยเศียรเกล้า ด้วยอานุภาพแห่งการนอบน้อม ขอความสวัสดิ์ทั้งหลายจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

(คำบูชาพระเจ้าแก้วต้อ จังหวัดเชียงใหม่)

ไตรภุคฉันท เป็นฉันทประเภทวรรณพฤติ คาถาหนึ่งประกอบด้วย ๔ บาท ในแต่ละบาทมี ๑๒ พยางค์ มีการบังคับคณะคือ ต้องใช้ ส คณะ (ลหุ ลหุ ครุ) รวม ๔ คณะ ในทุกบาทตามแผนภูมิดังนี้

แผนภูมิที่ ๓ โครงสร้างไตรภุคฉันท

ส	ส	ส	ส
(๑) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐)			
(๒) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐)			
(๓) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐)			
(๔) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐) (๐ ๐ ๐)			

คำบูชาภาษาบาลีที่มีรูปแบบเป็นไตรภุคฉันท พบที่ใช้อยู่ ๑ แห่ง คือคำบูชาพระเจ้าแห่งคม (จังหวัดเชียงใหม่) มีว่า

ปฐมํ สกลกฺขณเมกภทํ
ทุติยาทีปทสฺส นิตฺสสนโต

สมณี ทุนิมา สมทุ สนิทุ

วิภเช กมโต ปชเมน วินา

คำแปล บทแรก เป็นบทที่หนึ่งแสดงลักษณะแห่งตน เว้นแล้วจาก
บทแรก แสดงบทมีบทที่ ๒ เป็นต้น พึงจำแนก (สาระแห่งอริยสัจ) โดย
ลำดับ (แห่ง) อักษรย่อคือ ส.ม.นิ. ท.นิ.ม. ส.ม.ทุ. ส.นิ.ทุ.

สามัญญฉันท์ เป็นฉันท์พิเศษ ไม่สามารถตรวจคณะครู, ลหุ ตรงตามคณะฉันท์
วรรณพฤติได้ เพราะมีพยางค์ในแต่ละบาทไม่เท่ากัน หรือแต่ละบาทมีคณะต่างกัน ในคัมภีร์วุต
โตทัยกำหนดให้เรียกว่า สามัญญคาถา หรือ สามัญญฉันท์ คือคาถาที่ใช้ฉันท์ลักษณะไม่ได้ระบุชื่อ
เฉพาะ^๕ ซึ่งคำบูชาที่มีรูปแบบเป็นสามัญญฉันท์ พบที่ใช้อยู่ ๑ แห่ง คือคำบูชาพระพุทธสิหิงค์
(จังหวัดเชียงใหม่) ที่มีว่า

อิติ ปวรสิหิงโค	อุตตมยโสปี เตโซ
ยตถ กตถ จิตโตโส	สกกาโร อุปาโท
สกลพุทธสาสน์	โชตยนโตว ทีโป
สุรนเรหิ มหิโต	ธรมาโนว พุทธโธติ

คำแปล พระพุทธสิหิงค์องค์ประเสริฐ มียศสูง มีเดช ด้วยประการฉะนี้ ท่าน
ไปในที่ ไต ๆ ย่อมมีสักการะบังเกิดขึ้น เหมือนดวงประทีปส่องพุทธศาสนาทั้งมวล
ให้สว่างรุ่งเรือง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว เหมือนพระพุทธเจ้ายังทรงพระ
ชนม์อยู่

จากข้อมูลคือคำบูชาที่ใช้รูปแบบของฉันท์ทั้ง ๓ แบบนี้ เฉพาะฉันท์ปฐยาวัตร เป็น
ฉันท์ที่กวีผู้รับาสีได้แต่งประพันธ์ขึ้นใหม่ เนื่องจากเนื้อหาในคำบูชาเหล่านั้นประกอบด้วยโครงสร้าง
และส่วนประกอบตามที่ได้ศึกษามาในบทที่ ๓ อีกทั้งมีคำเจาะจงชื่อเฉพาะอยู่ด้วย ในขณะที่ฉันท์ที่
เหลือ เป็นบทที่คัดลอกมาจากบทประพันธ์ที่มีอยู่ก่อนแล้วนำมาใช้เป็นคำบูชา โดยคำบูชาพระเจ้า
แห่งคมที่เป็นไตรภูมิฉันท์ ได้นำบทจตุราริยสัจหรือคาถาหัวใจอริยสัจ ๔ ที่เป็นคำจารึกฐาน
พระพุทธรูปมาใช้เป็นคำบูชา ส่วนคำบูชาพระพุทธสิหิงค์ที่เป็นสามัญญฉันท์ ก็ได้นำมาจากคาถาใน

^๕ พระสังฆรักขิตมหาสามิเถระ, คัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์, หน้า ๑๘๐.

ท้ายปริจเฉทที่ ๖ ของคัมภีร์สีหิงคินิทาน ระบุว่า พระโพธิ์รังสี นักปราชญ์แห่งเชียงใหม่* ลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นว่า หากมีการแต่งคำบูชาในรูปแบบของคาถา มักจะนิยมแต่งเป็นฉันทปัฐยาวัตรเป็นหลัก ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่าฉันทปัฐยาวัตรนั้น แต่งได้ง่ายกว่าฉันทชนิดอื่น เป็นฉันทที่ผู้แต่งถนัดชำนาญ และคงเป็นฉันทที่เหมาะสมสำหรับการสวด เพราะพยางค์ในแต่ละบาทนั้น ไม่ทำให้สั้นเกินไปและยาวเกินไป สามารถกำหนดให้หยุดได้ในที่ละบาทที่ ๘ พยางค์ก็ได้ หรือหากสวดโดยกำหนดหยุดที่ละ ๒ บาท (๑๖ พยางค์) ก็จะได้ทำนองที่เสนาะหมากยิ่งขึ้น

จากที่ได้ศึกษารูปแบบของคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทั้ง ๕๓ บท สรุปได้ว่า คำบูชาภาษาบาลีมีบทประพันธ์เป็น ๒ รูปแบบ ได้แก่ *ร้อยแก้ว* (ความเรียง) และ *ร้อยกรอง* (ฉันท) รูปแบบการประพันธ์แบบร้อยแก้วมีความนิยมมากกว่าแบบร้อยกรอง โดยมีบทร้อยแก้ว ๔๗ บท ส่วนบทร้อยกรองมีอยู่ ๖ บท ทั้งนี้ สาเหตุที่คำบูชาแบบร้อยแก้วมีมากกว่า น่าจะเป็นเพราะการประพันธ์แบบร้อยแก้วมีวิธีการที่ไม่ซับซ้อนมากนัก ผู้ประพันธ์สามารถสร้างสรรค์ประโยคเติมแต่งเนื้อหาได้อย่างเต็มที่ อาศัยความเข้าใจภาษาบาลีขั้นพื้นฐานอย่าง คำศัพท์ ไวยากรณ์ หลักสัมผัส และการเรียบเรียงประโยค ก็สามารถประพันธ์บทร้อยแก้วออกมาได้ ในขณะที่บทร้อยกรอง ถึงแม้จะเป็นบทที่มีความเหมาะสมสำหรับการสวด เพราะเป็นบทที่มีการเล่นเสียง น้ำหนักคำที่เรียกว่า ครุ – ลหุ นักเบาสลับกันคล้องจองกันไปในแต่ละบาท แต่กระนั้น ผู้ประพันธ์จำต้องแตกฉานในภาษาบาลีระดับสูง เพราะเป็นการประพันธ์ที่มีความยากและซับซ้อน เนื่องด้วยมีการบังคับคำที่เรียกว่า “คณะฉันท” ในทุก ๆ บาท อีกทั้งผู้ประพันธ์ต้องมีความชำนาญในการเลือกใช้คำให้เหมาะสม จึงจะทำให้เป็นบทประพันธ์ที่มีความอลังการด้านภาษา กลายเป็นฉันทที่สละสลวยได้

๔.๒ ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลี

ด้วยเนื้อหาในคำบูชาที่เกี่ยวข้องกับชื่อเฉพาะซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่น และเป็นการประพันธ์ขึ้นใหม่โดยผู้คนในท้องถิ่นนั้น หากนำมาเปรียบเทียบกับวรรณกรรมบาลีอื่น ๆ พบว่า ภาษาบาลีในคำบูชาทั้งหลาย มี*ลักษณะเฉพาะ* ใน ๓ ประเด็นหลัก คือ ๑. มีการสร้างคำวิสามัญนาม ๒. มีการใช้รูปคำผันแปร และ ๓. การลำดับคำในประโยคร้อยแก้ว โดยเฉพาะ ๒ ประเด็นหลัง ถือเป็น

* คำบูชานี้มีปาฐะพิรุฑ์ในบรรทัดที่ ๒ บาทซ้ายมือ ในคัมภีร์ต้นฉบับเป็น “ยตล กตลจि คโต โส” แปลว่า “ท่านไปในที่ใดใด” ที่เกิดพิรุฑ์ได้นั้น เชื่อว่าคงจะเป็นเพราะคัดลอกจากต้นฉบับอักษรขอมโดยไม่ระวัง เนื่องจากพยัญชนะ ค กับ ต ในอักษรขอมมีรูปร่างใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังเกิดการแยกคำและรวมคำผิด จึงออกมาเป็นประโยคในคำบูชาดังกล่าว, สัมภาษณ์ ศิริวัน มารีญาชยะ, ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๙.

ลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากภาษาบาลีและไวยากรณ์อันเป็นมาตรฐานอยู่บ้าง ดังผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไป

๔.๒.๑ การสร้างคำวิสามัญนาม

คำวิสามัญนาม คือคำที่เป็นชื่อเฉพาะ ตั้งขึ้นสำหรับเรียกคน สัตว์ สิ่งของ และสถานที่ เพื่อให้รู้ว่าเป็นใคร หรืออะไร^๖ ในกรณีที่มีการประพันธ์คำบูชาขึ้นมาเพื่อใช้บูชาพระธาตุ และพระพุทธรูปที่สำคัญในหลาย ๆ สถานที่ มักมีการเจาะจงถึงชื่อเฉพาะ ทั้งที่เป็นชื่อพระธาตุก็ดี ชื่อพระพุทธรูปก็ดี หรือชื่อสถานที่ต่าง ๆ ก็ดี ไปในคำบูชานั้น ดังนั้น จึงมีการสร้างคำวิสามัญนามต่าง ๆ ให้เป็นภาษาบาลีเพื่อให้เข้ากันกับคำบูชาภาษาบาลีได้ อนึ่ง ด้วยเหตุที่ภาษาไทยมีลักษณะพยางค์แตกต่างจากภาษาบาลี โดยเฉพาะชื่อต่าง ๆ ที่เป็นคำไทยแท้ ที่ไม่ได้รับอิทธิพลมาจากภาษาบาลีและสันสกฤต จึงมีวิธีการสร้างคำวิสามัญนามที่น่าสนใจอยู่ด้วย ดังนี้

ทับศัพท์ ใช้ในกรณีที่ชื่อภาษาไทยเป็นรูปคำยืม หรือแปลงมาจากภาษาบาลีสันสกฤตอยู่แล้ว ได้แปลงชื่อนั้นกลับเป็นคำบาลี แล้วนำมาประกอบกับคำนามศัพท์ โดยมีคำปรากฏในตารางดังนี้

ตารางที่ ๖ ตารางแสดงคำวิสามัญนามที่สร้างโดยการทับศัพท์

ชื่อไทย	คำบาลี	หมายเหตุ
สุเทพ	สุเทว	แปลง <i>ท</i> > <i>ว</i>
พระพุทธสิหิงค์	สิหิงค, สิหิงคพิมพ	พระ (พระพุทธรูป) > พิมพ
พระอัญญาธรส	อัญญาธรสพุท	พระ (พระพุทธรูป) > พุท
พระเสด็จมณี	เสตงมณี	
พระศีลา	สีลาพิมพ	แปลง <i>ศ</i> > <i>ส</i>
พระพุทธรมหามณีรัตน ปฎิมากร	พุทธรมหามณีรัตนปฎิมากร	
พระพุทธสักชี	พุทสกุชีปฎิมา	พระ (พระพุทธรูป) > ปฎิมา
พระพุทธโกศยศิรัชัยมหา ศากยมุนี	พุทโกศยยสิริชัยมหา มุนี	

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔, หน้า ๑๑๒๖.

เมืองทริภุญชัย	ทริภุญชยนคร	เมือง > นคร
เมืองโกศัย	โกเสยยรฎฐ	แปลง ศ > ส, เมือง > รฎฐ
โลหะบรรพต	โลหปพพต	บรรพต > ปพพต

แปลศัพท์ โดยใช้การแปลชื่อหรือความหมายในภาษาไทย ให้ตรงกับคำหรือความหมายในภาษาบาลี โดยมีคำปรากฏในตารางดังนี้

ตารางที่ ๗ ตารางแสดงคำวิสามันนามที่สร้างโดยการแปลศัพท์

ชื่อไทย	คำบาลี	หมายเหตุ
พระเจดีย์ขาวหลัง	วิสติสฺสุวณฺณเจติย	ขาว (ยี่สิบ) > วิสติ
พระธาตุหลวง	มหาเจติย	หลวง (ใหญ่) > มหา
พระธาตุช้างค้ำ	หตฺถิถมฺภวราตุเจติย	ช้างค้ำ > หตฺถิถมภ
พระยี่น	ติฎฐพฺพุทฺฐรูป	พระ > พุทฺฐรูป, ยี่น > ติฎฐ (ยี่นแล้ว, ตั้งแล้ว)
พระเจ้าล้านทอง	ทสทตสทสสุวณฺณพฺพุทฺฐรูป	พระเจ้า > พุทฺฐรูป, ล้านทอง > ทสทตสทสสุวณฺณ
พระเจ้าตาเขียว	นีนฺเนตฺตพฺพุทฺฐรูป	ตาเขียว > นีนฺเนตต
พระเจ้าทันใจ	ชิปปจิตฺตพฺพุทฺฐ	เป็นการสร้างคำตามชื่อเรียก แต่ไม่ค่อยตรงตามความหมายนักคือ “ทันใจ” สื่อถึงการประทานพรให้สัมฤทธิ์ผลได้รวดเร็วทันใจ > ชิปปจิตต แปลว่า มีจิตเร็ว, ความคิดเร็ว
พระเจ้าหลวง	มหาพฺพุทฺฐปฏิมากร	พระเจ้า > พุทฺฐปฏิมากร, หลวง (ใหญ่) > มหา
ดอยตุง	ธชคคฺปปพพต	ดอย (ภูเขา) > ปพพต, ตุง (ง) > ธชคค
ดอยเขาควายแก้ว	รตนมहींสวิสาณปพพต	รตน > แก้ว, มहींสวิสาณ > เขาควาย
ดอยช่อแฮ	โกเสยยธชคคฺปปพพต	ช่อแฮ (งผ้าแพร) > โกเสยยธชคค (บ. โกเสยย – ผ้าแพร)

วัดสวนดอก	ปุบผาราม	สวน > อาราม, ดอก > ปุบผ
วัดดอยน้อย	จุลลศิริวิหาร	วัด > วิหาร, ดอย > ศิริ, น้อย > จุลล
วัดหัวข่วง	มณฑลอาราม	หัวข่วง (ลานกว้าง) > มณฑล
หมู่บ้านพระหลวง	มหาพุทธรูปคาม	หมู่บ้าน > คาม, พระ > พุทธรูป, หลวง > มหา

เลียนเสียง ใช้ในกรณีที่หาคำบาลีอันมีเสียงใกล้เคียงชื่อภาษาไทย สามารถอ่านเป็นคำบาลีได้ แล้วนำมาประกอบกับคำนามศัพท์ โดยมีคำปรากฏในตารางดังนี้

ตารางที่ ๘ ตารางแสดงคำวิสามันนามที่สร้างโดยการเลียนเสียง

ชื่อไทย	คำบาลี	หมายเหตุ
ดอยกู่แก้ว	รัตนกฐปพพต	กู่ (เจดีย์) > กฐ (บ. เรือนยอด)
จังหวัดน่าน	นนทปุร	น่าน > นนท (บ. เพลิดเพลิน, ยินดี)

จากตารางที่ ๖, ๗, และ ๘ อันแสดงลักษณะการสร้างคำวิสามันนามด้วยวิธีต่าง ๆ นี้ โดยเฉพาะวิธีการสร้างคำวิสามันนามโดยการแปลศัพท์ สะท้อนให้เห็นว่า ชื่อเฉพาะต่าง ๆ ทางภาคเหนือ เป็นภาษาและสำนวนท้องถิ่นที่ไม่เข้ากับภาษาบาลี จึงต้องสร้างคำด้วยการแปลศัพท์มากที่สุด รองลงมาการทับศัพท์ ซึ่งจะเป็นวิธีที่นิยมพอกัน ส่วนวิธีการเลียนเสียงนั้นปรากฏไม่มากเหมือนวิธีทับศัพท์และแปลศัพท์

ในกรณีสร้างคำวิสามันนามให้เป็นภาษาบาลีในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูป สำคัญทางภาคเหนือตอนบน น่าจะได้รับอิทธิพลจากงานวรรณกรรมบาลีกลุ่ม *ตำนาน - พงศาวดาร* ที่แต่งขึ้นในล้านนา เริ่มตั้งแต่ *สังคินิทาน* ซึ่งเป็นแม่แบบที่ได้รับการสืบทอดในผลงานตำนาน - พงศาวดารรุ่นต่อมา คือ *จามเทวีวงศ์* และ *ชินกาลมาลีปกรณ์* โดยเฉพาะผลงาน

ชั้นหลัง มีการสร้างคำวิสามันนามมากมาย จนปรากฏเป็นลักษณะเด่นของผลงานชั้นนี้^๗ งานวรรณกรรมทั้งสามนี้ ใช้วิธีการสร้างศัพท์วิสามันนามในรูปแบบที่คล้ายกัน ได้แก่

การเลียนเสียง ในสิหิงคินิทานสร้างศัพท์ว่า เมืองเชียงราย – *ช็รายนคร*, เมืองสุโขทัย – *สุโขทัยนคร* เป็นต้น ในจามเทวีวงศ์สร้างศัพท์ว่า กัมโพช – *กมโพชช*, พระเจ้าหงสาวดี – *หังหวดีราชา* เป็นต้น และในชินกาลมาลีปกรณ์สร้างศัพท์ว่า พระเจ้าแสนภู – *แสนภูราชา*, พระเจ้ามังราย – *มังรายราชา* เป็นต้น

การแปลคำ ในสิหิงคินิทานสร้างศัพท์ว่า ดอนแท่น – *ปลงกปทีป*, พระเจ้าแสนเมืองมา – *สตสทสสนครราชา* เป็นต้น ในจามเทวีวงศ์สร้างศัพท์ว่า ตำบลเนินสูง – *อุณณปเทศก*, เขาเครือ – *สตางคปพพต* เป็นต้น และในชินกาลมาลีปกรณ์สร้างศัพท์ว่า ดอยอ้อย – *อุจจุปพพต*, วัดป่าแดงหลวง – *มหารตตวนาราม* เป็นต้น

การผสมผสานระหว่างเลียนเสียงกับแปล อย่างสิหิงคินิทานสร้างศัพท์ว่า เมืองเชียงใหม่ – *ชินวนนคร* เป็นต้น และชินกาลมาลีปกรณ์สร้างศัพท์ว่า เจ้าเมืองนาย – *นายปุราธิปติ*, พระเจ้ายอดเชียงราย – *ช็รายคครราชา* เป็นต้น^๘

ซึ่งวิธีการสร้างคำวิสามันนามในผลงานบาลีล้านนา^๙ มีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงวรรณกรรมบาลีสสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ได้แก่ สังคีตยวงศ์ จุลยุทธการวงศ์ รวมถึงผลงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย^{๑๐}

นอกเหนือจากการสร้างคำวิสามันนามให้เป็นคำภาษาบาลีตามรูปแบบที่กล่าวมานี้ ยังมีกรณีที่ชื่อเฉพาะบางชื่อ ไม่ได้ถูกสร้างให้เป็นคำภาษาบาลีในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง แต่กลับใส่ชื่อที่เป็นคำภาษาไทยลงไปในคำบุชาภาษาบาลีโดยตรง ซึ่งปรากฏดังนี้

คำบูชา : ทวยภาสาย *พระเจ้าค่าคิงพญามังราย* อิติ ลทธนาโม มุณี
โย พุทุโร โหติ

^๗ สุภาพรณ ฦ บางช้าง, *วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดารสาส์น ประกาศ*, ๔๕๒.

^๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔๗ – ๔๔๘, ๔๕๒.

^๙ ดูเพิ่มเติมใน พระมหาสายรุ้ง แดงงาม, “ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๒ – ๘๕.

คำแปล : พระพุทธรูปองค์ใด (เปรียบตั้ง) พระจอมมุนี ที่มีชื่อในภาษาไทย ว่า “พระเจ้าคำคิงพญามังราย”

(คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย จังหวัดเชียงใหม่)

คำบูชา : อิมสมิ พระศรีสามเมือง ปพพเต ปติภูจิติ พระศรีสามเมือง ชยีนาม โลกนาถ สมมาสมพุทธปฏิมอ หัน วรทามิ

คำแปล : ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระปฏิมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นที่พึ่งของชาวโลก ชื่อว่า พระศรีสามเมือง ที่ประดิษฐาน ณ ดอยพระศรีสามเมืองนี้

(คำบูชาพระศรีสามเมือง จังหวัดลำพูน)

ในกรณีเช่นนี้ อาจพิจารณาได้ว่า ผู้ประพันธ์ไม่สามารถจะสร้างคำให้เป็นคำบาลีได้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง จึงใส่เป็นชื่อภาษาไทยลงไปโดยตรง หรืออาจเป็นเพราะว่า เมื่อสร้างให้เป็นคำบาลีไปแล้ว ชื่อที่เป็นคำบาลีไม่อาจแปลกลับเป็นคำไทยให้ตรงตามชื่อหรือความหมายเดิมได้ ดังนั้นจึงใส่ชื่อภาษาไทยในคำบูชาโดยตรง เพื่อให้เจาะจงพระพุทธรูปได้ถูกต้องสำหรับประชาชนผู้ที่มากราบไหว้บูชา อนึ่ง ลักษณะเดียวกันนี้ ผู้วิจัยยังพบในผลงานพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเป็นเรื่องราวที่พระองค์บันทึกไว้ในขณะที่เสด็จประพาสเมืองเหนือ ในพระราชนิพนธ์นั้น มีคำวิสามันนามบางส่วนที่ใช้เป็นคำภาษาไทย ปรากฏดังนี้

อภูจมิยิ ชีตักขนคาเม นิปชชี

ขึ้น ๘ คำ เราพักนอนที่บ้านชิตักขน

เตรลียิ บ้านร้ายคาเม นิปชชี

ขึ้น ๑๓ คำ เราพักแรมที่บ้านร้าย

เอกาทลียิ บ้านแก่งคาเม นิปชชี

แรม ๑๑ คำ เราพักแรมที่บ้านแก่ง^{๑๐}

^{๑๐} มหาเถรสมาคม, **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** (กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๑๒.

เป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อเฉพาะเหล่านี้ มีที่มาหรือความหมายของคำไม่ทราบแน่ชัด หากเทียบกับชื่อที่สามารถแปลเป็นคำบาลีได้ จึงมีการใช้ชื่อภาษาไทยประกอบศัพท์ภาษาบาลีเพื่อเจาะจงถึงสถานที่นั้น ๆ โดยเฉพาะ หนึ่ง ลักษณะวิสามันนามปรากฏในพระราชนิพนธ์ดังกล่าว อาจจะเป็นการสร้างชื่อนุโลมให้กับการประพันธ์ภาษาบาลีในสมัยหลัง หากผู้ประพันธ์ไม่สามารถจะสร้างชื่อไทยให้เป็นคำบาลีได้โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง การใส่คำวิสามันนามที่เป็นคำไทยลงไปโดยตรง ก็สามารถทำได้ตามความเหมาะสม เพื่อการสื่อความหมายที่ชัดเจนสำหรับชาวไทย ถือว่าเป็นกรณีพิเศษอีกอย่างหนึ่งในงานนิพนธ์ภาษาบาลีในไทย

โดยสรุป คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปซึ่งเจาะจงถึงพระธาตุหรือพระพุทธรูปในสถานที่หนึ่งๆมีการใช้วิสามันนามภาษาบาลีแทนชื่อภาษาไทย ซึ่งน่าจะได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมบาลีล้านนา กลุ่มตำนาน-พงศาวดาร โดยแปลชื่อหรือความหมายในภาษาไทยให้เป็นคำภาษาบาลี, ทับศัพท์ภาษาบาลี, และเลียนเสียง ตามลำดับ นอกจากนี้ บางครั้ง อาจใช้ชื่อภาษาไทยลงไปในการชื่อนั้นโดยตรงในกรณีที่ไม่สามารถสร้างคำเป็นบาลีที่สามารถสื่อความหมายตรงกับภาษาไทยได้

๔.๒.๒ คำผันแปร

ในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทั้งหลาย โดยเฉพาะคำบูชาที่มีการแต่งหรือเรียบเรียงขึ้นใหม่ พบว่า มีการใช้รูปคำนามที่แตกต่างจากข้อกำหนดทางบาลีไวยากรณ์มาตรฐานอยู่บ้าง ซึ่งในทางไวยากรณ์ภาษาบาลีอธิบายว่าเป็นคำวิปลาส* (erratum) แต่ในงานนี้ ผู้ศึกษาจะเรียกลักษณะพิเศษนี้ว่า “คำผันแปร” ซึ่งเป็นการเรียกตามงานเขียนเรื่อง **ไวยากรณ์บาลี** ของ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง ทั้งนี้ เพื่อสื่อถึงนัยที่ว่า คำนั้นมีรูปผันแปรไปด้วยเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับบริบทวัฒนธรรมในท้องถิ่น จากการศึกษาคำบูชาทั้ง ๕๓ บท ผู้ศึกษาพบลักษณะเฉพาะคือการใช้รูปคำผันแปรใน ๓ ลักษณะ ได้แก่ *ลิงค์ วิภัติ* และ *วจนะ* ซึ่งจะได้นำเสนอและวิเคราะห์ถึงสาเหตุ เป็นลำดับต่อไป

* “วิปลาส” มาจาก วิ + ปริ + √ส (ความซัดไป) หมายถึง ความผิดแผก, ความแปรปรวน, ดูใน สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, **ไวยากรณ์บาลี** (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๙.

๔.๒.๒.๑ ลิงค์ผันแปร

ในบาลีไวยากรณ์อธิบายหมวดของ *ลิงค์* ว่าเป็นชื่อเรียกหมวดหมูนาม ศัพท์เดิมก่อนลงวิภัติ^{๑๑} อีกนัยหนึ่ง เป็นคำที่บ่งบอกถึงเพศของนามศัพท์คือ คน สัตว์ สถานที่ สิ่งของ^{๑๒} แบ่งได้เป็น ๓ ลิงค์ ได้แก่ *ปุงลิงค์* เพศชาย, *อิตถิลิงค์* เพศหญิง, และ *นปุงสกลิงค์* เพศกลาง ตามมาตรฐานของบาลีไวยากรณ์นั้น นามศัพท์แต่ละศัพท์ ได้ถูกกำหนดให้มีลิงค์ใดลิงค์หนึ่ง ที่แน่นอนตายตัว มีบางศัพท์เป็นนาม ๒ ลิงค์ แต่โดยทั่วไปแล้วมักจะเป็นลิงค์ใดลิงค์หนึ่งโดยเฉพาะ อย่างเช่นศัพท์คือ ปุริส (บุรุษ) ครู (ครู) เสฏฐิ (เศรษฐิ) เป็นนามศัพท์ปุงลิงค์, กณฺหา (หญิงสาว) กุมาริ (เด็กหญิง) เป็นนามศัพท์อิตถิลิงค์, กุล (ตระกูล) จกฺขุ (ตา) เป็นนามศัพท์นปุงสกลิงค์ เป็นต้น ซึ่งนามศัพท์เหล่านี้ จะต้องนำไปแจกวิภัติตามการันต์ในหมวดลิงค์ที่เป็นของตน จึงจะได้เป็นรูป คำที่สำเร็จพร้อมทั้งนำไปใช้เป็นคำประพันธ์ได้ต่อไป อนึ่ง การใช้นามศัพท์ที่เปลี่ยนจากลิงค์หนึ่งไป เป็นอีกลิงค์หนึ่ง หรือนำไปแจกวิภัติตามแบบการันต์ในหมวดอื่นที่ไม่ใช่ลิงค์ของตน ลักษณะนี้ จัดเป็น *ลิงค์ผันแปร* หรือ ลิงควิปัสสาส (erratum generis) ซึ่งปรากฏในวรรณคดีบาลีชั้น พระไตรปิฎก ตัวอย่างเช่น

บาลี : *สิวิปุตฺตานิ* อาวุหย ๗^{๑๓}

คำแปล : ทรงเรียกแล้ว ซึ่งพระราชโอรส (ของพระเจ้าเวสสันดร) ๗

บาลี : เอวํ *ธมฺมานิ* สุตฺวาน วิปฺปสีทฺนติ ปณฺชิตา ๗^{๑๔}

คำแปล : บัณฑิตทั้งหลาย ฟังแล้ว ซึ่งธรรมทั้งหลายอย่างนี้ ย่อมเลื่อมใส ๗

ในประโยคข้างต้น ทั้ง “ปุตฺต” และ “ธมฺม” ต่างก็เป็นนามศัพท์ปุงลิงค์ แต่ถูกแจกตามแบบนปุงสกลิงค์ ดังนั้น จึงมีความหมายเท่ากับ “สิวิปุตฺเต” และ “ธมฺเม” ^{๑๕}

จากการศึกษาคำบุชาภาษาบาลี พบการใช้คำนามที่เปลี่ยนลิงค์คือ *เจตฺติย* “พระเจตีย์” ในไวยากรณ์บาลีถือว่าเป็นนามศัพท์ *อ* (อะ) การันต์ นปุงสกลิงค์ ในขณะที่คำบุชา

^{๑๑} สุภาพรณ ฦ บางช้าง, *ไวยากรณ์บาลี*, หน้า ๑๑๗.

^{๑๒} พระมหานियม อุตตโม, *หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์ ฉบับสมบูรณ์*, (กรุงเทพฯ : เลียงเชียง, ๒๕๔๙), หน้า ๒๐.

^{๑๓} พ. ขา. ๒๘/๑๑๙๑/๔๒๙.

^{๑๔} พ. ฐ. ๒๕/๑๖/๒๕

^{๑๕} สุภาพรณ ฦ บางช้าง, *ไวยากรณ์บาลี*, หน้า ๓๔๐.

พระธาตุสี่ครูบา (จังหวัดลำพูน) มีการใช้นามศัพท์ดังกล่าวไปแจกตามแบบ อี การ์นต์ อิตถิลิงค์ ดังตัวอย่างนี้

คำบูชา : อหํ ภนเต สिरสา นมามิ *อิมิสฺสํ เจตียํ* ปติภูจिता สารีริกธาตุโย
อรหนตธาตุโย

คำแปล : ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ามอบน้อมนมัสการ พระบรมสารีริกธาตุ
พระอรหันตธาตุ อันประดิษฐาน ที่พระธาตุแห่งนี้

จากประโยคในคำบูชานี้ สามารถสังเกตลิงค์ของคำได้จาก คำขยายนามที่เป็นวิเศษนสัพพนามคือ *อิม* ศัพท์ “นี้” ขยายศัพท์ *เจตีย* “พระเจดีย์, พระธาตุ” โดยการใช้วิเศษนสัพพนามตามหลักบาลีไวยากรณ์มีข้อกำหนดคือ จะต้องใช้เป็นลิงค์ วิภัตติ และวจนะ เดียวกันกับนามที่ไปขยาย ซึ่งประโยคดังกล่าว มีคำว่า “อิมิสฺสํ” เป็นรูปคำสัตตมวิภัตติ เอกวจนะ ในหมวดสัพพนามอิตถิลิงค์ เบื้องต้น จึงพออนุมานได้ว่า เบื้องต้นจึงพออนุมานได้ว่า “เจตีย” นี้ผู้ประพันธ์แจกวิภัตติตามแบบนามศัพท์ในหมวดอิตถิลิงค์ และเมื่อพิจารณาเฉพาะการแจกนามศัพท์ในอิตถิลิงค์ต่อไป พบลักษณะการแจกรูปคำที่เหมือนกับคำว่า “เจตีย” ในการแจกนามศัพท์ *อี การ์นต์* ในอิตถิลิงค์^{๑๖} ตามตารางดังนี้

ตารางที่ ๙ ตารางแจก อี การ์นต์ในอิตถิลิงค์ โดยใช้ศัพท์ นารี (หญิง) เป็นตัวอย่าง

วิภัตติ	เอกวจนะ	พหูวจนะ
ปฐมาวิภัตติ	นารี	นารีโย นารี
ทุติยาวิภัตติ	นารี นารีย์	นารีโย นารี
ตติยาวิภัตติ	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
จตุตถีวิภัตติ	นาริยา	นารีนํ
ปัญจมีวิภัตติ	นาริยา	นารีหิ นารีภิ
ฉกฺษีวิภัตติ	นาริยา	นารีนํ
สัตตมวิภัตติ	นาริยา นารีย์	นารีสุ
อालปนะ	นารี	นารีโย นารี

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *บาลีไวยากรณ์ : วจีวิภาค ภาคที่ ๒ นามและอภัยศัพท์ (หลักสูตรเปรียญธรรมตรี)*, หน้า ๔๗ - ๔๘.

จากตารางที่ ๙ นี้ สังเกตเห็นว่า คำที่แจกแล้วมีรูปเหมือน “เจตีย” มีทั้ง พุติยาวิภัตติ และสัตตมวิภัตติ เมื่อสังเกตรวมกับคำขยายคือ “อิมิสฺส” ที่เป็นสัตตมวิภัตติแล้ว คำว่า “เจตีย” จึงเป็นคำสัตตมวิภัตติ รวมกันแล้วจึงมีคำแปลว่า “ในพระเจตียนี้” สรุปลงแล้ว คำว่า “เจตีย” ในคำบูชาพระธาตุนี้ จึงเป็นคำลึงค์ผันแปร จากนามศัพท์เดิมที่เป็นนปุงสกลึงค์ แต่ได้นำไปแจกตามแบบ *อี* การันต์ในอิตถิลึงค์

ในกรณีที่เกิดการเปลี่ยนลึงค์ค่านาม โดยเฉพาะศัพท์ว่า *เจตีย* นี้ ผู้ศึกษา เห็นว่าเป็นเพราะอิทธิพลของคำในภาษาไทย ที่เรียกว่า “เจตีย” มีสระ *อี* ลงท้ายคำ ซึ่งคงจะทำให้ ผู้ประพันธ์ซึ่งใช้ภาษาไทยเป็นภาษาแม่ เข้าใจว่า *เจตีย* ในภาษาบาลีเป็นนามศัพท์ *อี* การันต์ อิตถิลึงค์ได้

นอกจากศัพท์คือ *เจตีย* แล้ว ยังมีอีกคำหนึ่งที่พบบ่อยในคำบูชา ได้แก่ คำว่า *เกสาธาตฺโย* “พระเกศธาตฺ, พระบรมธาตฺคือเส้นผม” ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากศัพท์บาลีว่า *เกส* “เส้นผม” เป็น *อ* (อะ) การันต์ปุงลึงค์ ไปเป็น *เกสา* คือใช้เป็น *อา* การันต์ อิตถิลึงค์* กล่าวคือ มีการเปลี่ยนการันต์ของลึงค์หนึ่งไปเป็นการันต์อีกลึงค์หนึ่ง การใช้คำดังกล่าว น่าจะมีสาเหตุมาจาก อิทธิพลของภาษาไทยเช่นเดียวกัน เพราะในภาษาไทยเรียกเส้นผมว่า “เกศา” ซึ่งผู้แต่งคงจะใช้ ศัพท์ตามคำในภาษาไทย จึงเกิดการเปลี่ยนศัพท์ *เกส* > *เกสา* ได้ กล่าวได้ว่า อิทธิพลของคำที่ใช้ในภาษาไทย เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดลึงค์ผันแปรได้

อีกกรณีหนึ่งที่เป็นคำลึงค์ผันแปร พบได้ในคำบูชาพระอัฐารส (จังหวัด เชียงใหม่) ที่มีว่า

คำบูชา : สิริสา อหิ นมามิมมา มหาลาภา ภวนตุ เม

คำแปล : ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้านมัสการ ขอลาภมากมาย จงมีแก่
ข้าพเจ้า

* สามารถสังเกตลึงค์ของคำได้จากคำสมาส เนื่องจากวิธีสมาสในภาษาบาลี เมื่อคำ ๒ คำ หรือมากกว่า นั้น มาประสมกัน มักจะลบวิภัตติของคำหน้า เหลือไว้แค่รูปศัพท์เดิม ยกตัวอย่างเช่น นิล – อุบล *นีลฺอุบล* “ดอกอุบลเขียว,” รัถโย – ปุตโต *ราชปุตโต* “บุตรของพระราชา” เป็นต้น หากคำว่า *เกส* “เส้นผม” มาประสม เข้ากับ *ธาตฺ* “พระบรมธาตฺ” รูปคำสำเร็จจึงเป็น *เกสธาตฺ* หรือ *เกสธาตฺโย* ดังนั้น คำว่า *เกสาธาตฺโย* จึงพิจารณา ได้ว่า ศัพท์เดิมก่อนเข้าสมาสเป็น *เกสา* นั่นเอง.

ในคำบวชนี้ ศัพท์คือ *ลาภ* “ลาภ, สมบัติ” ในคำว่า “มหาลาภ” เป็นนามศัพท์ *อ* (อะ) การันต์ ปุงลิงค์ ประกอบรูปศัพท์ด้วยปฐมวิภัติ พหูวนะ มีรูปสำเร็จเป็น *ลาภ* “ลาภหรือสมบัติทั้งหลาย” ส่วนคำบาลีคือ *อิม* ในคำว่า “นนามีมา” (นนามิ + อิม) เป็นศัพท์วิเสสนศัพท์นามหมวดอิตถิลิงค์ ประกอบรูปศัพท์ด้วยปฐมวิภัติ พหูวนะ ดังนั้น ในคำบวชนี้จึงมีคำผันแปร โดยที่ลิงค์ของนามและคำขยายที่ไม่ตรงกันนั่นเอง ในกรณีนี้ สามารถพิจารณาสาเหตุได้ ๒ ลักษณะคือ อาจเกิดจากที่ผู้แต่งเข้าใจว่า คำบาลีที่ลงท้ายด้วยสระ *อา* นั้นเป็นอิตถิลิงค์ จึงใส่คำขยายที่เป็นอิตถิลิงค์ตาม หรืออาจเกิดจากอิทธิพลของเสียง ในเวลาสวดมุขปาฐะ ที่มีแนวโน้มจะทำให้คำ ๒ คำ กลายเป็นสระเสียงเดียวกัน ในที่นี้คือ จากคำว่า *อิม* คำขยายที่เป็นปุงลิงค์ ปฐมวิภัติ พหูวนะ ก็กลายเป็น *อิม* ตามเสียงสระของคำหลังคือ *มหาลาภ* ไปในที่สุด

๔.๒.๒.๒ วิภัติผันแปร

วิภัติ คือหน่วยคำที่ใช้ประกอบหลังนามศัพท์ ทำให้นามศัพท์เปลี่ยนเป็นคำนาม เพื่อแสดงการก (Case) หรือหน้าที่ของคำนามในประโยคหรือวลี ในภาษาบาลี เมื่อนามศัพท์หนึ่งถูกนำมาประกอบวิภัติแต่ละวิภัติแล้ว ย่อมมีรูปของคำที่มีบทบาทหน้าที่ในประโยคแตกต่างกันไป ได้แก่ ปฐมวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทประธานของประโยค (Nominative Case), ทูติยาวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทกรรม สัมพันธ์เข้ากับกิริยา (Accusative Case), ตติยาวิภัติ ทำหน้าที่เป็นอุปกรณ์หรือสิ่งช่วยเหลือ (Instrumental Case), จตุตถวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทกรรมสิ่งที่ได้รับ หรือเนื้อความที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ (Dative Case), ปัญจวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทแสดงถึงแหล่งที่มา หรือสาเหตุ (Ablative Case), ฉกฐวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทแสดงความเป็นเจ้าของ สัมพันธ์เข้ากับคำนาม (Genitive Case), สัตตมิวิภัติ ทำหน้าที่เป็นบทแสดงสถานที่ เวลาหรือโอกาส (Locative Case), นอกจากนี้ ยังมีบท อาल्पนะ ทำหน้าที่เป็นคำเรียก (Vocative Case) ด้วย

ในกรณีที่พบการใช้คำประพันธ์ที่เป็นวิภัติหนึ่ง ทำหน้าที่แทนวิภัติอื่น อย่างเช่น คำที่เป็นปฐมวิภัติ แต่กลับใช้ในความหมายแทนทูติยาวิภัติ กล่าวคือ ทำหน้าที่เป็นบทกรรม เป็นต้น ลักษณะนี้จัดเป็น *วิภัติผันแปร* หรือ *วิภัติวิปลาส* (erratum casuis) ยกตัวอย่างข้อความว่า

บาลี : อปโป *สคฺคาย* คจฉติ ฯ^{๑๗}

คำแปล : คนจำนวนน้อย ย่อมไปสู่สวรรค์ (ของพระเวสสันดร) ฯ

บาลี : อสกกตาวมฺห *ธณฺญชยาย* ฯ^{๑๘}

คำแปล : พวกเรา เป็นผู้อันธนูชยไม่เคารพแล้วแล ฯ

จากข้อความในพระไตรปิฎกที่ยกตัวอย่างมาแสดง ข้อความบาลีประโยคแรก ใช้คำว่า “สคฺคาย” ซึ่งเป็นจตุตถีวิภัตติ ในความหมายที่เป็นทุตติยาวิภัตติ แทนคำว่า “สคฺค” ส่วนข้อความบาลีประโยคที่สอง ใช้คำว่า “ธณฺญชยาย” เป็นจตุตถีวิภัตติ ในความหมายที่เป็นตติยาวิภัตติ แทนคำว่า “ธณฺญชยน”^{๑๙}

จากการศึกษาคำบูชา ผู้วิจัยพบการใช้คำลักษณะวิภัตติผันแปร อยู่หลายประการด้วยกัน จำแนกได้ดังต่อไปนี้

ก. ใช้บทปฐมวิภัตติ ในความหมายที่เป็นทุตติยาวิภัตติ ได้แก่

คำบูชา : วนฺทามิ *ครุอุปฺชฌายอาจาริโย*

คำแปล : ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ ครู อุปัชฌาย์ และอาจารย์

(คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย จังหวัดลำพูน)

คำบูชา : อหํ วนฺทามิ *อฏฺฐารสพฺพโธ*

คำแปล : ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ ซึ่งพระอัฐารส

(คำบูชาพระอัฐารส จังหวัดเชียงใหม่)

คำบูชา : อหํ ภนฺเต สิริสา นมามิ อิมิสฺสํ เจตีย์ ปติฏฺฐิตา สารีริกธาตุโย
อรหนฺตธาตุโย จตฺตารโ จ *มหาเถร*

คำแปล : ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้า นอบน้อมนมัสการ พระบรมสารีริกธาตุ
พระอรหันตธาตุ อันประดิษฐาน ณ เจดีย์แห่งนี้ และพระมหาเถระเจ้าทั้ง

๔ รูป

^{๑๗} ชุ. ขา. ๒๗/๙๒๖/๒๐๓.

^{๑๘} ชุ. ขา. ๒๗/๖๑๔/๑๔๗.

^{๑๙} สุภาพรรณ ฌ บางช้าง, *ไวยากรณ์บาลี*, หน้า ๓๔๐.

(คำบูชาพระธาตุสี่ศรีบูรพา จังหวัดลำพูน)

จากประโยคของคำบูชาที่ยกตัวอย่างมานี้ ใช้คำว่า “ครุอุปชฌายอาจารย์โย” แทน คำว่า “ครุอุปชฌายอาจารย์โย,” ใช้ “อฏฐารสพุทโธ” แทน “อฏฐารสพุทธิ,” และใช้ “มหาเถรา” แทน “มหาเถเร” ตามลำดับ

ข. ใช้บทปฐมวาริภัตติ ในความหมายที่เป็นจตุตถวิภัตติ ได้แก่

คำบูชา : นโม เม อตีเต *กกุสนฺโธ โจนาคมนโน กสฺสโป สิริสมปนฺโน*
โคตโม สากฺยปฺงฺคโว

คำแปล : ขอความนอบน้อม ของข้าพเจ้า (จงมี) แต่พระพุทธเจ้าในอดีต คือ พระกกุสันธะ พระโจนาคมน์ พระกัสสปะ พระโคตมศากยมุนี ผู้ทรงถึงพร้อมด้วยพระสิริ

(คำบูชาพระเจ้าตนหลวง จังหวัดพะเยา)

จากประโยคดังกล่าว ตั้งแต่คำว่า “กกุสนฺโธ” จนถึง “สากฺยปฺงฺคโว” ใช้แทนคำว่า “กกุสนฺธสฺส โจนาคมนสฺส กสฺสปสฺส สิริสมปนฺนสฺส โคตมสฺส สากฺยปฺงฺควสฺส”

ค. ใช้บทปฐมวาริภัตติ ในความหมายที่เป็นฉัฏฐวิภัตติ ได้แก่

คำบูชา : ทุติโย *โจนาคมนโน โสฬสเกสา ตติโย กสฺสโป ทวตฺติสเกสา*
จตุตฺถโก โคตโม วกั หนพฺย อฏฐสฺตตฺ* วริ เกสาธาตุโย

คำแปล : พระเกษธาตุ ๑๖ เส้น ของพระโจนาคมน์ ที่สอง พระเกษธาตุ ๓๒ เส้น ของพระกัสสปะ ที่สาม (พระธาตุคือ) ไต หัวใจ พระเกษธาตุ ๑๐๘ เส้นอันประเสริฐ ของพระโคตม ที่สี่

(คำบูชาพระบรมธาตุดอนเต้า จังหวัดลำปาง)

ในประโยคนี้ ใช้คำว่า “โจนาคมนโน” แทน “โจนาคมนสฺส,” ใช้คำว่า “กสฺสโป” แทน “กสฺสปสฺส,” และใช้คำว่า “โคตโม” แทน “โคตมสฺส”

* ตามตำนานระบุว่า พระธาตุนี้ได้ประดิษฐานพระเกษธาตุ ๑๐๘ ของพระพุทธเจ้าไว้ด้วย ดังนั้น ศัพท์ว่า “สตต” ในคำนี้ เข้าใจว่า เป็นศัพท์ที่กลายรูปมาจากศัพท์ว่า *สต* “ร้อย” นั่นเอง.

ง. ใช้บทพุทฺธยาวิภัตติ ในความหมายที่เป็นฉฺฉฐฐวิภัตติ ได้แก่

คำบูชา : พุทฺธิ โภณาคมนํ ฌมกรกํ ธาตุโย จสสตี ตติยํ กสฺสปิ

พุทฺธจิวรี ธาตุโย จสสตี จตุตถํ โคตมํ อญฺจเกสา ธาตุโย จสสตี

คำแปล : พระธาตุคือที่กรองน้ำ ของพระโกนาคมน์ ประดิษฐานไว้ เป็นครั้งที่สอง พระธาตุคือจิวร ของพระกัสสปพุทธเจ้า ประดิษฐานไว้ เป็นครั้งที่สาม พระเกศธาตุ ๘ เส้น ของพระโคตม ประดิษฐานไว้ เป็นครั้งที่สี่

(คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย จังหวัดลำพูน)

ประโยคดังกล่าว ใช้คำว่า “โกนาคมน์” แทน “โกนาคมนสฺส,” ใช้ “กสฺสปิ” แทนคำว่า “กสฺสปสฺส,” และใช้ “โคตมํ” แทน “โคตมสฺส”

จ. ใช้บทพุทฺธยาวิภัตติ ในความหมายที่เป็นสัตตมวิภัตติ ได้แก่

คำบูชา : เทว เกสาธาตุ ปติฏฺฐิตา สีสปพฺพตํ

คำแปล : พระเกศธาตุ ๒ เส้น ประดิษฐานไว้ ที่จอมเขา

(คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง จังหวัดแพร่)

ในประโยคนี้ ใช้คำบาลีว่า “สีสปพฺพตํ” แทนคำว่า “สีสปพฺพตสฺมิ” หรือ “สีสปพฺพเต”

ฉ. ใช้บทฉฺฉฐฐวิภัตติ ในความหมายที่เป็นตติยาวิภัตติ ที่เป็นบทของผู้กระทำ มีสำเนียงอายตนิบาตว่า “อัน” ได้แก่

คำบูชา : เกสฺจฺจฺหามณิ สีนฺรพฺพตา ปุชิตา สพฺพเทวานํ

คำแปล : พระเศศแก้วจฺหามณิ อันเทวดาทิ้งปวงต่างพากันบูชาแล้ว จากภูเขาสีเนรุ

(คำบูชาพระธาตุวัดเกตการาม จังหวัดเชียงใหม่)

ประโยคนี้ ใช้คำบาลีว่า “สพฺพเทวานํ ” แทนคำว่า “สพฺพเทเวหิ”

จากลักษณะของการใช้คำนามวิภัตติหนึ่ง ในความหมายแทนอีกวิภัตติหนึ่งนี้ สังเกตว่า มีใช้เป็นบทปฐมวิภัตติและพุทฺธยาวิภัตติเป็นส่วนมาก ข้อนี้สันนิษฐานว่า น่าจะเกิด

จากที่ผู้แต่งคุ้นเคยในการใช้คำบาลีจากบทประพันธ์บาลีหรือบทสวดอื่น ๆ ที่โดยเฉพาะรูปคำนาม บาลีเป็นวิภัติที่ ๑ หรือ ๒ ลงท้ายคำด้วย *โ* *ฮา* และ *อัง* ทำหน้าที่เป็นประธานหรือกรรม อาจจะคุ้นเคยกว่ารูปคำในวิภัติอื่น จึงนิยมใช้คำนามในวิภัติที่ ๑ หรือ ๒ ในความหมายต่าง ๆ ตามที่ตนเข้าใจ อีกประการหนึ่ง อาจจะเป็นเพราะอิทธิพลของเสียงในเวลาทีสวด ซึ่งมีแนวโน้มทำให้เสียงวิภัติของแต่ละคำเป็นเสียงเดียวกัน สังเกตจากคำบูชาที่ยกตัวอย่างมา คำวิภัติผันแปร นั้น มักจะเปลี่ยนไปตามเสียงสระของคำบาลีที่อยู่ใกล้เคียง ทั้งตัวหน้าบ้าง ตัวหลังบ้าง อย่างเช่น “*ทุติโย โภณาคนโน โสฬสเกสา, ตติโย กสสโป ทวัตตีสเกสา, จตุตถโ* *โคตโม วัง*” หรือ “*ทุติโย โภณา คมนัง ฌมกรัง* *ชาตุโย ฐสสตี, ตติโย กสสโป พุทธจิวโร* *ชาตุโย ฐสสตี*” อย่างนี้เป็นต้น

๔.๒.๒.๓ พจน์ผันแปร

พจน์ หรือ *วจนะ* คือคำพูดที่บอกจำนวนของคำนามว่ามีจำนวนมากหรือน้อย มีอยู่ ๒ วจนะคือ เอกพจน์ (เอกวจนะ) ใช้บอกให้รู้ว่าคำนามนั้นมีสิ่งเดียว และพหูพจน์ (พหูวจนะ) ใช้บอกให้รู้ว่าคำนามมีมาก นับตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไป โดยปกติ การแต่งประโยคภาษาบาลีจะต้องเน้นความเสมอกันของรูปพจน์ด้วย กล่าวคือ เมื่อใช้บทกิริยา ไม่ว่าจะ เป็นอัมภันตริกิริยา (อนต, มาน ปัจจย) กิติ หรือกิริยาคุมพากย์กิติ บทขยายนามที่เป็นบทวิเศษณะกิติ จะต้องมีรูปพจน์ตรงกับบทประธานหรือบทที่ตนขยายอยู่เสมอ^{๒๐} แต่ในกรณีที่พบรูปพจน์ของคำบาลีที่ไม่ตรงกัน ลักษณะนี้จัดเป็น พจน์ผันแปร หรือ วจนวิปัลลาส (erratum numeris) ตัวอย่างประโยคว่า

บาลี : *นชโช* อนุปริยายติ นานาปุผพุมายุตตา ฯ^{๒๑}

คำแปล : แม่น้ำ ประกอบด้วยต้นไม้มืดอกต่าง ๆ อ้อมไปตามอยู่ ฯ

เนื้อความในประโยคนี้ หมายถึงแม่น้ำสายเดียว ในขณะที่คำว่า “*นชโช*” เป็นคำพหูพจน์ มีความหมายเท่ากับคำว่า “*นที*” ที่เป็นเอกพจน์^{๒๒}

จากการตรวจสอบภาษาบาลีในคำบูชา ผู้วิจัยพบรูปคำบาลีลักษณะ *พจน์ผันแปร* โดยปรากฏดังต่อไปนี้

^{๒๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๔ - ๙* วิชาแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๙ (กรุงเทพฯ : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรส์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๐๑.

^{๒๑} ขุ. ขา. ๒๘/๕๗๙/๒๑๖.

^{๒๒} สุภาพรณ ฌ บางช้าง, *ไวยากรณ์บาลี*, หน้า ๓๔๑.

คำบูชา : เทว เกสาธาดุ ปติภูจिता

คำแปล : พระเกศธาดุ ๒ เส้น ประดิษฐานแล้ว

(คำบูชาพระธาดุจอมแจ่ม จังหวัดแพร่)

ประโยคในคำบูชาพระธาดุจอมแจ่มนี้ มีบทประธานคือคำว่า “เกสาธาดุ” เป็นนามเอกพจน์ ในขณะที่บทขยายนามคือ “เทว” เป็นนามระบุจำนวนสังขยาว่ามี ๒ สิ่ง เป็นพหูพจน์ ดังนั้น คำบูชานี้ มีการใช้รูปคำผันแปรโดยที่พจน์ของบทประธานและบทขยายไม่ตรงกัน

คำบูชา : ทูติย์ โจนาคมนิ ฆมกรกั ธาดุโย ฐสสติ ตติย์ กสสปิ

พุทฐจีวร ธาดุโย ฐสสติ จตุตถิ โคตมิ อภูธเกสาธาดุโย ฐสสติ

คำแปล : พระธาดุคือที่กรองน้ำ ของพระโจนาคมนิ ประดิษฐานไว้ เป็น

ครั้งที่สอง พระธาดุคือจีวร ของพระกัสปพุทธรเจ้า ประดิษฐานไว้ เป็นครั้ง

ที่สาม พระเกศธาดุ ๘ เส้น ของพระโคตม ประดิษฐานไว้ เป็นครั้งที่สี่

(คำบูชาพระมหาธาดุเจดีย์ศรีเวียงชัย จังหวัดลำพูน)

ส่วนประโยคในคำบูชาพระธาดุเจดีย์ศรีเวียงชัยนี้ มีบทประธานคือคำว่า “ธาดุโย” เป็นนามพหูพจน์ บทกิริยา คือ “ฐสสติ” ซึ่งประกอบเป็นกิริยาอาขยาตหมวดภวิสสนติ วิภัตติ ปฐมบุรุษ เอกพจน์ ดังนั้น คำบูชานี้ จึงมีพจน์ผันแปรโดยที่พจน์ของประธานและกิริยาไม่ตรงกัน

จากลักษณะพจน์ผันแปรที่ปรากฏในคำบูชาพระธาดุจอมแจ่ม และคำบูชาพระมหาธาดุเจดีย์ศรีเวียงชัยนี้ ผู้วิจัยตั้งข้อสันนิษฐานไว้ว่า อาจจะเกิดจากความคุ้นเคยกับคำนาม ทั้งคำว่า “ธาดุ” กิติ “ธาดุโย” กิติ ที่ปรากฏเป็นประจำ ทั้งอาจจะไม่ชำนาญในหลักการประพันธ์ภาษาบาลี ที่รูปคำจะต้องมีพจน์ตรงกัน จึงมีโอกาที่ทำให้เกิดพจน์ผันแปรได้

คำบูชา : ทสสทสสสุวณณพุทธรูปา อภิปาเลตุ มั

คำแปล : ขอพระเจ้าล้านทอง จงอภิบาลคุ้มครอง ซึ่งข้าพเจ้า

(คำบูชาพระเจ้าล้านทอง จังหวัดเชียงราย)

ประโยคในคำบูชาพระเจ้าล้านทองนี้ มีบทประธานคือคำว่า “ทส- สทสสสุวณณพุทธรูปา” เป็นนามพหูพจน์ ส่วนบทกิริยา คือ “อภิปาเลตุ” ประกอบเป็นกิริยาอาขยาตเอกพจน์ คำบูชานี้จึงมีลักษณะคล้ายกันกับคำบูชาพระมหาธาดุเจดีย์ศรีเวียงชัย โดยที่พจน์

ของบทประธานและบทกริยาไม่ตรงกัน กรณีเช่นนี้อาจมองได้ว่า อิทธิพลของเสียงในเวลาสวด ที่ทำให้เสียงของคำมีรูปสระเป็นเสียงเดียวกัน จากคำเดิมคือ “-รูป อภิปาเลตุ” กลายเป็น “รูปา อภิปาเลตุ” หรือทำให้เสียงคำสะกดในสระเสียงยาวสูญหายได้ เช่น “รูปา อภิปาเลตุ” มีรูปกลายเป็น “รูปา อภิปาเลตุ” ได้ในที่สุด

๔.๒.๓ การลำดับคำในประโยคร้อยแก้ว

สำหรับการประพันธ์ประโยคภาษาบาลีตามแบบบรรณกถา โดยเฉพาะประโยค “ร้อยแก้ว” หรือ “ความเรียง” นั้น มีกฎเกณฑ์ในเรื่องของการลำดับคำชนิดต่าง ๆ ตามหลักเกณฑ์ภาษาบาลีที่ค่อนข้างเป็นรูปแบบที่แน่นอน หากว่าประโยคนั้นประกอบด้วยคำบาลีที่เป็น ประธาน กริยา และ กรรม มักจะเรียงไว้ดังนี้

บทประธานของประโยค (subject) คือคำที่ประกอบรูปศัพท์ด้วยบทปฐมวิภัติ ไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอนตายตัวว่าจะต้องเรียงไว้เป็นตัวที่ ๑ หรือ ๒ ของประโยค ขึ้นอยู่กับเนื้อความในประโยคนั้นว่าสั้นยาวและมีโครงสร้างเป็นอย่างไร แต่หากเป็นประโยคกัตตุวาจก ลักษณะบอกเล่า ที่เป็นประโยคสั้น ๆ เมื่อไม่มีบทขยายประธาน หรือนิบาตต้นข้อความอยู่ด้วย มักจะเรียงไว้เป็นตัวแรกของประโยค^{๒๓}

บทกริยา (verb) หากเป็นมุขยกริยา หรือกริยาคุมพากย์ ทำหน้าที่คุมประโยคสำหรับประโยคบอกเล่าทั่วไป มักจะเรียงไว้เป็นตัวสุดท้ายของประโยค

บทที่ทำหน้าที่เป็นกรรมของประโยค (object) ประกอบรูปศัพท์ด้วยบททุติยาวิภัติ มีสำเนียงอายตนิบาตว่า “ซึ่ง” ทางสัมพันธมีชื่อเรียกว่า “อวุตตกมม” สัมพันธเข้ากับกริยาอย่างเดียว เพราะฉะนั้น จะต้องเรียงไว้หน้ากริยาที่ตนรองรับและสัมพันธเข้าด้วยเสมอ^{๒๔} ตามตัวอย่างประโยคบาลี เช่น

	(บทประธาน)	(บทกรรม)	(มุขยกริยา)
บาลี	: สุโท	โธหนิ	ปจติ ฯ

^{๒๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๔ – ๙ วิชาแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๙**, หน้า ๒๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

คำแปล : พ่อครัว หุงอยู่ ซึ่งข้าวสุก ฯ

(บทประธาน) (บทกรรม) (มุขยกิจริยา)

บาลี : โส กมมํ กโรติ ฯ

คำแปล : เขา ทำอยู่ ซึ่งการงาน ฯ

ในขณะที่คำบุชาแบบร้อยแก้วหลายแห่ง มีลักษณะเฉพาะเกี่ยวกับวิธีลำดับคำในประโยค แตกต่างจากการลำดับคำตามรูปแบบภาษาบาลีที่กล่าวมาข้างต้น ในลักษณะที่ว่า มีการเรียงบทประธานขึ้นก่อน ต่อมาเรียงบทกิจริยาไว้เป็นตัวที่ ๒ ส่วนบทหตุยวิภัติที่เป็นบทกรรม ถูกเรียงไว้หลังบทกิจริยาที่ไปขยายนั้น ตามตัวอย่างดังนี้

(บทประธาน) (บทกิจริยา) (บทกรรม)

คำบุชา : อหํ วนทามิ ธาตุโย

คำแปล : ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระบรมธาตุ

(คำบุชาพระธาตุดอยกองมู จังหวัดแม่ฮ่องสอน)

(บทประธาน) (บทกิจริยา) (บทกรรม)

คำบุชา : อหํ วนทามิ พุทธรูป

คำแปล : ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระพุทธรูป

(คำบุชาหลวงพ่อบุ๋นเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน)

(บทประธาน) (บทกิจริยา) (บทกรรม ๑) (บทกรรม ๒)

คำบุชา : อหํ วนทามิ ติฏฐพุทธรูปณจ เจติยณจ

คำแปล : ข้าพเจ้า ขอกราบไหว้ พระยืนและพระธาตุ

(คำบุชาพระธาตุวัดพระยืน จังหวัดลำพูน)

(บทประธาน) (บทกิจริยา) (บทกรรม)

คำบุชา : ทสสทสสสุณณพุทธรูปา อภิปาเลตุ มํ

คำแปล : ขอพระเจ้าล้านทอง จงอภิบาลคุ้มครอง ซึ่งข้าพเจ้า

(คำบุชาพระเจ้าล้านทอง จังหวัดเชียงราย)

นอกจากการลำดับบทกวีวิภัติที่เป็นบทกรรมไว้หลังบทกวีแล้ว ในคำบูชา
อีกหลายแห่ง ยังมีการลำดับบทขยายอื่น ๆ ที่เป็น จตุตถวิภัติ ฉัฏฐวิภัติ และสัตตมีวิภัติ เป็น
ลักษณะเฉพาะด้วยเช่นเดียวกัน ดังนี้

คำที่ประกอบรูปศัพท์ด้วยจตุตถวิภัติ ส่วนมากทำหน้าที่ขยายกิริยา จึงมักเรียงไว้
หน้ากิริยาที่ตนขยาย ที่ขยายนามบทอื่นก็มีบ้าง แต่กระนั้นก็จะเรียงไว้หน้าเช่นเดียวกัน^{๒๕}
ตัวอย่างประโยค เช่น

บาลี : โย *อปฺปทฺฏฺฐสฺส นรฺสฺส ทฺสฺสตี*^{๒๖}

คำแปล : ผู้ใด ประทุษร้าย ต่อคนที่ไม่ประทุษร้าย

บาลี : ทิสฺสา จ เม *ปฺกฺขายนฺตี*^{๒๗}

คำแปล : อนึ่ง ทิศทั้งหลาย ย่อมปรากฏชัด แก่ข้าพเจ้า

ในขณะที่คำบูชาหลายบท มีการลำดับคำในประโยคแตกต่างจากกฎเกณฑ์ที่กล่าว
มา โดยเรียงคำที่เป็นจตุตถวิภัติ ไว้หลังคำกิริยาที่ไปขยาย ตัวอย่างคำบูชาเช่น

คำบูชา : โสฺตฺถิ จ ลาภํ *ภวนฺตุ เม*

คำแปล : ขอความสวัสดิ์ จงมี แก่ข้าพเจ้า

(คำบูชาพระธาตุคอกยเขาควายแก้ว จังหวัดเชียงราย)

คำบูชา : เอเตน สจฺจวฺชฺเชน มหาเตโช เจว มหาปญฺโญ จ มหาโภโค จ
มหายโส จ *ภวนฺตุ เม*

คำแปล : ด้วยวาจาสัตย์นี้ ขอความรุ่งเรืองมาก ปัญญามาก โภคสมบัติ
มาก และยศมาก จงมีแก่ข้าพเจ้า

(คำบูชาพระอัฐารส จังหวัดเชียงใหม่)

คำบูชา : กายสุขํ วา วจีสฺสุขํ วา มนฺสุขํ วา *โหตุ เม นิจฺจํ*

^{๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๔ - ๙ วิชาแต่งไทยเป็นมคธ**
ป.ธ. ๙, หน้า ๓๓.

^{๒๖} ส. ส. ๑๕/๕๙/๑๙.

^{๒๗} อัง. ปญจก. ๒๒/๕๖/๘๐.

คำแปล : ขอความสุขทางกาย ความสุขทางวาจา ความสุขทางใจ จง มีแก่ข้าพเจ้า ตลอดกาลเป็นนิตย์

(คำบูชาพระเจ้าตาเซียว จังหวัดลำพูน)

คำที่ประกอบรูปศัพท์ด้วยบทบัญญัติ ทำหน้าที่แสดงความเป็นเจ้าของ โดยปกติแล้ว เป็นบทขยายนาม สัมพันธ์เข้ากับนามศัพท์โดยเฉพาะ จึงมีวิธีเรียงที่ไม่ซับซ้อนอะไรมากมาย คือ ทำหน้าที่ขยายเข้ากับบทใด ตอนใด ก็ให้เรียงไว้หน้าชิดกับบทที่ไปขยายนั้น^{๒๘} ตัวอย่างประโยคภาษาบาลีเช่น

บาลี : อธิ วิสาเข อริยสาวโก *อตุตโน* สีลานิ อนุสฺสรตี^{๒๙}

คำแปล : ดูก่อนวิสาข อริยสาวกในศาสนานี้ ย่อมตามระลึกถึงศีลทั้งหลายของตน

ในขณะที่คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ (จังหวัดเชียงราย) มีการลำดับคำประโยคโดยเรียงบทบัญญัติไว้หลังบทนามที่ไปขยาย ดังปรากฏว่า

คำบูชา : อหิ วนทามิ ปรมสารีริกธาตุโย *กกุสนธสฺส* จ *โกนาคมนสฺส* จ *กสฺสปสฺส* จ *สมณโคตมสฺส* เจว

คำแปล : ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระบรมสารีริกธาตุ ของพระกกุสันธะ, พระโกนาคมน์, พระกัสสปะ, และพระสมณะโคตม

สำหรับคำที่ประกอบรูปศัพท์ด้วยสัตตมีวิภক্তি มีวิธีการเรียงที่ค่อนข้างจะซับซ้อนพอสมควร เพราะวิธีการเรียงไม่แน่นอนตายตัว แล้วแต่ศัพท์ที่นำมาใช้จะเป็นศัพท์ชนิดไหนและกินความเพียงใด ฉะนั้น จึงกำหนดหลักแน่นอนตายตัวไม่ได้ แต่กระนั้น พอจะมีเกณฑ์การเรียงที่พอเป็นแนวทางได้ โดยเมื่อทำหน้าที่ขยายบทนามที่เป็นประธานหรือบทนามอื่น นิยมเรียงไว้หน้าบท

^{๒๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), *คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ* ป.ธ. ๔ – ๙ วิชาแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๙, หน้า ๓๗.

^{๒๙} อัง. เอก. ๒๐/๕๑๐/๒๖๘.

นามนั้น หรือเมื่อขยายบทกิริยา ถ้าไม่มีบทอื่นอยู่ด้วย ก็นิยมเรียงไว้หน้ากิริยานั้น^{๓๐} ตัวอย่าง ประโยคว่า

บาลี : สตถา ราชคหโต ปณจจตตาสีสโยชนิ อากนตวา *สาวตถิย*^{๓๑}
วิหริติ

คำแปล : พระบรมศาสดา เสด็จเดินทางจากเมืองราชคฤห์ สิ้น ๔๕ โยชน์ มาประทับอยู่ในเมืองสาวัตถี

บาลี : สามเณโร *ตตถ* นิมิตตํ คเหตุวา ยญฺจิกอญฺญิ วิสสชเชตวา^{๓๒}

คำแปล : สามเณร ถือนิมิตในเสียงนั้น ปล่อยแล้ว ซึ่งปลายไม้เท้า

ในขณะที่คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (จังหวัดแพร่) มีการลำดับคำประโยคที่เรียงบท สัตตมวิรัตติ ไว้หลังกิริยา ดังปรากฏว่า

คำบูชา : วณทามิ สิริสา เทว เกสาธาตุ ปติญฺจิตา *สีสพพต*^{*}

คำแปล : ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้ พระเกศธาตุ ๒ เส้น อัน ประดิษฐานที่จอมเขา

(คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง จังหวัดแพร่)

เมื่อมองถึงภาพรวมเกี่ยวกับลักษณะหรือวิธีการลำดับคำในประโยคร้อยแก้วของ คำบูชา สรุปได้ว่า ลักษณะเฉพาะของคำบูชาที่ประพันธ์รูปแบบร้อยแก้ว มีวิธีลำดับคำที่แตกต่าง จากการลำดับคำตามสำนวนนิยมภาษาบาลี คือ ในภาษาบาลีมักจะมีวิธีเรียง ประธาน → บท ขยายกรรม → กรรม → กิริยา เป็นสำนวนหลัก ส่วนคำบูชาใช้วิธีเรียง ประธาน → กิริยา → กรรม → บทขยายกรรม จากหน้าไปหลังเป็นลำดับต่อกันไปเรื่อย ๆ เป็นที่น่าสังเกตว่า ลักษณะ การลำดับคำบูชาเช่นนี้ คล้ายคลึงกับการลำดับคำในภาษาไทย เนื่องจากภาษาไทยเป็นภาษาที่ไม่มี

^{๓๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), **คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๔ - ๙ วิชาแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๙**, หน้า ๓๘ - ๓๙.

^{๓๑} ม. มุ. อ. ๘/๒๕๗.

^{๓๒} ขุ. ธ. อ. ๑๗/๑๖.

* คำว่า “สีสพพต” ในประโยคนี้ เป็นรูปคำวิรัตติผันแปร โดยใช้ทุติยวิรัตติแทนบทสัตตมวิรัตติ ซึ่ง ผู้วิจัยได้นำเสนอไว้แล้ว (ดูในบทที่ ๔.๒.๒.๒).

วิภัติ การก หรือปัจจัย แสดงความหมายทางไวยากรณ์เหมือนกับภาษาบาลีสันสกฤต แต่แสดงหน้าที่ทางไวยากรณ์โดยการลำดับคำและตำแหน่งเป็นหลัก^{๓๓} ซึ่งมักจะสื่อสารด้วยถ้อยคำที่ลำดับจากหน้าไปหลังอยู่เสมอ ผู้วิจัยจึงคาดว่า อิทธิพลของภาษาไทยจึงน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดลักษณะเฉพาะเช่นนี้ได้ โดยที่ผู้แต่งซึ่งเป็นคนไทย มีความคุ้นเคยในภาษาไทย อาจยึดถือเอากรอบความคิดและโครงสร้างของประโยคภาษาไทยในขณะที่ประพันธ์คำบูชาเป็นภาษาบาลี จึงทำให้บทประพันธ์ที่ได้มีลักษณะที่เป็น “บาลี - ไทย” คือคำที่ใช้เป็นคำภาษาบาลี ในขณะที่รูปแบบการลำดับคำและโครงสร้างคล้ายคลึงกับภาษาไทยได้ อนึ่ง ถึงแม้ว่าการลำดับคำในประโยคร้อยแก้วที่เรียงจากหน้าไปหาหลังจะแตกต่างจากการลำดับคำตามสำนวนภาษาบาลีก็ตาม แต่กระนั้น ก็ไม่ทำให้การสื่อความหมายของประโยคภาษาบาลีเปลี่ยนไป เนื่องจากภาษาบาลีแสดงความหมายและหน้าที่ผ่านทางคำที่ประกอบด้วย วิภัติ การกและปัจจัย เพียงแต่ผิดแผกไปจากสำนวนนิยมบ้าง ถือเป็นลักษณะพิเศษที่ปรากฏในคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปทางภาคเหนือตอนบนโดยเฉพาะ

^{๓๓} อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, “ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ชูชก และกุมาร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๖.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิเคราะห์คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ ในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยนี้ มีข้อสรุปเกี่ยวกับเนื้อหาและภาษาในคำบูชาทั้งหลาย รวมถึงความคิดความเชื่อที่ปรากฏในคำบูชา ดังนี้

ด้านเนื้อหา คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญเป็นบทประพันธ์ภาษาบาลีที่มีเนื้อหาแสดงโครงสร้างและส่วนประกอบคล้ายกัน คือ มีคำกล่าวแสดงความเคารพบูชาด้วยบทนมัสการกราบไหว้, มีคำแสดงปุชนิยวัตต์ได้แก่ พระบรมสารีริกธาตุ พระเจดีย์ และพระพุทธรูป ทั้งยังมีสิ่งสักการบูชาอื่นๆ เช่น พระรัตนตรัย สัตตมหาสถาน พระศรีมหาโพธิ์และรอยพระพุทธรูป สอดแทรกไว้บ้าง, มีคำพรรณนาสรรเสริญปุชนิยวัตต์ เป็นคำแฝงความรู้สึกศรัทธา สื่อความหมายละเอียดละไม แสดงความคิดความเชื่อประการต่าง ๆ อันเป็นข้อเท็จจริงบ้าง เหนือจินตนาการบ้าง, มีคำแสดงสถานที่ประดิษฐานพระธาตุและพระพุทธรูป, และมีคำอธิษฐานขอพร เป็นลักษณะอ้างอิงสิ่งต่าง ๆ และระบุสิ่งที่ตนต้องการ ซึ่งโครงสร้างและส่วนประกอบเหล่านี้ แสดงให้เห็นว่าการประพันธ์คำบูชามีวิธีการและแนวคิดที่มีพื้นฐานเป็นอย่างเดียวกัน โดยส่วนประกอบหลักที่พบว่ามีในคำบูชาเกือบทุกบทคือ คำกราบไหว้บูชาและระบุถึงปุชนิยวัตต์สำคัญ ลักษณะเช่นนี้สื่อถึงเจตนารมณ์ที่มุ่งหวังจะกราบไหว้บูชาพระธาตุและพระพุทธรูปเป็นสำคัญ หรืออาจจะแสดงว่า คำบูชาที่มีพื้นฐานมาจากคำกราบไหว้นมัสการสิ่งเคารพบูชาทั่วไป นอกจากนี้ คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญอีกหลายแห่ง ก็ใช้วิธีคัดลอกบทบาลีอื่น ๆ ที่มาจากบทสวดมนต์บ้าง คาถาจารย์บ้าง หรือแม้แต่คำปริกรรมที่ไม่มีความหมายบ้าง สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการบูชาด้วยคำสวดของชาวล้านนา เพราะชาวล้านนาคิดถือภาษาบาลีว่าเป็นภาษาพระพุทธเจ้า เป็นมนต์ที่มีความศักดิ์สิทธิ์ หากได้นำมาสวดแล้ว ทำให้เกิดเป็นมงคลได้

ด้านภาษา คำบูชาที่ประพันธ์ขึ้นนั้น ใช้ประโยคกัตตุวาจก (Active Voice) โดยทั่วไปต่างเป็นประโยคบอกเล่า มีสำนวนกระชับเรียบง่าย สื่อความหมายตรงไปตรงมา ในหลาย ๆ แห่งมักใช้ประโยคที่ซ้ำกันหรือคล้ายกันในลักษณะคัดลอกตามกันมา มีโครงสร้างของประโยคไม่ซับซ้อนมากนัก ในประโยคนมัสการ ใช้ธาตุ $\sqrt{\text{วณท}}$, $\sqrt{\text{นม}}$, และ $\sqrt{\text{ปช}}$ สื่อความหมายแสดงความเคารพบูชา และ

ประกอบรูปเป็นกริยาอาชยัตหมวดปัญจมีวิภัติ (Imperative) เพื่อเป็นการแสดงเจตนาธรรมที่ต้องการกราบไหว้บูชา ส่วนคำอธิษฐานขอพร จะถูกแต่งโดยเริ่มประโยคใหม่ถัดจากประโยคนั้น ประกอบรูปกริยาด้วยวิภัติหมวดปัญจมีเช่นเดียวกับบทนมัสการ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการแสดงความต้องการหรือความมุ่งหวังโดยตรง ลักษณะดังกล่าว จัดเป็นลักษณะพื้นฐานของการประพันธ์คำบูชาที่มีร่วมกัน ส่วนรูปแบบการประพันธ์ มีการแต่งขึ้นในรูปแบบบทร้อยแก้ว (ความเรียง) มากกว่าบทร้อยกรอง (คาถาหรือฉันท) เพราะเป็นบทที่แต่งได้ง่าย ไม่จำกัดกฎเกณฑ์เท่ากับฉันท ผู้แต่งสามารถแต่งเติมประโยคโดยใช้คำและเนื้อหาได้เต็มที่ ในขณะที่คำบูชาแบบร้อยกรองนิยมแต่งเป็นฉันทปัฐยาวัตร ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะฉันทปัฐยาวัตรเป็นฉันทที่แต่งได้ง่าย และมีจังหวะเหมาะสำหรับการสวด

ส่วนภาษาบาลีในคำบูชาพบว่ามีลักษณะเฉพาะคือ มีการสร้างคำวิสามันนามบาลีเพื่อใช้แทนชื่อพระธาตุ พระพุทธรูปสำคัญ สถานที่ซึ่งเป็นภาษาท้องถิ่น โดยได้รับแนวคิดและวิธีการมาจากงานวรรณกรรมบาลีล้านนา มีรูปแบบที่ปรากฏมากที่สุดคือ การแปลศัพท์ ที่แปลความจากชื่อเรียกภาษาท้องถิ่นให้เป็นคำบาลี รองลงมาคือการทับศัพท์และเลียนเสียงตามลำดับ อนึ่ง ด้วยความเป็นบทบาลีที่แต่งขึ้นและใช้สวดกันโดยผู้คนในท้องถิ่น จึงทำให้มีลักษณะพิเศษทางภาษาที่เปลี่ยนไปตามบริบทท้องถิ่นได้คือ มีการใช้รูปคำผันแปร โดยลิงค์ (เปลี่ยนคำจากลิงค์หนึ่งไปอีกลิงค์หนึ่ง) วิภัติ (ใช้วิภัติหนึ่งในความหมายของวิภัติอื่น) และพจน์ (ใช้รูปพจน์ของคำไม่ตรงกัน) อีกทั้งมีการลำดับประโยคร้อยแก้วที่ต่างจากสำนวนนิยม โดยเป็นการเรียงคำจากหน้าไปหลังต่อ ๆ กันไป จากข้อสมมติฐาน ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในคำบูชา โดยเฉพาะคำผันแปรบางกรณีเกิดขึ้นได้จากอิทธิพลเรื่องของการสวด กล่าวคือ หากเป็นการเปล่งเสียงสวดหรือสวดเป็นสำนวนท้องถิ่น มีโอกาสที่จะให้คำบาลีผันแปรไปตามเสียงสระตัวหน้าบ้าง ตัวหลังบ้าง และในบางกรณีเกิดจากการแต่งหรือคัดลอกที่ไม่ถูกต้องตามหลักภาษา เนื่องจากความเคยชินในคำศัพท์ หรือความไม่ชำนาญในหลักเกณฑ์อย่างใดอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ จากที่ได้ศึกษามาทั้งหมด ทำให้ทราบลักษณะเฉพาะที่เพิ่มเติมจากข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้คือ ลักษณะเฉพาะบางกรณี เกิดขึ้นได้เพราะได้รับอิทธิพลจากภาษาไทย หรือนัยหนึ่ง เป็นการผสมผสานภาษาไทยเข้ากับภาษาบาลี อย่างเช่นกรณีลิงค์ผันแปรจากปุงลิงค์กลายเป็นอิตถิลิงค์ที่มีสาเหตุจากคำภาษาไทยซึ่งลงท้ายพยางค์ด้วยสระเสียงยาว และการลำดับคำในประโยคจากหน้าไปหลัง คล้ายกับโครงสร้างประโยคในภาษาไทย

คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญทางภาคเหนือตอนบนยังสะท้อนความคิดความเชื่อของไว้หลายประการ อย่างความเชื่อเรื่องตำนานและสถานที่ อันเป็นเอกลักษณ์ที่ประชาชนทาง

ภาคเหนือตอนบนให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยเชื่อว่าสถานที่ ๆ ตั้งพระธาตุหรือพระพุทธรูปสำคัญ มีตำนานเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เป็นการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ประชาชนในท้องถิ่นว่า พระพุทธเจ้า ไม่ได้เป็นคนอื่นไกลแต่อย่างใด เพราะพระองค์ได้มาประทับ ได้ประทานพระบรมธาตุ ได้แสดงพุทธทำนายไว้ ณ สถานที่แห่งนั้น นำมาสู่การให้ความสำคัญกับสถานที่ และให้ความเคารพนับถือพระธาตุหรือพระพุทธรูปที่ประดิษฐานในที่นั้นว่าเป็นเสมือนสิ่งทดแทนในฐานะพระพุทธเจ้าที่ยังดำรงอยู่ ส่งผลให้การได้กราบไหว้บูชาพระธาตุและพระพุทธรูปของประชาชนทางภาคเหนือตอนบน เปรียบกับการได้กราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้าโดยตรง แม้การได้สวดมนต์สการบูชาด้วยภาษาพุทธวจนะ (ภาษาบาลี) ก็เปรียบเสมือนได้สื่อสารกับพระพุทธเจ้า สร้างความรู้สึกศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นสิริมงคลให้เกิดมีได้ นอกจากนี้ การอธิษฐานขอพรที่มีการขอประโยชน์ส่วนตัวเป็นหลัก ก็ยังสะท้อนให้เห็นถึงบริบททางสังคมในแง่ที่ว่า พระธาตุและพระพุทธรูปไม่ได้เป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้าอย่างเดียว แต่ยังมีความศักดิ์สิทธิ์ มีอานุภาพ ที่สามารถบันดาลสิ่งที่ต้องการให้เกิดขึ้นได้ ข้อนี้ถือเป็นแนวคิดและวิถีปฏิบัติที่แตกต่างจากการบูชาตามแนวทางจารีตพุทธศาสนาอยู่พอสมควร ในขณะเดียวกัน ยังได้ปรากฏแนวคิดที่สัมพันธ์กับการบูชาทางพุทธศาสนาในเรื่องความเชื่อเรื่องผลของกรรม โดยประชาชนเชื่อว่า การบูชาพระธาตุกับพระพุทธรูปเป็นการสั่งสมบุญสร้างกุศลอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นพื้นฐานของการทำผลประโยชน์ให้แก่อัตตาและคนรอบข้างได้ สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดและวิธีการบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปของประชาชนในภาคเหนือตอนบน ไม่ได้ยึดถือเอาแนวคิดทางพุทธศาสนาหรือความคิดความเชื่อพื้นฐานฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเป็นหลัก แต่เป็นการผสมผสานแนวคิดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน จนเป็นวิธีการบูชาที่ปรากฏเป็นธรรมเนียมท้องถิ่นทางภาคเหนือตอนบนนี้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญในด้านแนวคิด เนื้อหา และภาษา ทำให้ทราบถึงแนวคิดพื้นฐาน ความเชื่อต่าง ๆ ทางสังคมที่สอดแทรกในคำบูชา เนื้อหาของคำบูชาที่มีร่วมกัน รวมถึงการใช้ภาษาซึ่งมีลักษณะพิเศษ น่าจะเป็นพื้นฐานให้กับการศึกษาเกี่ยวกับคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในภูมิภาคอื่น เพื่อจะให้เห็นข้อเปรียบเทียบว่า การบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปในภูมิภาคนั้นมีความเป็นมาและแนวคิดเป็นอย่างไร มีแนวคิดที่สัมพันธ์กับการบูชาทางภาคเหนือตอนบนหรือไม่ รวมถึงรูปแบบและลักษณะพิเศษของภาษาต่อไป

รายการอ้างอิง

หนังสือภาษาไทย

- กรมการศาสนา. (๒๕๔๗) **คู่มือสวดมนต์สำหรับนักเรียนและประชาชนทั่วไป**. กรุงเทพฯ ฯ : องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (๒๕๔๓). **พระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพฯ ฯ : กรมศิลปากร.
- กรมศิลปากร. (๒๕๑๓). **ตำนานพระแก้วมรกตและพระพุทธสิหิงค์**. กรุงเทพฯ ฯ : กรมศิลปากร.
- มณี พยอมยงค์. (๒๕๒๗). ความเชื่อและประเพณีของล้านนาไทย ใน **ล้านนาไทย**. (หน้า ๑๒๑ – ๑๔๔). เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จ ฯ กรมพระยา. (๒๕๔๕). **ตำนานพระพุทธเจดีย์**. กรุงเทพฯ ฯ : มติชน.
- ตำนานพระทักษิณโมลีธาตุ แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า**. (๒๕๔๐). เชียงใหม่ : วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร.
- ธนธร กิตติกานต์. (๒๕๕๗). **มหาธาตุ**. กรุงเทพฯ ฯ : มติชน.
- ธีรชาติ วีรยุทธานนท์. (๒๕๔๘). **วัดพระธาตุดอยเล็ง จังหวัดแพร่**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรมไทย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (๒๕๔๖). **พระธาตุช่อแฮ พระธาตุปีเกิดของปีชาล**. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (๒๕๔๖). **พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุปีเกิดของปีระกา**. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม.
- เจียรชาย อักษรดิษฐ์. (๒๕๔๕). **ชุธาตุ : บทบาทและความหมายของพระธาตุในอนุภูมิภาคอุษาคเนย์ กรณีศึกษาความเชื่อเรื่องพระธาตุปีเกิดในล้านนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภูมิภาคศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นันทนา ชุติวังศ์. (๒๕๓๓). **รอยพระพุทธบาทในศิลปะในเอเชียใต้และเอเชียอาคเนย์**. กรุงเทพฯ ฯ : เมืองโบราณ.
- นิตดา หงส์วิวัฒน์. (๒๕๕๕). **พระพุทธรูปและเทวรูป : ศิลปะล้านนา สุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ ฯ : คติ.

ปฐุม หงส์สุวรรณ. (๒๕๔๘). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม.** วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ประคอง นิมมานเหมินท์. (๒๕๔๒). พระพุทธเจ้าในตำนานและนิทานพื้นบ้านไทย-ไท ใน **เอกสารประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่องวรรณกรรมพระพุทธศาสนา.** (หน้า ๑ - ๒๖). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อ้างถึงใน ปฐุม หงส์สุวรรณ. (๒๕๔๘). **ตำนานพระธาตุของชนชาติไท : ความสำคัญและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนากับความเชื่อดั้งเดิม.** วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เปลื้อง ณ นคร. (๒๕๒๒). **พจนานุกรม - สารานุกรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

พ. สุวรรณ. (๒๕๓๗). **พลังบุญแดนพุทธภูมิ.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บ้านมงคล.

พรรณนิภา ปิณฑวณิช. (๒๕๔๖). **การศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมวัดพระธาตุลำปางหลวงจังหวัดลำปาง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พร้อม สุทัศน์ ณ อยุธยา. (๒๕๑๒). **พระพุทธรูปบูชา.** พระนคร : แพร่พิทยา.

พระครูสมุห์วรวิทย์ คุษฎีพลตัมพันธ์. (๒๕๕๔). **ความเชื่อและวิถีปฏิบัติเกี่ยวกับพระธาตุประจำปีเกิดของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดแพร่.** วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (๒๕๔๔). **คู่มือวิชาแปลไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๔ - ๙ วิชาแต่งไทยเป็นมคธ ป.ธ. ๙.** กรุงเทพฯ : ฟองทองเอ็นเตอร์ไพรส์.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๓๙). **สถานการณ์พุทธศาสนา : กระแสสายศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๔๐). **พุทธวิธีในการสอน.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๑). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพฯ : เอส. อาร์. ฟรินดิง แมส โปรดัก.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตโต). (๒๕๕๘). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

- พระพรหมราชปัญญาเถระ. (๒๕๓๐). **รัตนพิมพ์วงศ์**. แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. อ้างถึงใน พิสิฐภู์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ. (๒๕๕๗). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ใน **ล้านนาคีศึกษา**. (หน้า๘๖ – ๑๒๑). เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระโพธิ์รังสี. (๒๕๐๖). **นิทานพระพุทธสิหิงค์ ว่าด้วยตำนานพระพุทธสิหิงค์**. แปลโดย ร.ต.ท. แสง มนวิฑูร. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. อ้างถึงใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (๒๕๔๖). **พระพุทธสิหิงค์จริงทุกองค์ ไม่มีปลอม แต่ไม่ได้มาจากลังกา**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- พระโพธิ์รังสี. (๒๕๐๖). **สิหิงคนิทาน**. แปลโดย พระยาปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษณ์). กรุงเทพฯ : ศิวพร. อ้างถึงใน พิสิฐภู์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ. (๒๕๕๗). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ใน **ล้านนาคีศึกษา**. (หน้า๘๖ – ๑๒๑). เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระมหานิยม อุตตโม. (๒๕๔๙). **หลักสูตรย่อบาลีไวยากรณ์ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพฯ : เลียงเชียง.
- พระมหาสมปอง มุทีโต. (๒๕๔๗). **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ประยูรวงศ์
- พระมหาสายรุ้ง แดงงาม. (๒๕๔๓). **ลักษณะเฉพาะของภาษาบาลีในพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาสายัญ ศรีอ่อน. (๒๕๕๐). **ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาเสนาะ กัณห์รัต. (๒๕๔๔). **การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดและแนวปฏิบัติเรื่องการบูชาัญญตามทีปรากฏในพระไตรปิฎก**. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พระวิสุทธาจารย์มหาเถระ. (๒๕๓๕). **ธาตุวัตถุสังคหปาฐานิสสยะ**. แปลโดย พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) และคณะ. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระสังฆรักขิตมหาสามีเถระ. (๒๕๒๙). **คัมภีร์วุตโตทัยปกรณ์**. แปลโดย พระคณธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (๒๕๓๕). **บาลีสันสกฤตในภาษาไทย**. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (๒๕๔๖). **พระพุทธสังคหะ** ไม่มีปลอม แต่ไม่ได้มาจากลังกา. กรุงเทพฯ : มติชน.
- พิสิฎฐ์ โคตรสุโพธิ์, วีระพงษ์ แสง – ชูโต, และ จรัส ปันธิ. (๒๕๕๗). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่กับการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ใน **ล้านนาคดีศึกษา**. (หน้า๘๖ – ๑๒๑). เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ภัทรพร สิริกาญจน, และ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. (๒๕๔๐). **ความรู้พื้นฐานทางศาสนา**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ภัสราภรณ์ เทศธรรม. (๒๕๒๙). **การศึกษาตำนานพระธาตุประจำปีเกิด**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มหาเถรสมาคม. (๒๕๔๗). **ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลี ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ : สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- มานิตย์ กันทะสัก. (๒๕๕๓) . **เติมเต็มพระพุทธรูปเติมเต็มจิตพุทธะ**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มาลาเสกรา, จี. พี. (๒๕๕๔). **ศรีลังกา : ว่าด้วยประวัติศาสตร์ การณ์พระศาสนา และวรรณคดี**. แปลและเรียบเรียงโดย ลังกากุมาร. นครปฐม : สำนักพิมพ์สาละ.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๕๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.
- รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง. (๒๕๕๖). **พุทธศิลป์ลังกา**. กรุงเทพฯ : มติชน.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๑๔). **บาลีไวยากรณ์ : วจวิภาค ภาคที่ ๒ อาขยาตและกิตก์**. พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (๒๕๑๖). **บาลีไวยากรณ์ : วจวิภาค ภาคที่ ๒ นามและอัพยัคัพท (หลักสูตรเปรียญธรรมตรี)**. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- วิสุทธ์ บุชยกุล. (๒๕๓๓). **แบบเรียนภาษาสันสกฤต เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๔๖). **ความหมายพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๓๒). **พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๔). **พระพุทธรูปสำคัญและพุทธศิลป์ในดินแดนไทย**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๖). **พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบ พัฒนาการ และความเชื่อของคนไทย**. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศิริพงษ์ ศักดิ์สิทธิ์. (๒๕๕๔). **คติการสร้างพระพุทธรูปไม้ในล้านนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศุภมาศ เขยศักดิ์. (๒๕๕๒). **เทวีมาหาत्मะ : การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สงวน โชติสุขรัตน์. (๒๕๕๓). **ตำนานเมืองเหนือ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : ศรีปัญญา.
- สมหมาย เปรมจิตต์. (๒๕๒๔). **พระเจดีย์ในล้านนาไทย**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมักร บุรวาศ. (๒๕๔๔). **วิชาปรัชญา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- สันติ เล็กสุขุม. (๒๕๕๒). **เจดีย์ ความเป็นมาและคำศัพท์เรียกองค์ประกอบเจดีย์ในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ : มติชน.
- สิทธิพร เนตรนิยม. (๒๕๕๒). **พระธาตุ : กุสลักษณ์ในพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สุจิตรา อ่อนค้อม. (๒๕๔๒). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก.
- สุขชัย สิริวิบูล. (๒๕๕๕). **การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อคติความเชื่อ พิธีกรรม และวิธีการสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ของล้านนา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุเทพ พรหมเลิศ. (๒๕๕๓). **การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหาวงศ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (๒๕๒๘). **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. (๒๕๒๙). **วิวัฒนาการงานเขียนภาษาบาลีในประเทศไทย : จารึก ตำนาน พงศาวดาร สาส์น ประกาศ.** กรุงเทพฯ : มุลินิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สุภาพรพรณ ฌ บางช้าง. (๒๕๓๘). **ไวยากรณ์บาลี.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- อ. ปรีภักทร. (๒๕๓๙). **พระบรมธาตุ.** (ม.ป.พ.).
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๓๙). **ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์เทศ พร ชูชก และกุมาร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาบาลีและสันสกฤต ภาควิชา ภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัญชลี สีนธุสอน. (๒๕๕๒). **พระพุทธรูปศิลปะล้านนาในกลุ่มแม่น้ำอิง : ลักษณะเฉพาะสกุลช่าง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุษณีย์ ชงไชย. (๒๕๕๗). จากสมัยไพลสโตจีนสู่สมัยอาณาจักรล้านนา ใน **ล้านนาคดีศึกษา.** (หน้า ๑๕๔ – ๑๗๙). เชียงใหม่ : โครงการล้านนาคดีศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

หนังสือภาษาบาลี

- พระกัจจายนะ. (๒๕๔๐). **กัจจายนพุยากรณ์,** กรุงเทพฯ : วิริยะพัฒนา.
- พระธรรมกิตติ. (๒๕๔๑). **พาลาวตาโร.** ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์.
- พระพุทโธมสาจารย์. (๒๕๓๘). **สมนตปาสาทิกา นาม วินยฎกถา (ตติโย ภาโค).** พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระมหาโมคคัลลายนเถระ, และ พระมหาเถระสุภูติ. (๒๕๓๕). **อภิธานปทีปิกา และ อภิธานปทีปิกาสุจิ.** กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- พระอัครวงศาจารย์. (๒๕๒๓). **สัทนทีปกรณ ชาตุมมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ.** กรุงเทพฯ : มุลินิธิ ภูมิพโลภิกขุ.
- พระอัครวงศาจารย์. (๒๕๒๓). **สัทนทีปกรณ สุตตมาลา ฉบับภูมิพโลภิกขุ.** กรุงเทพฯ : มุลินิธิ ภูมิพโลภิกขุ.
- สยามรณุตส เติปฏิภัก. (๒๕๓๘). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สยามรณุตส เติปฏิภัก. (๒๕๓๕). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Rhys Davids, T. W., and Stede, William. (1972). **The Pali Text Society's Pali-English Dictionary**. London : The Pali Text Society.

Elsen, Albert E. (1962). **Purposes of Art**. Newyork : Holt, Rinehart and Winston. อ้างถึงใน สมหมาย เปรมจิตต์. (๒๕๒๔). **พระเจดีย์ในลานนาไทย**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Gonda, Jan. (1989). **Prayer and Blessing: Ancient Indian Ritual Terminology**. Netherland : E. J. Brill. อ้างถึงใน พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน. (๒๕๕๐). **ประณามบทและนิคมมกถาในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบ และภาษา**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

Monier-Williams, Monier. (1960). **A Sanskrit-English Dictionary**. Oxford : The Clarendon Press.

Samson, Edward. (1958). **Holy Tooth**. Bristol : John Wright & Sons Ltd. อ้างถึงใน สมหมาย เปรมจิตต์. (๒๕๒๔). **พระเจดีย์ในลานนาไทย**. เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Strong, John S. (2007). **Relics of the Buddha**. Delhi : Motilal Banarsidass.

สัมภาษณ์

ศิริวัน มารัฐชยะ. สัมภาษณ์. ๒๒ มีนาคม ๒๕๕๙.

สื่ออิเล็กทรอนิกส์

ญาณภัทร ยอดแก้ว. **แนวคิดเชิงปรัชญาเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูป**. [ออนไลน์]. (๒๕๕๓). เข้าถึงได้

จาก : www.gotoknow.org/posts/401032 [๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘]

ญาณภัทร ยอดแก้ว. **แนวคิดทางพระพุทธศาสนากับการสร้างพระพุทธรูป**. [ออนไลน์]. (๒๕๕๓).

เข้าถึงได้จาก : www.gotoknow.org/posts/401146 [๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘]

ญาณภัทร ยอดแก้ว. **พฤติกรรมกรบูชาพระพุทธรูปแนวจารีต**. [ออนไลน์]. (๒๕๕๓). เข้าถึงได้

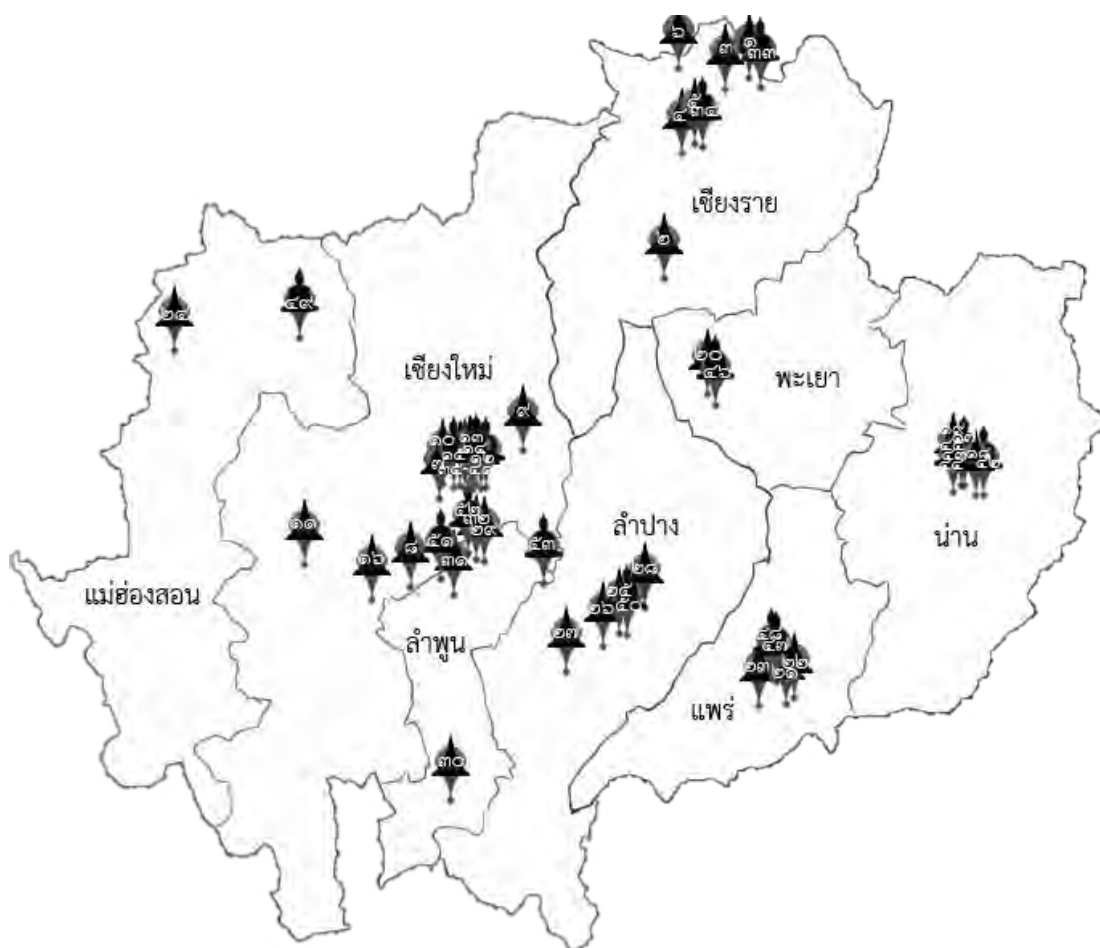
จาก : www.gotoknow.org/posts/401403 [๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘]

- ญาณภัทร ยอดแก้ว. **หลักการบูชาในพระพุทธศาสนา**. [ออนไลน์]. (๒๕๕๓). เข้าถึงได้จาก :
www.gotoknow.org/posts/401398 [๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๕๘]
- วศิน อินทสระ. **สวดมนต์เพื่ออะไร**. [ออนไลน์]. (๒๕๕๙). เข้าถึงได้จาก :
<http://larndham.org/index.php?/topic/23640-สวดมนต์เพื่ออะไร> [๑๑ มกราคม ๒๕๕๙]
- สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด (OSM). [ออนไลน์]. (๒๕๕๙). เข้าถึงได้จาก :
<http://www.osm.moi.go.th/> [๑๔ กรกฎาคม ๒๕๕๙]
- Hinduism and Idol worship**. [Online]. (2008). Available from :
<http://english.vishwahindusamaj.com/idol-worship.htm> [19 November 2015]

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แผนที่พระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญที่ใช้ศึกษาคำบูชา

- ◆ สถานที่ตั้งพระธาตุสำคัญ
- ◆ สถานที่ตั้งพระพุทธรูปสำคัญ

ในส่วนของหมายเลข ๑ – ๕๓ ใช้ระบุพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญแต่ละแห่งที่ใช้ศึกษา คำบูชา เช่น ๑. คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ, ๑๐. คำบูชาพระธาตุดอยสุเทพ, ๓๕. คำบูชาพระเจ้าแก้ว ต้อ เป็นต้น (ดูหมายเลขในภาคผนวก ข.)

ภาคผนวก ข

ตำนานและคำบูชา พระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

พระธาตุสำคัญ

ก. จังหวัดเชียงราย

(๑) พระธาตุจอมกิตติ

เป็นพระธาตุเก่าแก่แห่งหนึ่งในภาคเหนือตอนบน ตามตำนานว่ากันว่า สร้างขึ้นในรัชสมัยของพระเจ้าฟ้างนคราช เจ้าเมืองโยนกเชียงแสน ประมาณปี พ.ศ. ๑๔๕๘ โดยได้บรรจุพระเกศธาตุและพระอัฐิธาตุส่วนแขนเบื้องขวาของพระพุทธเจ้าไว้ มีตำนานที่กล่าวโดย *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงสถานที่แห่งนี้ ได้ตรัสว่า สถานที่นี้เหมาะสมที่ประดิษฐานพุทธศาสนาไว้ พระอรหันตสาวกจึงได้ทูลของพระเกศา พระพุทธเจ้าจึงประทานพระเกศาให้พระอรหันต์ แล้วส่งมอบให้แก่ลัวะเจ้าเมืองได้นำไปสักการบูชา และพระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์อีกว่า เมื่อตถาคตปรินิพพานไปแล้ว พระบรมธาตุแขนเบื้องขวาของตถาคตจะมาประดิษฐานไว้ ณ ที่แห่งนี้ต่อไป คำบูชาพระธาตุจอมกิตติมีว่า

อหิ วนุทามิ ปรมสารีริกธาตุโย กกุสนฺธสฺส จ โภจนาคมนสฺส จ กสฺสปสฺส จ
สมณโคตมสฺส เจว นิพพานปจฺจโย โหตุ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุ ของพระกกุสันธะ พระโภจนาคมน
พระกัสสปะ และพระสมณะโคตม ขอจงเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพานเทอญ

(๒) พระธาตุจอมแว่

ตามตำนานกล่าวว่า สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๘๓๗ โดยพญางำเมือง เจ้าเมืองภูกามยาว (พะเยา) พระองค์ได้เสด็จขึ้นดอยช้างค้ำ เพื่อตรวจดูไพร่ฟ้าประชาราษฎร์อาณาเขตบ้านเมืองของพระองค์ เมื่อพระองค์ได้เสด็จกลับถึงเมืองภูกามยาว จึงโปรดให้เสนามัตย์ นำผู้มีความรู้เรื่องการสร้างพระเจดีย์พร้อมทั้งรวบรวมไพร่ฟ้ามาช่วยกันสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นที่ดอยช้างค้ำนั้น โดยพระองค์ได้บรรจุพระเกศธาตุและแก้วแหวนเงินทองไว้ด้วย พระธาตุจอมแว่มีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ มหาชินเกสาธาตุโย พุทธรูป โคตม อหิ วนทามิ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระเกศธาตุของพระชินเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้
พระพุทธรูปโคตม

(๓) พระธาตุดอยกู่แก้ว

เป็นพระธาตุที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าสร้างขึ้นในสมัยอาณาจักรโยนกนคร โดยมีตำนานเล่าถึง การบรรจุพระเกศธาตุไว้ว่า เมื่อครั้งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้เสด็จประกาศพระศาสนา ณ อาณาจักรแถบนี้ ได้พบกับพระมหากัสสปะพร้อมพระภิกษุบริวาร ๕๐๐ รูป ในจำนวนนี้มี พระภิกษุรูปหนึ่งซึ่งเคยเป็นกษัตริย์เมืองสุวรรณวัตินามว่า พระยาอโศก เมื่อมีความเลื่อมใสในพุทธ ศาสนาถึงสละราชสมบัติออกผนวช พระพุทธเจ้าจึงทรงประทานพระเกศาให้แก่พระมหากัสสปะ และพระยาอโศก ซึ่งทั้งสองพระองค์ได้ร่วมกันบรรจุพระเกศาในถ้ำไม้รวก หุ้มทับไว้ด้วยโกศแก้ว อีกชั้นหนึ่ง แล้วขุดอุโมงค์ฝังไว้บนยอดดอย และเรียกชื่อดอยนี้ว่า “ดอยกู่แก้ว” ต่อมาจึงเพี้ยนเป็น “ดอยกู่แก้ว” พระธาตุดอยกู่แก้วนี้มีคำบูชาว่า

ยา सा เกสาธาตุ รตนกृष्णพพเต सुपติภูजिता तमहि सिरसा नमामि सप्तपथा

พระเกศธาตุองค์ใด ที่ประดิษฐานไว้ดีแล้ว ณ ดอยกู่แก้ว ข้าพเจ้าขอ
นมัสการพระเกศธาตุองค์นั้น ทุกเมื่อ

(๔) พระธาตุดอยเขาควายแก้ว

ตำนานเล่าเกี่ยวกับสถานที่ว่า พระโพธิสัตว์เคยเสวยชาติเป็นควาย ณ ดอยแห่งนี้ ควายตัว นั้นมีเขาเป็นแก้ว จึงได้ชื่อว่า ดอยเขาควายแก้ว ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้ากับพระอรหันตสาวก ได้เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ ณ ดอยแห่งนี้ ได้ทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปที่นี่จะเป็นเมืองที่เจริญมั่นคง ภายหลังตลาคตปริณิพานแล้ว กระจุกนี้วก้อยของตลาคตจะมาประดิษฐาน ณ ที่แห่งนี้ ต่อมาใน รัชสมัยของพญาธรรมิกราช เจ้าเมืองเชียงรายในขณะนั้น ได้สร้างพระเจดีย์ขึ้น และได้บรรจุพระ บรมสารีริกธาตุอันเป็นข้อมือนี้วก้อยข้างซ้ายที่คณะสงฆ์ได้นำมาถวาย ใส่ไว้ในพระเจดีย์เพื่อให้ พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชาสืบมา พระธาตุดอยเขาควายแก้วมีคำบูชาว่า

อหิ รตนมหีสวิสสานคิริปพพตมโนรมเม พุทฺธสฺส วามกนิฏฺฐองคฺฐิธาตุ
 วนทามิ สพฺพโส ตถจ มม สิริสา ปุเชมิ โสตถิ จ ลากํ ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุส่วนนี้ไว้ก้อยของพระพุทธเจ้า ณ
 ดอยเขาควายแก้วอันเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์ โดยประการทั้งปวง ขอบูชาพระบรม
 สารีริกธาตุนั้นด้วยเศียรเกล้าของข้าพเจ้า ขอความสวัสดิ์ ขอลาภ จงมีแก่ข้าพเจ้า

(๕) พระธาตุดอยจอมทอง

ใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าพร้อมกับพระอรหันตสาวกเสด็จมาถึง
 แม่น้ำกนที (แม่น้ำกก) สรงน้ำที่แม่น้ำนั้นเสร็จ แล้วเสด็จขึ้นสู่ยอดดอยแล้วตรัสว่า สถานที่แห่งนี้
 จะเป็นที่ประดิษฐานพุทธศาสนา ต่อไปจะเป็นเมืองชื่อว่า เมืองเชียงราย พระพุทธองค์จึงทรงมอบ
 พระเกศาให้แก่ลัวะเจ้าเมืองนำไปสักการบูชา จากนั้นพระองค์ได้ตรัสกับพระอรหันต์ว่า เมื่อตถาคต
 ปรีนิพพานแล้ว จงนำเอาธาตุนี้ไว้มีทั้ง ๑๐ มาบรรจุไว้ในสถานที่แห่งนี้ ภายหลังพุทธปรินิพพาน
 มาถึงปี พ.ศ. ๑๔๓๘ พญาเรือนแก้ว เจ้าเมืองผู้ครองนครขณะนั้นได้สร้างองค์พระเจดีย์เพื่อบรรจุ
 พระบรมสารีริกธาตุที่พระเถระนำมาถวาย ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๑๘๐๕ พญามังรายได้มาเจอ
 พระธาตุเจดีย์แห่งนี้ จึงได้โปรดให้สร้างเมืองเชียงรายโดยมีดอยจอมทองเป็นจุดศูนย์กลางของเมือง
 พระธาตุดอยจอมทองมีคำบูชาว่า

วนทามิ เจตีย์ สพฺพภูจฺจเนสฺส ปตฺติภูจฺจิตา สริริธาตุ มหาโพธิ์ พุทฺธรูป สกลํ สทา
 นาคโลก เทวโลก ดาวตีสเส พรหมโลก ชมพูทีเป ลังกาทีเป สริริธาตุโย เกสา-
 ธาตุโย อรหันตธาตุโย เจตีย์ คนธกุฎิ จตุราสีตีสหสสมมุขนธา ปาทเจตีย์
 นรเทเวหิ ปุชิตา อหิ วนทามิ ธาตุโย อหิ วนทามิ ทูโรโต อหิ วนทามิ สพฺพโส

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระเจดีย์ พระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานในที่ทั้ง
 ปวง ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พระพุทธรูปทั้งหมด ทุกเมื่อ พระบรมสารีริกธาตุ พระเกศ
 ธาตุ พระอรหันตธาตุ ทั้งในนาโลก เทวโลกชั้นดาวดึงส์ พรหมโลก ชมพูทวีป ลังกา
 ทวีป พระเจดีย์ พระคันธกุฎิ พระธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐ เจดีย์คือรอยพระพุทธบาท
 ข้าพเจ้าขอไหว้พระบรมธาตุทั้งหลายที่พวกมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว จากที่ไกล
 โดยประการทั้งปวง

หมายเหตุ : คำบูชาพระธาตุดอยจอมทองนี้ ไม่ได้มีเนื้อหาที่แสดงอัตลักษณ์ของพระธาตุไว้โดยเฉพาะ แต่คงจะนำเอาคำบูชาพระบรมธาตุ ปูชนียวัตถุ และปูชนียสถานทั่วไป มาเรียบเรียงแล้วใช้เป็นคำบูชา

(๖) พระธาตุดอยตุง

มีตำนานเล่าว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จเหาะขึ้นดอยพร้อมกับพระอรหันตสาวก ได้ประทับนั่งบนหินก้อนหนึ่งมีลักษณะคล้ายลูกมะนาวผ่าครึ่ง ทรงพยากรณ์อนาคตกาลว่า สถานที่แห่งนี้จะเป็นที่ตั้งพุทธศาสนา ภายหลังจากตถาคตปรินิพพานแล้ว พระบรมธาตุของพระองค์จะมาประดิษฐาน ณ ดอยแห่งนี้ ต่อมาเมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระมหากัสสปะได้นำพระบรมธาตุอันเป็นชิ้นส่วนรากขวัญมาถวายแก่พญาอชุตราช พญาอชุตราชพร้อมกับพระมหากัสสปะจึงได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุขึ้นสู่ดอยที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จ และนำไปประดิษฐานเหนือก้อนหินที่พระพุทธองค์เคยประทับ พระบรมสารีริกธาตุจึงแสดงปาฏิหาริย์โดยการจมเข้าไปในหินก้อนนั้น พญาอชุตราชจึงได้สร้างพระธาตุเจดีย์ พร้อมทั้งใช้ทองคำซื้อที่ดินถวายเป็นเขตคามแต่พระธาตุ ส่วนพระมหากัสสปะก็ได้อธิษฐานตุงทิพย์ยาว ๗,๐๐๐ วา ตั้งไว้ ณ ดอยแห่งนี้ ดอยนี้จึงได้ชื่อว่า “ดอยตุง” ตามชื่อตุงทิพย์นั้น พระธาตุดอยตุงมีคำบูชาว่า

พิมพชคคปพพเต จุฬาธาตุ จิรั มหาคมา นมามิหิ สพพทา

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระธาตุรากขวัญ ณ ดอยตุงทิพย์ ตลอดกาลนาน ทุก

เมื่อแล

หมายเหตุ : คำว่า “พิมพ” เชื่อว่าเป็นคำที่กลายรูปมาจากคำว่า “ทิพพ” ตามตำนานที่เรียกภูเขาลูกนี้ว่า ดอยตุงทิพย์

ข. จังหวัดเชียงใหม่

(๗) พระธาตุดอยคำ

เชื่อกันว่าเป็นพระธาตุเก่าแก่ มีอายุประมาณ ๑,๓๐๐ ปี มีตำนานเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงดอยคำที่เป็นที่อยู่อาศัยของ ยักษ์ ๒ ตัวผิวเมียคือ ปู่แสะ – ย่าแสะ ทรงแสดงธรรมเทศนาจนยักษ์เกิดความเลื่อมใส และได้ประทานพระเกศาให้แก่ยักษ์ ๒ ผิวเมีย ภายหลังเทวดาได้

นำพระเศวตไปฝังไว้และก่อสร้างทับไว้ ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๑๒๓๐ เจ้ามหันตยศ และเจ้าอนันตยศ พระโอรสของพระนางจามเทวี ได้เสด็จขึ้นมาเจอสถูปและพระเศวตธาตุ จึงสร้างพระเจดีย์บรรจุพระธาตุให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา พระธาตุดอยคำมีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ สิริสา โคตมํ เกสาธาตุโย กปณณา วรปิมปานํ อหิ วนทามิ
สพพทา อหิ วนทามิ ธาตุโย

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้พระเศวตธาตุของพระโคตม ข้าพเจ้าขอ
กราบไหว้พระพุทธรูปองค์ประเสริฐ ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุทั้งหลายใน
กาลทุกเมื่อ

หมายเหตุ : คำว่า “วรปิมปาน” เชื่อว่าเป็นคำกลายเสียงจาก “วรพิมพาน” ตามสำเนียง
พูดของทางเหนือที่พยัญชนะคือ พ มักพูดเป็นเสียง ป, ส่วนคำว่า “กปณณา” ไม่ทราบลักษณะ
และความหมายของคำที่แน่ชัด จึงไม่ได้ใส่คำแปลไว้

(๘) พระธาตุดอยน้อย

เชื่อว่าเป็นปูชนียสถานที่เก่าแก่ มีอายุมากกว่า ๑,๓๐๐ ปี มีตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระ
นางจามเทวีเสด็จไปครองเมืองหริภุชชัย ได้เสด็จผ่านทางแม่น้ำปิง ทรงมองเห็นเนินเขี้ยวช่อริมน้ำ
เกิดความประสงค์ที่จะสร้างพระธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ทรงนำมาจากเมืองละโว้ไว้ใน
บริเวณนั้น โปรดให้พรานธนูเสี่ยงทายดู เมื่อธนูตกลงบนดอยน้อย พระนางจามเทวีจึงโปรดให้สร้าง
พระธาตุเจดีย์ขึ้น พระธาตุดอยน้อยมีคำบูชาว่า

คำบูชา : นมามิ ติโลกสส ครุสส วามโมลี ธาตุ อิมสมิ สุวณฺณจุลลคิริวิหาเร สุวณฺณ
คูหาคพฺเภ ปตฺถิจิตํ สพฺพโลเกหิ ปุชิตํ กิตฺติมนฺตํ มโนหรํ อหิ วนทามิ สพพทา

คำแปล : ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบรมสารีริกธาตุคือพระโมลีเบื้องซ้าย ของพระบรมครู
แห่งโลกทั้งสาม อันประดิษฐานในห้องสี่ทอง ณ วัดดอยทองน้อยแห่งนี้ อันชาวโลกทั้งปวงพากัน
บูชาแล้ว มีชื่อเสียง นำชื่นชม ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ทุกเมื่อ

(๙) พระธาตุดอยสะเก็ด

มีตำนานว่า สมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงดอยนี้ ได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์แผ่
 รัศมีแผ่รังสีสว่างไปทั่ว พญานาคคู่หนึ่งสังเกตเห็นรัศมีนั้นก็เกิดความเลื่อมใส แปลงกายเป็น
 ชายหนุ่มหญิงสาวนำดอกบัวมาถวาย พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมโปรดและประทานพระเกศาให้แก่
 พญานาคคู่นั้น พญานาคจึงอธิษฐานสร้างเจดีย์หินบรรจุพระเกศาธาตุไว้บนดอยนี้ ภายหลังมีพราวน
 ป่ามาพบพระเจดีย์ก็เกิดความอัศจรรย์ใจ กลางคืนได้ฝันว่าพระเจดีย์นั้นบรรจุพระเกศาธาตุ จึงได้
 ชักชวนประชาชนไปสักการบูชา และเรียกชื่อดอยนี้ว่า ดอยเส้นเกศ ภายหลังจึงเพี้ยนมาเป็น ดอย
 สะเก็ด พระธาตุดอยสะเก็ดนี้มีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ อิธ ปติภูจिता พุทธเกศาธาตุโย ตสฺसानุภาเวน สทา โสตถิ
 ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระเกศาธาตุของพระพุทธเจ้า ที่ประดิษฐาน ณ ที่แห่ง
 นี้ ด้วยอานุภาพของการกราบไหว้นั้น ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

(๑๐) พระธาตุดอยสุเทพ

มีตำนานเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงดอยอ้อย (ดอยสุเทพในปัจจุบัน) ทรงเห็น
 สถานที่อันน่ารื่นรมย์กว้างใหญ่ ทรงพยากรณ์อนาคตกาลว่า ภายหลังที่ตถาคตปรินิพพานแล้ว พระ
 บรมสาริกธาตุของพระองค์จะมาประดิษฐาน ณ ที่แห่งนี้ ต่อไปบริเวณนี้จะกลายเป็นมหานครอัน
 ยิ่งใหญ่ เจริญรุ่งเรืองในพุทธศาสนา จักมีชื่อว่า เมืองเชียงใหม่ ต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน เมื่อพระ
 เจ้ากือนาและพระมหาสุมนเถระได้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุที่วัดสวนดอกแล้ว จึงเสด็จทวย
 หาบริเวณที่จะประดิษฐานพระบรมธาตุ โดยอันเชิญพระบรมธาตุขึ้นสู่ช้าง ช้างได้เดินสู่ดอยสุเทพ
 แล้วล้มลง พระเจ้ากือนาจึงได้สร้างพระธาตุเจดีย์ประดิษฐานไว้ ณ ดอยนั้น พระธาตุดอยสุเทพมี
 คำบูชาว่า

สุวณฺณเจตีย์ เกสวารมตถุลุงคิ วรณฺธธาตุํ สุเทวนามํ นรเทเวทิ สพฺพบุชิตํ
 อหิ วนทามิ สพพทา

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระสุวรรณเจดีย์ มีพระบรมสารีริกธาตุอันประเสริฐ คือ พระเกศธาตุและพระมัตถลุงชธาตุ มีชื่อว่า สุเทพ อันเหล่านมนุษย์และเทวดาทิ้ง ปวงพากันบูชาแล้ว ในกาลทุกเมื่อ

(๑๑) พระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล

พระธาตุเจดีย์ที่มีการสร้างขึ้น เนื่องในวโรกาสมหามงคลที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์จักรี เจริญพระชันษาครบ ๕ รอบ ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ ส่วนของยอดพระเจดีย์ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ นอกจากจะเป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความสวยงามใหญ่โต โดดเด่นทางด้านศิลปกรรมแล้ว การสร้างไว้บนดอยอินทนนท์ ภูเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทย เพื่อที่จะสะท้อนว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหาธรรมิกราชา มีพระบรมเดชาานุภาพและพระบารมีแผ่ไพศาลแผ่ทั่วผืนดินจดผืนฟ้า จึงเป็นที่มาของชื่อ “พระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล” ที่แปลว่า “พระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุที่ยิ่งใหญ่เพียงฟ้าจดดิน” โดยมีคำบูชาว่า

อิมินา สกกาเรน สมมาสมพุทฺธสฺส สารีริกธาตุปติฏฺฐานภูตํ มหาเจดีย์
อภิพฺชยามิ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระมหาเจดีย์อันเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยสักการะนี้ เป็นอย่างยิ่ง

(๑๒) พระธาตุวัดเกตการาม

มีการกำหนดให้เป็นพระเจดีย์แทน *พระจุฬามณีเจดีย์* ซึ่งเชื่อว่าตั้งอยู่ที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ บนยอดเขาสิเนรุ เป็นที่บรรจุพระเกศาและพระทันตธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามคติการบูชาพระธาตุประจำปีเกิดของชาวล้านนา ได้กำหนดให้พระเจดีย์ จุฬามณีเป็นพระธาตุประจำปีจอ เนื่องจากว่ามนุษย์ทั่วไปไม่สามารถจะเดินทางไปนมัสการบูชาพระจุฬามณีได้ จึงกำหนดให้กราบไหว้บูชาพระธาตุวัดเกตการามแทน เพราะมีชื่อพ้องกันนั่นเอง พระธาตุวัดเกตการามมีคำบูชาว่า

ดาวดีสาย ปุรมเม เกสจุฬามณี สีเนรุพพดา ปุชิตา สพพเทวานํ ตํ
สิรสา ธาตุอตุตมํ อหํ วนทามิ สพพทา

พระเศกแก้วจุฬามณี ในเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่ร่ำรมย์ อันเทวดา
ทั้งปวงพากันบูชาแล้วจากภูเขาสินธุ ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้า กราบไหว้พระบรม
สารีริกธาตุอันสูงสุดนั้น ทุกเมื่อ

หมายเหตุ : คำบาลีที่มีพิรุณว่า “ปุรมเม” เข้าใจว่า เป็นลักษณะที่มีการรวมเสียงระหว่าง
“ปุเร” กับ “รมเม”

(๑๓) พระเจดีย์วัดเจ็ดยอด

หรืออีกชื่อว่า วัดมหาโพธาราม สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๙๙๙ ในรัชสมัยของพระเจ้า
ติโลกราช โดยสร้างพระเจดีย์พร้อมทั้งจำลองรูปแบบให้คล้ายกับสถานที่ ๆ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้
และประทับเสวยวิมุตติสุขทั้ง ๗ แห่ง ซึ่งทั้งหมดเป็นการตกแต่งให้คล้ายกับ พุทธคยา ที่อยู่ใน
ประเทศอินเดีย นอกจากนี้ พระเจดีย์วัดเจ็ดยอดยังเป็นพระธาตุประจำปีเกิดของผู้ที่เกิดปีมะเส็ง
ด้วย มีคำบูชาว่า

ปจมี โปธิปลลงกั ทุติยั อนิมิสสกั ตติยั จงกมเสฏฐั จตุตถกั รตนขรึ
ปญจมี อชปาลนิโครธั ญฐั ราชายตนิ สดตมึ มุจจลิตั อหึ วนทามิ ทูโรต

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ บัลลังก์ที่ตรัสรู้แห่งที่หนึ่ง อนิมิสเจดีย์แห่งที่สอง รัต
นจกรมเจดีย์อันประเสริฐแห่งที่สาม รัตนขรเจดีย์แห่งที่สี่ ต้นอชปาลนิโครธแห่งที่
ห้า ต้นราชายตนะแห่งที่หก ต้นมุจลินท์เป็นแห่งที่เจ็ด จากที่ไกล

หมายเหตุ : คำว่า “มุจจลิตั” กลายรูปมาจากคำว่า “มุจลินท์”

(๑๔) พระธาตุวัดพระสิงห์

เป็นพระธาตุเจดีย์เก่าแก่ที่สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๘๘๘ โดยพระเจ้าผายู กษัตริย์
เชียงใหม่ โปรดให้สร้างสมัยที่มีการสร้างวัด ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่พระมหาสุมนเถระนำมา
จากประเทศลังกา ภายหลังครุบาศรีวิชัยได้บูรณปฏิสังขรณ์ให้มีขนาดสูงใหญ่ขึ้น อนึ่ง ตามคติการ
บูชาพระธาตุประจำปีเกิดของทางล้านนา ได้กำหนดให้พระธาตุวัดพระสิงห์นี้ เป็นพระธาตุประจำปี
เกิดคือ ปีมะโรง อีกด้วย มีคำบูชาว่า

นมามิ สิหิงคพิมพิ์ สุวณณาภิรมม์ ลงกาชาติ โสภาภิโสภี สราภิกนฺต์
นมามิหิ

ข้าพเจ้าขอนมัสการพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งงดงามไปด้วยสีทอง เกิดขึ้นที่ลังกา
ทวีป สวยงามเป็นอย่างยิ่ง ปลื้มใจเมื่อได้ระลึกถึง

หมายเหตุ : คำบูชาพระธาตุสำคัญนี้ มีลักษณะพิเศษ เนื้อหาเป็นการกล่าวนมัสการบูชา
พระพุทธสิหิงค์ที่ตั้งอยู่ในวัดเดียวกัน ข้อนี้ อาจเกิดจากที่ผู้เรียบเรียงคำบูชาเข้าใจจากชื่อพระ
ธาตุและพระพุทธรูปว่ามีความพ้องกัน จึงนำมาใช้เป็นคำบูชาแทนกันได้

(๑๕) พระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก

ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นประมาณปี พ.ศ. ๑๙๑๔ โดยพระเจ้ากือนาทรงโปรดให้สร้าง
วัดสวนดอก เพื่อให้เป็นที่จำพรรษาของพระมหาสุมนเถระ และยังได้โปรดให้สร้างพระเจดีย์เพื่อ
บรรจุพระบรมธาตุที่พระมหาสุมนเจ้านำมาจากสุโขทัยด้วย นอกจากนี้ ยังมีตำนานที่กล่าวไว้ใน
ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ด้วยว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาประทับนั่งที่โคนต้นไม้บุนนาค มีชาวบ้าน
๒ คนได้นำดอกบุนนาคมาถวาย พระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า ต่อไปภายหลัง สถานที่แห่งนี้จะ
เป็นที่ตั้งของอารามหลังใหญ่ ชื่อว่า สวนดอก จากนั้นจึงมอบพระเศศาให้พระอรหันต์ โปรดให้
บรรจุไว้ที่พระองค์ทรงประทับนั่ง พระธาตุเจดีย์วัดสวนดอกมีคำบูชาว่า

ยงกิญจิ เจตีย์ สพพิ์	ปุปผาราเม ปติภูจิติ์
ปุซารหิ มนาปี จ	อหิ วนทามิ สพพทา
ยา จ พุทธสิริรสส	ธาตุ สงเวชนีเยกา
สุมนนาหฎา เอตถ	อหิ วนทามิ สพพทา
ยา จ โข อรหนตานิ	ปุปผาราเมว ธาตุโย
มโนรมา มโนสนตา	อหิ วนทามิ สพพทา
เอเตน สจจวชเชน	สทา โสตถิ ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ พระเจดีย์ทั้งหมดที่ประดิษฐาน ณ วัดสวนดอก ควร
แก่การบูชา น้อมใจเอิบใจ ทุกเมื่อ, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ บรมสารีริกธาตุของ
พระพุทธเจ้า อันเป็นสิ่งเวชนียวัตถุ ที่พระมหาสุมนเจ้านำมาที่วัดนี้ ทุกเมื่อ, ข้าพเจ้า

ขอกราบไหว้ พระอรหันตธาตุทั้งหลายที่วัดสวนดอกนี้ ก่อให้เกิดความสงบร่มเย็น
แก่จิตใจ ทุกเมื่อ, ด้วยวาจาสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้า

หมายเหตุ : คำบูชานี้แต่งขึ้นโดย ชัยณรงค์ ศรีมันตะ

(๑๖) พระธาตุศรีจอมทอง

ตำนานกล่าวถึงสถานที่ตั้งพระธาตุศรีจอมทองว่า เคยเป็นบ้านเมืองที่เจริญรุ่งเรืองชื่อว่า
อังกฤษ เจ้าผู้ครองนครได้ทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้มาโปรดเวไนยสัตว์ที่เมืองอังกฤษ พระพุทธเจ้าจึง
เสด็จมาตั้งรอยจอมทอง แล้วทรงพยากรณ์ว่า ภายหลังจากการปรินิพพานของพระองค์ พระเจ้า
อโศกจะเป็นผู้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐาน ณ ที่แห่งนี้ เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานแล้ว พระ
เจ้าอโศกจึงนำพระบรมสารีริกธาตุมาสู่รอยจอมทอง ทรงบรรจุไว้ในอุโมงค์ แล้วโปรดให้เทวดาและ
พญานาคเป็นผู้ดูแลรักษา ภายหลังได้มีชาวบ้าน ๒ ผู้เมียชื่อ นายส้อยกับนางเมง ได้มาพบเห็น
ปาฏิหาริย์ของพระธาตุ จึงได้สร้างวัดบนดอยนี้ อนึ่ง พระธาตุศรีจอมทองเป็นพระธาตุประจำปีเกิด
คือ ปีชวด มีคำบูชาว่า

นโม พุทธาย นมามิ ติโลกโมลี โลหกุญฺเฑ ปติภูจิติ บุษิติ สพพโลเกหิ
กิตติมนฺติ มโนหริ อหิ วนทามิ สพพทา องควหเย ปุเร รมเม โกวิลาลคคปพพเต
สหิเหมคฺคหาคพเก ทกฺขินโมลีธาตุโย อหิ วนทามิ สพพทา

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าขอนมัสการพระโมลีธาตุอันเป็นยอด
ของโลกทั้งสาม ที่ประดิษฐาน ณ โลหกุญ (ชื่อเดิมรอยจอมทอง) อันชาวโลกทั้งปวง
บูชาแล้ว มีชื่อเสียง นำชื่นชม ข้าพเจ้าขอกราบไว้ทุกเมื่อ ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระ
โมลีธาตุเบื้องขวา ในห้องถ้ำ (อุโมงค์) อันมีสีทอง ณ ยอดดอยทองกวาว (หรือดอย
จอมทอง) เมืองอังคะที่นารีนรมย์ ทุกเมื่อ

หมายเหตุ : ศัพท์ว่า *วทย* ในคำว่า “องควหเย” ไม่มีความหมายที่สัมพันธ์กับเมือง
ทั้งไม่สามารถหาความหมายที่แน่ชัดได้ ซึ่งคงจะเกิดจากกรรมวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งของชาวล้านนา
อย่างเช่น เป็นการคัดลอกตามกันมาโดยไม่รู้กิติ การสวดมุขปาฐะกิติ จึงปรากฏเป็นคำดังกล่าวได้,
ศัพท์ว่า *โกวิลาล* เข้าใจว่ามาจากศัพท์บาลีคือ *โกวิฬาร* “ดอกทองกวาว” ถือเป็นดอกไม้ประจำ
จังหวัดเชียงใหม่ ลักษณะนี้ น่าจะสะท้อนให้เห็นเกี่ยวกับภูมิประเทศในเชียงใหม่สมัยก่อนว่า มีต้น

ทองกวาวอยู่มาก รวมถึงบริเวณของดอยแห่งนี้ จนเป็นที่มาของชื่อเรียก ดอยจอมทอง หรืออีกสาเหตุหนึ่ง อาจจะได้รับอิทธิพลของภาษาในถิ่นอื่นเข้ามาปะปน เพราะในภูมิภาคอื่นบางพื้นที่เรียกดอกทองกวาวว่า “จอมทอง” ก็มี ผู้ประพันธ์คำบูชาอาจจะสร้างคำวิสามานยนามโดยตรงว่า ดอยจอมทอง > *โกวิทสารคคปพพต* “ดอยทองกวาว” ก็ได้

ค. จังหวัดน่าน

(๑๗) พระธาตุช้างค้ำ

มีตำนานเล่าว่า เมื่อครั้งพม่ายกทัพมาเพื่อจะตีเมืองน่าน เจ้าเมืองน่านเห็นว่าตนมีกำลังน้อยกว่า จึงใช้อุบายทำศึกด้วยธรรมะ คือให้แข่งกันสร้างพระเจดีย์ หากฝ่ายใดสร้างเสร็จและยกฉัตรได้ก่อนก็จะเป็นฝ่ายชนะ เมื่อถึงวันสร้างเจ้าเมืองน่านใช้อุบายโดยใช้ไม้ไผ่สานเป็นชั้นใช้ผ้าขาวหุ้มให้ดูมีลักษณะเหมือนองค์พระเจดีย์แล้วยกฉัตรขึ้นก่อน จึงได้รับชัยชนะ ครั้นพม่ายกทัพกลับแล้ว เจ้าเมืองน่านเห็นว่า สมควรสร้างพระเจดีย์เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่ชัยชนะ จึงทรงสร้างพระเจดีย์ ณ บริเวณที่ก่อเจดีย์แข่งกับพม่านั้น โดยรอบฐานพระเจดีย์มีการสร้างให้เป็นรูปช้างเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าช้างมีส่วนสำคัญค้ำจุนพระองค์ให้มีชัยชนะ เหตุนี้พระธาตุเจดีย์นั้นจึงได้ชื่อว่า พระธาตุช้างค้ำ นับตั้งแต่นั้นมาพระธาตุช้างค้ำจึงได้รับการอุปถัมภ์บูรณะจากเจ้าเมืองมาโดยตลอด และเป็นพระธาตุสำคัญของเมืองน่านสืบมาจนถึงปัจจุบัน พระธาตุช้างค้ำมีคำบูชาว่า

อิมสมิ นนทปุราภิรมเม ปติภูติตัง ชินปรมธาตุยา จปนํ หตถิถมถาวรธาตุเจติย
 อหิ วุทธามิ สพพทา

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระธาตุเจดีย์ช้างค้ำอันประเสริฐ ซึ่งประดิษฐานอยู่ในเมืองน่านอันน่ารื่นรมย์แห่งนี้ เป็นที่บรรจुพระบรมสารีริกธาตุของพระชินเจ้า ตลอดกาลทุกเมื่อ

(๑๘) พระธาตุแช่แห้ง

ตำนานกล่าวมา เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงสถานที่นี้ ทรงแสดงธรรมและประทานพระเทศาให้แก่ชาวลัวะพื้นเมือง พร้อมกับพยากรณ์ว่า หลังจากตถาคตปรินิพพานแล้ว จะมีผู้นำพระบรมสารีริกธาตุมา ณ ที่แห่งนี้ แล้วสร้างเป็นพระเจดีย์ขึ้น ล่วงมาประมาณปี พ.ศ. ๑๘๙๖ รัชสมัยของ พญาการเมือง เจ้าเมืองน่านในขณะนั้น ได้มีสัมพันธไมตรีอันดีกับ พญาลีไท กษัตริย์กรุง

สุโขทัย พญาสีไท่ได้มอบพระบรมสารีริกธาตุให้แก่พญาการเมือง พญาการเมืองพร้อมกับพระเถระ
 ข้าราชการบริวารจึงได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานไว้ที่ตอญู่เพียงแ่งแ่ง แล้วสร้างพระเจดีย์
 บรรจุไว้ นอกจากนี้พระธาตุแ่งแ่งยังได้เป็นพระธาตุประจำปีเกิดคือ ปีเถาะ มีคำบูชาว่า

ยา ธาตุภูตา อตุลานุภาวา จิริ ปติภูจิตา นนทกปปเก ปุเร เทเวน कुत्ता
 वरपुत्थरातुं जिरुं वनथामिन्हंतं चिनธาतुโย सो तलकत्तं ओहिं वनथामि सपुत्था ओहिं
 वनथामि तुर्तो

พระบรมสารีริกธาตุใด มีอานุภาพอันประมาณมิได้ ประดิษฐานอยู่ในเมือง
 อันประกอบด้วยความยินดี (เมืองน่าน) ตลอดกาลนาน เทวดารักษาคุ้มครองแล้ว
 ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าอันประเสริฐนั้นตลอดกาล
 นาน ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุของพระชินเจ้า จากที่ไกล ในกาลทุก
 เมื่อ

หมายเหตุ : การใช้คำว่า “นนทกปปเก ปุเร” ดังกล่าว เป็นไปได้ว่า คำบูชาพระธาตุแ่งแ่ง
 นี้ เป็นบทที่เรียบเรียงมาจากคำบูชาพระธาตุลำปางหลวงอีกต่อหนึ่ง ซึ่งในคำบชานั้นมีคำว่า
ลุมภกปปุเร “เมืองลัมภกปัปะ” ปรากฏอยู่ด้วย

(๑๙) พระธาตุวัดหัวข่วง

สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นสมัยล้านนาตอนปลาย และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์กันมาโดย
 ตลอด ด้วยความที่เป็นพระธาตุเก่าแก่ประดิษฐาน ณ วัดกลางเมือง จึงเป็นเหมือนพระธาตุ
 คู่บ้านคู่เมืองน่าน ที่ที่สักการบูชาของชาวเมืองน่านและผู้ที่มาจาริกแสวงบุญ ภายหลังกรมศิลปากร
 ได้ประกาศให้เป็นโบราณสถานแห่งชาติด้วย พระธาตุวัดหัวข่วงมีคำบูชาว่า

มณีมณฑลอาราเม เจตีย์ ปติภูจิติ สิริสา ตัง ปสนเนน ओहिं
 वनथामि जेतसा गतपुण्यानुगावेन सोत्थि मे होतु सपुत्थुखा विमुत्तोहिं
 निपुयो निरुपुत्तो

ข้าพเจ้ามีจิตใจเลื่อมใส ขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้พระเจดีย์ที่ประดิษฐาน
 ณ วัดหัวข่วง (วัดลานกว้าง) ด้วยอานุภาพของบุญที่ได้ทำไปแล้ว ขอความสวัสดีจงมี
 แก่ข้าพเจ้า ขอข้าพเจ้าจงพ้นจากทุกข์ ไร้อากัณฐ์และอุปัทวะ

ง. จังหวัดพะเยา

(๒๐) พระธาตุจอมทอง

มีตำนานกล่าวว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงดอยทองนี้ มีนายช่างทองผู้หนึ่งได้นำภัตตาหารมาถวาย พระพุทธองค์ทรงประทานพระเกศาให้นายช่างทอง ภายหลังพระอินทร์จึงนำไปเก็บรักษาไว้ จากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสกับพระสาวกว่า หลังจากตถาคตปรินิพพานไปแล้ว ให้นำพระบรมสารีริกธาตุแขนเบื้องซ้ายและพาหาขวามาประดิษฐานที่นี่ หลังจากพุทธปรินิพพาน พระสาวกจึงได้อันเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาที่ดอยจอมทอง สร้างพระเจดีย์บรรจุไว้ ต่อมาพระธาตุเจดีย์เกิดชำรุด ครุบาครีวิชัยจึงได้มาบูรณะและสร้างเป็นพระธาตุขึ้นใหม่ พระธาตุจอมทองมีคำบูชาว่า

อิมสมิ เกสาธาตุโย วามเก อัญญิธาตุ ปิธาตุ โลหปพพตฺ ทกฺขิณฺ มหัจฺจนฺทํ
 อหํ วนฺทามิ สิริสา

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้พระเกศาธาตุ พระอัญญิธาตุแขนเบื้องซ้าย
 พระพาหาเบื้องขวา อันประดิษฐานที่โลหบรรพต (ดอยจอมทอง) แห่งนี้

หมายเหตุ : คำว่า “ปิธาตุ” คงจะกลายรูปมาจาก “ติฐิธาตุ” ✓ฐา “ตั้ง, ยืน” ส่วนศัพท์ว่า *มหา* ในคำว่า “มหัจจนฺทํ” เข้าใจว่า เป็นคำที่กลายมาจาก *พหฺพ* ตามความเชื่อที่ปรากฏในตำนาน

จ. จังหวัดแพร่

(๒๑) พระธาตุจอมแจ้ง

เป็นพระธาตุเก่าแก่ เชื่อว่ามีอายุประมาณ ๑๒๐๐ ปี โดยมีตำนานเล่าถึงที่มาว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงสถานที่แห่งนี้ในเวลารุ่งสาง (ภาษาเหนือเรียกว่า *แจ้ง*) ได้ทรงแสดงธรรมเทศนาโปรดชาวบ้านพื้นเมือง จากนั้นจึงได้ประทานพระเกศาไว้ ภายหลังจึงมีการสร้างเจดีย์บรรจุพระเกศาธาตุนั้นไว้ พระธาตุจอมแจ้งมีคำบูชาว่า

วนฺทามิ สิริสา เทว เกสาธาตุ ปติฏฺฐิตา สีสปพพตฺ อหํ วนฺทามิ ธาตุโย
 อหํ วนฺทามิ สพฺพทา อหํ วนฺทามิ สพฺพโส สทา โสตุถิ ภาวนฺตุ เม

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้ พระเกศาตุสองเส้น อันประดิษฐาน ณ
จอมเขา ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุทั้งหลาย ทุกเมื่อ ด้วยประการทั้งปวง
ขอความสวัสดิ์จงมีแก่ข้าพเจ้าในกาลทุกเมื่อ

(๒๒) พระธาตุช่อแฮ

ตำนานเล่าถึงเรื่องที่พระพุทธเจ้าพร้อมกับพระสาวก ได้จาริกมาประทับอยู่ที่ต้นไม้สะแก
กับต้นหมากที่มีผลเป็นพิษ พระพุทธองค์ทรงเสวยผลหมาก แต่ปรากฏว่าหมากที่เป็นพิษนั้น
กลายเป็นผลที่มีรสหอมหวาน สร้างอัศจรรย์ใจให้แก่ลัษะพื้นเมืองชื่อ อ้ายก้อม จากนั้นอ้ายก้อม
และชาวบ้านที่เกิดความศรัทธาจึงได้นำภัตตาหารมาถวาย พระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ว่า ต่อไป
สถานที่แห่งนี้จะเป็นเมืองที่ชื่อว่า เมืองแพร่ และได้ประทานพระเกศาให้ประชาชนได้นำไปบูชา
อ้ายก้อมและชาวบ้านต่างยินดีจึงนำไปบรรจุไว้ในถ้ำ แล้วให้พระอินทร์รักษา หลังจาก
พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว พระเจ้าอโศกได้เสด็จมาอันเชิญพระเกศานั้นไปประดิษฐานที่ดอย
ช่อแฮ พร้อมกับสร้างสถูปเจดีย์บรรจุไว้ ภายหลัง ดอยช่อแฮ จึงเพี้ยนมาเป็น ดอยช่อแฮ ในที่สุด
พระธาตุช่อแฮ มีคำบูชาว่า

โกเสยยชคคปพพเต สดตมโนรมเม พุทธเกสา อหิ วนทามิ สพพทา อหิ
วนทามิ ธาตุโย อหิ วนทามิ สพพโส

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระเกศาตุของพระพุทธเจ้า ณ ดอยช่อแฮ อันเป็น
สถานที่น่ารื่นรมย์ของหมู่สัตว์ ตลอดกาลทุกเมื่อ ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุ
ทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง

(๒๓) พระธาตุหลวงเมือง

สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในสมัยล้านนาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ พร้อมกับวัดและ
หมู่บ้านชุมชนที่อยู่รอบ ๆ ภายหลังชุมชนนี้ถูกกวาดต้อนและหนีภัยสงคราม วัดและพระธาตุจึงถูก
ปล่อยให้เป็นที่รกร้างไป จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. ๒๓๓๐ กลุ่มชนชาวไทยลื้อและพระภิกษุ
สามเณรที่อพยพมาจากเมืองเชียงรายได้มาพบเจิวัดร้างแห่งนี้ และได้ช่วยกันบูรณปฏิสังขรณ์วัด
และพระเจดีย์ขึ้นมาใหม่ จนที่เป็นสักการบูชาและเป็นศูนย์รวมใจของประชาชนเรื่อยมาถึงปัจจุบัน

ส่วนองค์พระเจดีย์มีลักษณะเอียงเล็กน้อย ในภาษาพื้นเมืองเรียกว่า เนิ้ง จึงเป็นที่มาของชื่อว่า พระธาตุหลวงเนิ้ง มีคำบูชาว่า

โกเสยยรรณูเจ มยหิ สีเสน อิมิ มหาเจตีย์ มหาพุทธรูปคามาณูจิ นาครานัน
สกุการบุชณียิ ธาตุ ปณมามี อหิ วนทามิ สพพทา

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้าของข้าพเจ้านอบน้อมนมัสการพระธาตุหลวงนี้ อัน
ตั้งอยู่ที่หมู่บ้านพระหลวงเมืองโกศัย พระบรมธาตุอันเป็นที่ควรสักการบูชาของ
ชาวเมืองทั้งหลาย ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ทุกเมื่อ

ฉ. จังหวัดแม่ฮ่องสอน

(๒๔) พระธาตุดอยกองมู

สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓ โดยจองตองสู้ พ่อค้าชาวไทยใหญ่ โดยเชื่อว่าภายในได้บรรจุ
พระธาตุของพระมหาโมคคัลลานะไว้ เล่ากันว่า พระธาตุเจดีย์มักจะเกิดปรากฏการณ์อันน่า
อัศจรรย์คือ มีแสงสว่างเป็นรัศมีวงกลมโตออกมาจากพระเจดีย์ลอมข้ามตัวเมืองไป หรือบางทีก็
ลอยไปสู่เชิงดอยแล้วหายไป ซึ่งเหตุการณ์เช่นนี้มักเกิดขึ้นในวันพระหรือวันนักขัตฤกษ์เป็นส่วนใหญ่
ประชาชนจึงนับถือว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นปูชนียสถานที่สำคัญประจำเมืองแม่ฮ่องสอนมา
อย่างยาวนาน พระธาตุดอยกองมูมีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ ธาตุโย อหิ วนทามิ สพพโส อหิ สุขิโต โหมิ, สุทินัน วิต เม
ทานิ อาสวกุขยวหิ โหตุ สุขิตา โหนตุ นิพพานสสุ ปจจโย โหตุ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมธาตุทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง ขอให้
ข้าพเจ้าจงมีแต่ความสุข, ทานที่ข้าพเจ้าให้ดีแล้ว ขอจงนำมาซึ่งความสิ้นอาสวะ
กิเลส ขอชนทั้งหลายจงมีแต่ความความสุข ขอเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน

ข. จังหวัดลำปาง

(๒๕) พระเจดีย์ชาวหลัง

เป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นแห่งหนึ่งของทางล้านนา คือ มีพระเจดีย์สี่ขาวยอดหุ้มทองตั้งอยู่เรียงรายจำนวน ๒๐ องค์ จึงมีชื่อเรียกว่า พระเจดีย์ชาวหลัง (ชาว ภาษาเหนือ แปลว่า ยี่สิบ) มีความเชื่อว่าได้บรรจุพระอรหันตธาตุส่วนเกศาไว้ มีตำนานเล่าว่า พระอรหันต์ได้จาริกจากอินเดียมาบำเพ็ญสมณธรรมอยู่ ณ สถานที่แห่งนี้ คราวนั้นเจ้าเมืองได้สนทนาธรรมกับพระอรหันต์จนเกิดความเลื่อมใส แล้วได้ขอเกศาเพื่อประดิษฐานเป็นที่สักการบูชาของประชาชน พระอรหันต์จึงได้มอบเกศาให้ เจ้าเมืองจึงได้สร้างพระเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุขึ้น พระเจดีย์ชาวหลังมีคำบูชาว่า

วีสติสุวรรณเจดีย์ อุทเทสิกวรี นรเทเวหิ ปุชิตา เกสาธาตุโย อหิ
วนทามิ ธาตุโย อหิ วนทามิ สพฺพโส

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้อุทเทสิกเจดีย์องค์ประเสริฐคือ พระสุวรรณเจดีย์ชาว
หลัง บรมธาตุคือเกศา อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว ข้าพเจ้าขอกราบไหว้โดย
ประการทั้งปวง

(๒๖) พระบรมธาตุดอนเต้า

เป็นพระธาตุที่เชื่อว่า ได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ไว้ มีตำนานเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้ากับพระอรหันตสาวกได้เสด็จมาถึงสถานที่ชื่อว่า ม่อนดอนเต้า พระองค์ทรงแสดงอิทธิฤทธิ์ปราบยักษ์และคนอันธพาล พร้อมกับแสดงธรรมให้ยักษ์กลับใจ จากนั้นพระพุทธองค์ได้ประทานพระเกศาแล้วทรงพยากรณ์อนาคตว่า ภายหลังจากพระองค์ปรินิพพาน จะมีผู้นำพระบรมสารีริกธาตุคือไต หัวใจ และเส้นผม มาประดิษฐานไว้ในเจดีย์ที่สร้างขึ้นชื่อ พระธาตุดอนเต้า สถานที่แห่งนี้จะเป็นเมืองที่มีชื่อว่า กุกุตรนคร พระบรมธาตุดอนเต้านี้มีคำบูชาว่า

นโม เม กุกุตรเจ วรจาเน ปุกุทปิ ปจมี กกุสนทสส อุตตม อฏฺฐเกสา พุติโย
โกนาคมโน โสฬสเกสา ตติโย กสสโป ทวตตีสเกสา จตุตถ โคตโม วกั ททฺทย
อฏฺฐสตตฺ วรี เกสาธาตุโย อหิ วนทามิ สพฺพทา

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระเศวตธาตุ ๘ เส้นของพระกกุสันธะ เป็นลำดับที่
หนึ่ง พระเศวตธาตุ ๑๖ เส้นของพระโกนาคมน์ เป็นลำดับที่สอง พระเศวตธาตุ ๓๒
เส้นของพระกัสสปะ เป็นลำดับที่สาม พระบรมธาตุคือ ไต หัวใจ และพระเศวตธาตุ
๑๐๘ เส้น อันประเสริฐ ของพระโคตมเป็นลำดับที่สี่ อันสว่างไปทั่วเมืองกุกุตรอัน
เป็นที่ประเสริฐ ทุกเมื่อ

หมายเหตุ : คำว่า “กุกุตรเจ” คงจะเกิดจากการรวมคำระหว่าง “กุกุตร” กับ “รณฺจ”,
ส่วนคำว่า “บุคฺคิปปิ” ผู้วิจัยเจอคำที่ใกล้เคียงคือคำว่า *ทวิ/ปติ* “ยอมสว่างไสว” ดังนั้น ผู้วิจัยจึงแปล
โดยความว่า “อันสว่างไปทั่ว” ส่วนศัพท์ว่า “สตุต” เข้าใจว่า เป็นศัพท์ที่กลายรูปมาจากศัพท์ว่า
สตุ “ร้อย” นั่นเอง.

(๒๗) พระธาตุลำปางหลวง

มีตำนานเล่าว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกพร้อมกับพระอรหันตสาวก เมื่อเสด็จมาถึง
บ้านลัมภะการวัน ทรงประทับนั่งเหนือดอยม่อนน้อย คราวนั้น มีลัวะคนหนึ่งชื่อ อ้ายคอน ได้นำ
ภัตตาหารมาถวาย พระพุทธองค์ทรงรับแล้วพยากรณ์ว่า สถานที่นี้ต่อไปจะมีผู้สร้างเมืองชื่อว่า
ลัมภะกัปปะนคร จากนั้นทรงมอบพระเศวตให้ลัวะอ้ายคอน พระอินทร์จึงสร้างอุโมงค์เพื่อบรรจุ
พระเศวตนั้นแล้วสร้างเจดีย์ทับไว้ พระพุทธองค์จึงทรงพยากรณ์ต่อไปว่า หลังจากพุทธ
ปรินิพพานไปแล้ว พระกุมารกัสสปะจะนำเอาพระนลาฏข้างขวา พระเมษิยะจะนำพระบรมธาตุ
ส่วนพระศอกของตถาคตมาบรรจุไว้ที่เจดีย์นี้อีก เจดีย์นี้จะมีชื่อว่า ลัมภะกัปปะเจดีย์ พระธาตุลำปาง
หลวงมีคำบูชาว่า

ยา ธาตุภูตา อตุลานุภาวา จิรั ปติภูจिता ลมภกปฺปปุเร เทเวณ คุตตา
อุตตราภิเษยา นมามีหนตฺ วรรณธาตุํ กุมารกสฺสปนลาฏธาตุโย เมษิยมหาเถระ-
กณฺณธาตุ ฐเปติ มหาจาเน เจตีย์ ปุชิตา นรเทเวหิ อหํ วนฺทามิ ธาตุโย

พระธาตุเจ้าองค์ใด มีอานุภาพหาที่เปรียบมิได้ ประดิษฐานอยู่สิ้นกาลนาน
ในเมืองลัมภะกัปปะ อันเทวดารักษาคุ้มครองแล้ว ประดิษฐานอยู่ทางภาคเหนือ
ข้าพเจ้าขอไหว้พระธาตุของพระชินเจ้าองค์ประเสริฐองค์นั้น ทั้งนลาฏธาตุ อันพระ
กุมารกัสสปะ (นำมา) พระธาตุส่วนพระศอก อันพระเมษิยะมหาเถระ (นำมา)

ประดิษฐานไว้ในเจดีย์มหาสถานที่นี่ ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุที่
เหล่ามนุษย์และเทวดาต่างพากันบูชาแล้ว

(๒๘) พระธาตุเสด็จ

มีตำนานเล่าว่า ภายหลังจากพุทธปรินิพพาน พระเจ้าอโศกได้โปรดให้ขุมนุมพระอรหันต์
แล้วอธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุเสด็จไปประดิษฐานตามสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าเคยจาริก
พระบรมสารีริกธาตุจึงเสด็จมาทางอากาศ มาประดิษฐานบนดอยไผ่ยอง (ที่ตั้งพระธาตุเสด็จ)
ภายหลังมีพระอรหันต์มาจากอินเดีย ได้มาสร้างพระเจดีย์บรรจุไว้ พระเจดีย์นั้นจึงได้ชื่อว่า “พระ
ธาตุเสด็จ” ส่วนตำนานพงศาวดารโยนกเล่าว่า เมื่อครั้งพระนางจามเทวีได้มาสักการบูชาพระธาตุ
แห่งนี้ พระธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์แผ่ฉัพพรรณรังสีโชติช่วงเป็นที่น่าอัศจรรย์อย่างยิ่ง พระธาตุเสด็จ
นั้นจึงได้เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนมานับตั้งแต่นั้น พระธาตุเสด็จมีคำบูชา
ว่า

เจติเย รถมเม นรเทเวหิ ปุชิตา วรกชินธาตุโย อหิ วนทามิ สิริสา

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้พระบรมสารีริกธาตุของพระชินเจ้า อัน
ประเสริฐ อันมนุษย์และเทวดาบูชาแล้ว ในพระเจดีย์อันเป็นที่รื่นรมย์ใจ

ญ. จังหวัดลำพูน

(๒๙) พระธาตุวัดพระยืน

เป็นพระธาตุที่เก่าแก่ มีประวัติศาสตร์และความเป็นมาปรากฏมาอย่างยาวนาน เชื่อว่าถูก
สร้างให้เป็นวัดคู่บ้านคูเมืองของนครหริภุญไชย มาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี ต่อมาประมาณปี
พ.ศ. ๑๖๐๖ พระเจ้ามหาธรรมิกราช กษัตริย์เมืองหริภุญไชย ได้หล่อพระมหาปฎิมาทองคำยืน
ประดิษฐานไว้ที่พระธาตุทั้ง ๔ ทิศ ซึ่งได้กลายเป็นปูชนียสถานที่กษัตริย์เจ้าเมืองให้การบูชาและ
บูรณปฏิสังขรณ์มาโดยตลอด พระธาตุวัดพระยืนมีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ ติฏฐพุทธรูปญจ เจติยญจ สกุกจจํ วรสนจิติ อมิณา ปุญญเนน
สทา โสตุถิ ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระยี่นและพระเจดีย์ที่ประดิษฐานไว้ดีแล้ว โดยความ
เคารพ ด้วยบุญนี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

(๓๐) พระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย

เป็นพระธาตุเจดีย์ที่มีความโดดเด่นทางสถาปัตยกรรมคือ สร้างขึ้นด้วยศิลาแลงทั้งองค์ ถือเป็นพระธาตุเจดีย์ศิลาแลงที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ ตามคติการบูชาพระธาตุประจำปีเกิด ที่กำหนดให้คนเกิดปีมะเมียได้นมัสการ “พระมหาธาตุเจดีย์ชเวดากอง” ซึ่งเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง ๔ พระองค์ เนื่องจากการเดินทางไปสักการพระธาตุชเวดากองที่อยู่ในประเทศพม่าอาจจะเป็นความลำบากสำหรับชาวเหนือ หลวงปู่ครูบาชัยยะวงศาพัฒนาจึงได้สร้างพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัยโดยกำหนดเป็นองค์แทนพระเจดีย์ชเวดากอง ก่อนหน้าที่จะสร้างนั้นมีตำนานเล่าว่า หลวงปู่ได้พบมูลโค ในสมัยที่พระโพธิสัตว์เสวยชาติเป็นโค จึงได้อธิษฐานและมูลโคนี้ก็กลายเป็นพระบรมธาตุ หลวงปู่จึงมีความตั้งใจที่จะสร้างพระเจดีย์ไว้ในสถานที่แห่งนี้ ด้วยเกรงว่าต่อไปภายหน้า จะมีประชาชนมาสร้างบ้านเรือนทับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ พระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัยมีคำบูชาว่า

วนทามิ พุทธิ สัพพเมโทสี ขมถ เม ภนฺเต, วนทามิ ธมฺม สัพพเมโทสี ขมถ
เม ภนฺเต, วนทามิ สงฺฆ สัพพเมโทสี ขมถ เม ภนฺเต, วนทามิ คุรุอุปัชฌายาอาจารย์โย
สัพพเมโทสี ขมถ เม ภนฺเต, วนทามิ กมฺมภูจฺจโน สัพพเมโทสี ขมถ เม ภนฺเต,
วนทามิ อาราเม พุทธิสึมาย สัพพเมโทสี ขมถ เม ภนฺเต, วนทามิ อุตฺตมชฌปุรวรจาเน
สิงฺคุตฺตรมนฺโรรมเม สตฺต สรตฺน ปจฺม กกุสนฺธุสฺสุวณฺณทณฺฑํ ธาตุโย จสฺสติ พุติย
โกนาคมฺน ธมฺมกรํ ธาตุโย จสฺสติ ตติย กสฺสปิ พุทธิจิวรี ธาตุโย จสฺสติ จตุตฺถ โคตฺม
อฏฺฐเกสาธาตุโย จสฺสติ, วนทามิ เจติย สัพพ สัพพภูจฺจเน สุปฺติภูจฺจติ สรีรธาตุ
มหาโพธิ พุทธิรูปิ สกล สทา นาคโลเก เทวโลเก พุทธิมโลเก ชมฺพุทฺธิเป ลงกาที่เป
สรีรธาตุโย เกสาธาตุโย อรหนฺตาธาตุโย เจติย คนฺธภูจฺจิ จตุราสีติสฺสเส ธมฺมกฺขนฺธ
สพฺเพส ปาทเจติย, อห วนทามิ ธาตุโย อห วนทามิ พุริโต, อห วนทามิ สัพพทา อห
วนทามิ สิริสา

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระพุทธเจ้า ขอจงยกโทษทั้งหมดของข้าพเจ้า,
ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระธรรม ขอจงยกโทษทั้งหมดของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบ

ไหว้พระสงฆ์ ขอจยกโทษทั้งหมดของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ครูบาอาจารย์
 ขอจยกโทษทั้งหมดของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระกรรมฐาน ขอจยกโทษ
 ทั้งหมดของข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พัทธสีมาอาราม ขอจยกโทษทั้งหมดของ
 ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ รัตนมหาสถานเจ็ดแห่งในชมพูทวีปอันประเสริฐและ
 สถานที่ในสิ่งคฤตประเทศอันนารีธรรม์ อันเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุคือไม้เท้า
 ทองคำของพระกกุสันธะเป็นอันดับแรก พระธาตุคือที่กรองน้ำของพระโกนาคมน์
 เป็นอันดับที่สอง พระธาตุคือจีวรของพระกัสสปะสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอันดับสาม
 และพระเกศธาตุ ๘ เส้นของพระพุทธโคดมเป็นอันดับสี่, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระ
 เจดีย์ทั้งหมด พระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานอยู่ทุกที่ ต้นพระศรีมหาโพธิ์
 พระพุทธรูปทั้งหมดทุกเมื่อ พระบรมสารีริกธาตุ พระเกศธาตุ และพระอรหันตธาตุ
 ในนาคโลก เทวโลก พรหมโลก ชมพูทวีป ลังกาทวีป พระเจดีย์ พระคันธกุฎี พระ
 ธรรมขันธ์ ๘๔,๐๐๐ เจดีย์คือรอยพระพุทธรูปบาทของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์,
 ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้ากราบไหว้ พระบรมธาตุทั้งหลายจากที่ไกล ทุกเมื่อ

หมายเหตุ : เรียบเรียงโดย หลวงปู่ครูบาชัยยะวงศาพัฒนา

(๓๑) พระธาตุสี่ครูบา

ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นตามเจตนารมณ์ของครูบาศรีวิชัย ที่ต้องการสร้างพระเจดีย์
 อยู่บนยอดดอยเครือ เพื่อใช้เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่ท่านได้สะสมไว้ แต่ท่านได้มรณภาพ
 ไปเสียก่อน บรรดาศิษยานุศิษย์จึงได้ช่วยกันสร้างพระเจดีย์องค์นี้จนสำเร็จภายหลัง รอบพระเจดีย์
 ทั้ง ๔ ทิศ มีซุ้มประดิษฐานรูปเหมือนของครูบา ๔ องค์คือ พระสุธรรมญาณเถระ (ครูบาอินทจักร)
 พระสุพรหมญาณเถระ (ครูบาพรหมจักร) พระสุนทรคัมภีรญาณเถระ และครูบาเป็ง โพธิโก จึงเป็น
 ที่มาของชื่อ พระธาตุสี่ครูบา โดยมีคำบูชาว่า

อหิ ภนเต สิริสา นนามิ อิมิสส์ เจตีย์ ปติภูริตา สารีริกธาตุโย อรหนตธาตุโย
 จตตาโร จ มหาเถรา อินทจกกุลจ มหาเถรํ พรหมจกกุลจ มหาเถรํ คมภีรณจ
 มหาเถรํ โพธิกณจ มหาเถรณติ วนทิตวา จ ปน โสตถิ เม โหตุ สพพทา

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้านมัสการ พระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ
 อันประดิษฐาน ณ เจดีย์แห่งนี้ และพระมหาเถระเจ้าทั้ง ๔ รูปคือ พระอินทจักร

มหาเถระ พระพรหมจักรมหาเถระ พระคัมภีระมหาเถระ และพระโพธิกะมหาเถระ
เมื่อกราบไหว้แล้ว ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้าในกาลทุกเมื่อเทอญ

(๓๒) **พระธาตุหริภุญชัย**

ตำนานเล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาถึงชัยภูมิแห่งหนึ่ง มีลัษณะพรานป่าคนหนึ่งนำผลสมอมาถวาย พระองค์ได้เสวยผลสมอแล้วทรงทิ้งเมล็ดลงพื้นดิน ปรากฏว่าเมล็ดสมอนั้นได้แสดงอิทธิปาฏิหาริย์โดยทำประทักษิณพระพุทธเจ้า พระองค์จึงประทานพุทธพยากรณ์แก่พระอานนท์ว่า ภายหน้าที่แห่งนี้จะเป็นนครชื่อว่า “หริภุญชัย” หลังจากตถาคตปรินิพพานแล้ว จักเป็นที่ประดิษฐานสุวรรณเจดีย์ พระเจดีย์แห่งนี้จะเป็นที่บรรจุพระบรมธาตุส่วนกระหม่อม พระอุรังคธาตุ พระบรมธาตุส่วนนิ้ว และพระบรมธาตุย่อยอีกเต็มบาตร โดยมีชมพูนคราษและพระยาภาเฝือกเป็นผู้ดูแลรักษา ภายหลังกพุทธปรินิพพานมาถึงปี พ.ศ. ๑๖๐๖ พระเจ้าอาทิตย์ราช กษัตริย์เมืองหริภุญชัย ได้พบพระบรมสารีริกธาตุในเขตพระราชฐาน จึงโปรดให้สร้างพระธาตุเจดีย์ไว้ และก็ได้มีการบูรณะต่อเติมพระธาตุเจดีย์เรื่อยมา พระธาตุหริภุญชัยถือเป็นพระธาตุที่มีความเก่าแก่แห่งหนึ่งในภาคเหนือตอนบน อีกทั้งยังเป็นพระธาตุประจำปีเกิดคือปีระกาด้วย โดยคำบูชาพระธาตุหริภุญชัยนี้มีว่า

สุวรรณเจดีย์ หริภุญชัยภูมิ วรโมลีธารี อรุณจิสฺสภูมิ สทองคูลิภูมิจิ
กจฺจายเนนानीตปตฺตปุริ สีเสน มยหิ ปณฺมามี ธาตุ อหิ วนฺทามิ สพฺพทา

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้าของข้าพเจ้านอบน้อมนมัสการพระเจดีย์ทอง ซึ่งตั้งอยู่ในเมืองหริภุญชัย พระอัฐิธาตุคือพระโมลีอันประเสริฐ พระอัฐิธาตุเบื้องพระทรงอันประเสริฐ กับทั้งพระอัฐิธาตุคือองค์ลี และพระบรมธาตุย่อยเต็มบาตรที่พระกัจจายนะนำมา ข้าพเจ้าขอกราบไหว้ทุกเมื่อ

พระพุทธรูปสำคัญ

ก. จังหวัดเชียงราย

(๓๓) พระเจ้าล้านทอง

สร้างขึ้นโดย พระยาศิริชัยเงินกอง (พระเจ้าทองว้าวหรือพระเจ้าทองจ้าว) เจ้าเมืองเชียงแสน เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๓๒ โดยหล่อพระพุทธรูปด้วยทองหนัก ๑๐ ทาบ (๑,๐๐๐ ชั่ง) ภาษาเหนือเรียกว่า หนักล้านทอง เมื่อสร้างเสร็จจึงได้ขนานนามพระพุทธรูปองค์นี้ว่า พระเจ้าล้านทอง มีคำบูชาว่า

อิมหิ นานาสกกาเรหิ อภิบุชิตะหิ ทีฆายุโก โหมิ อะโรโค สุขิโต สิทธิกิจจํ
สิทธิกมมํ ปิยํ มม ปสิทธิลาโก ขโย โหตุ สัพพทา ทสสทสสสุวณฺณพุทธรูปา
อภิปาเลตุ มํ นโม พุทธาย

ด้วยสักการะประการต่าง ๆ ที่ข้าพเจ้าได้น้อมถวายบูชานี้ ขอให้ข้าพเจ้ามีอายุมั่นขวัญเย็น ไม่มีความเจ็บไข้ได้ป่วย มีแต่ความสุข ขอความสำเร็จของการทำงาน ความสำเร็จของการกระทำ อันเป็นที่ชื่นชอบ ความสำเร็จของลาภ ความมีชัย จงมีแก่ข้าพเจ้าในกาลทุกเมื่อ ขอให้พระเจ้าล้านทองจงอภิบาลคุ้มครองข้าพเจ้า ขอนอบน้อมแด่พระพุทธรูปเจ้า

(๓๔) พระพุทธรตนากร

สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ที่ค้นพบพระแก้วมรกต ณ วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย ตามประวัติกล่าวว่า มีการค้นพบเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๗ มีฟ้าผ่าองค์เจดีย์ร้างองค์หนึ่งและได้พบพระพุทธรูปลงรักปิดทองภายในเจดีย์ จึงอัญเชิญไปประดิษฐานในวิหาร ต่อมารักแกะทะาะออกได้พบว่าเป็นพระพุทธรูปสีเขียวที่สร้างด้วยหยกล้านน จึงถูกอัญเชิญไปประดิษฐานสักการบูชาในเมืองต่าง ๆ ต่อไป ภายหลังชาวเชียงรายได้สร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นอนุสรณ์สำคัญ โดยจำลองมาจากพระแก้วมรกต แล้วเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า พระหยกเชียงราย หรือ พระพุทธรตนากร โดยมีคำบูชาว่า

พุทฺธมฺหามณฺีรตฺนปฏฺีมากรํ ปุเชมิ, พุทฺธมฺปิ พุทฺธมฺหามณฺีรตฺนปฏฺีมากรํ
ปุเชมิ, ตติยมฺปิ พุทฺธมฺหามณฺีรตฺนปฏฺีมากรํ ปุเชมิ, เอเตน สจฺจวชฺเชน มหาเตโช เจว
มหาปญฺญโณ จ มหาโภโค จ มหายโส จ ภวนฺตุ เม นิพฺพานสฺส ปจฺจโย โหตุ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธรูปมหารัตนปฏิมากร, ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธรูปมหารัตนปฏิมากร แม้ครั้งที่สอง, ข้าพเจ้าขอบูชาพระพุทธรูปมหารัตนปฏิมากร แม้ครั้งที่สาม, ด้วยวาจาสัตย์นี้ ขอความรุ่งเรืองมาก ปัญญามาก โภคสมบัติมาก และยศมาก จงมีแก่ข้าพเจ้า ขอจงเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน

ข. จังหวัดเชียงใหม่

(๓๕) พระเจ้าแก้วต้อ

ตามพงศาวดารโยนกบันทึกว่า พระพุทธรูปองค์นี้มีการสร้างขึ้นในสมัยพระเมืองแก้ว เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๔๗ เมื่อสร้างเสร็จจึงได้อัญเชิญเข้าประดิษฐาน ณ พระอุโบสถ วัดสวนดอก ที่ได้ชื่อว่า พระเจ้าแก้วต้อ เพราะตั้งชื่อตามน้ำหนักทอง คือน้ำหนัก ๑ ต้อ เท่ากับ ๑ พันกิโลกรัม พระเจ้าแก้วต้อมีคำบูชาว่า

สมพุทธปฏิมา เอสา	สุภา เสฏฐา มหคฺชียา
อภิมงคลสมภูตา	บุชารหา มโนหฺรา
วิปสนเนน จิตเตน	สิรสापิ นนามิหิ
นมการานุกาเวณ	สทา โสตถิ ภาวนตุ เม

พระพุทธปฏิมานี้ งดงาม ประเสริฐ มีค่ามาก เป็นมงคลอย่างยิ่ง ควรแก่การบูชา น่าชื่นใจ ข้าพเจ้ามีใจเลื่อมใส ขอนอบน้อมแม่ด้วยเศียรเกล้า ด้วยอาณุภาพแห่งการนอบน้อม ขอความสวัสดิ์ทั้งหลายจงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

หมายเหตุ : แต่งและแปลโดย พระศรีสิทธิเมธี (นิมิต สิริสุวณฺโณ) เจ้าอาวาสวัดสวนดอก

(๓๖) พระเจ้าแข่งคม

ตำนานเล่าว่า พระเจ้าติโลกราชโปรดให้สร้างด้วยทองสัมฤทธิ์หนัก ๓๓ แส่น (๓,๙๖๐ กิโลกรัม) เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๒๗ ณ วัดป่าตาล เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงได้ขนานนามว่า “พระป่าตาลน้อย” ภายหลังพระเจ้ากาวิละได้อัญเชิญจากวัดป่าตาลมาประดิษฐาน ณ วัดศรีเกิด ปัจจุบันนิยมเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า “พระเจ้าแข่งคม” เพราะมีรูปลักษณะที่โดดเด่น เนื่องจากแข่งทั้งคู่เป็นสันคมชัดเจนมาก พระเจ้าแข่งคมมีคำบูชาว่า

ปถม์ สกลกฺขณเมกปทํ
 ทุตฺติยาทฺธิปทสฺส นิตฺทสฺสนโต
 สมนี ทฺพนฺมา สมทฺทฺ สนิทฺท
 วิภเช กมฺโต ปถมฺน วนา

บทแรก เป็นบทที่หนึ่งแสดงลักษณะแห่งตน เว้นแล้วจากบทแรก แสดงบท
 มีบทที่ ๒ เป็นต้น ฟังจำแนก (สาระแห่งอริยสัจ) โดยลำดับ (แห่ง) อักษรย่อคือ ส.ม.
 นิ. ท.นิ.ม. ส.ม.ท. ส.นิ.ท.

หมายเหตุ : เป็นคำบูชาที่คัดลอกมาจากคำจารึกคือ *คาถาจตุราริยสัจ* หรือ *คาถาย่อ
 อริยสัจ ๔* , คำแปลโดย สุภาพรณ ฌ บางช้าง

(๓๗) พระเจ้าคำคิงพญามังราย

ในพงศาวดารโยนกและตำนานเมืองเชียงใหม่ เล่าว่า พญามังรายทรงได้ฟังธรรมจาก
 พระกัสสปะเถระเจ้าแล้วเกิดความเลื่อมใส จึงสร้างอารามถวายเป็นเวียงกุมกาม โปรดให้หล่อ
 พระพุทธรูปทั้งสิ้น ๕ องค์ เป็นพระพุทธรูปนั่ง ๓ องค์ ยืน ๒ องค์ ขนาดสูงเท่าพระองค์ของพญา-
 มังราย ต่อมาเมื่อพระองค์สร้างเมืองเชียงใหม่พร้อมกับสถาปนาวัดเชียงมั่นขึ้น จึงโปรดให้อัญเชิญ
 พระพุทธรูปจากเวียงกุมกามมาเพื่อจะมาประดิษฐานที่วัดเชียงมั่น เมื่อหามาตามเส้นทาง
 ปรากฏว่าไม้คานที่ใช้หามหักลงกลางทาง พญามังรายดำริว่าอาจเป็นนิมิตรหมายที่พระพุทธรูป
 ต้องการประดิษฐาน ณ ที่นั้น จึงให้สร้างวัดประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นไว้ พระเจ้าคำคิงพญามังราย
 มีคำบูชาว่า

ททยภาสาย พระเจ้าคำคิงพญามังราย อิติ ลทฺธนาโม มฺนิ โย พุทฺโธ โหติ, ตํ
 สิริสา นมามิ อิมินา กตมฺเมน อหํ อโรโค จ สฺมุชฺชโต จ ทีฆายุโก จ โหมิ.

พระพุทธรูปองค์ใด (เปรียบตั้ง) จอมมุนี มีชื่อเรียกเป็นภาษาไทยว่า “พระ
 เจ้าคำคิงพญามังราย” ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้านมัสการพระพุทธรูปองค์นั้น ด้วย
 กรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไปแล้ว ขอข้าพเจ้าจงไม่มีความเจ็บไข้ได้ป่วย มีแต่ความสุข
 และมีอายุยืน

(๓๘) พระพุทธสิหิงค์

ตำนานกล่าวว่า เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในลังกาเมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ ต่อมากษัตริย์เมืองสุโขทัยได้ส่งทูตไปขอต่อพระเจ้ากรุงสิงหล พระองค์จึงได้ส่งพระพุทธสิหิงค์มายังนครศรีธรรมราช พระเจ้ากรุงสุโขทัยจึงอัญเชิญมายังสุโขทัย และได้มีการอัญเชิญไปยังเมืองต่าง ๆ เช่นเมืองชัยนาท พระนครศรีอยุธยา และเมืองกำแพงเพชร ต่อมาพระเจ้ามหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายอัญเชิญจากเมืองกำแพงเพชรไปประดิษฐาน ณ เมืองเชียงราย เมื่อพระเจ้ามหาพรหมถึงแก่พิราลัย พระเจ้าแสนเมืองมา กษัตริย์เมืองเชียงใหม่โปรดให้อัญเชิญจากเมืองเชียงรายมาประดิษฐานที่วัดสี่เชียงใหม่ ในเมืองเชียงใหม่ ภายหลังเรียกว่า วัดพระสิงห์ โดยการตั้งตามชื่อพระพุทธรูป* พระพุทธสิหิงค์ มีคำบูชาว่า

อิติ ปวรสิหิงโค	อุตตมยโสปี เตโซ
ยตถ กตถ จิตโตโส	สกุภาโร อุปโท
สกลพุทธสาสน์	โชตยโนโตว ทีโป
สุรณเรหิ มหิตโต	ธรรมาโนว พุทโธติ

พระพุทธสิหิงค์องค์ประเสริฐ มียศสูง มีเดช ด้วยประการฉะนี้ ท่านไปในที่ใด ๆ ย่อมมีสักการะบังเกิดขึ้น เหมือนดวงประทีปส่องพุทธศาสนาทั้งมวลให้สว่างรุ่งเรือง เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว เหมือนพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่

หมายเหตุ : เป็นคำบูชาที่คัดลอกมาจากคณาในท้ายปริจเฉทที่ ๖ ของคัมภีร์สิหิงคินิทาน รจนาโดย พระโพธิธังสี นักปราชญ์แห่งล้านนา คำแปลโดย ร.ต.ท. แสง มนทิฑูร, คำบูชานี้มีปาฐะพิรุณในบรรทัดที่ ๒ บาทซ้ายมือ ในคัมภีร์ต้นฉบับเป็น “ยตถ กตถ จิ โต โส” แปลว่า “ท่านไปในที่ใดใด” ที่เกิดพิรุณได้นั้น เชื่อว่าคงจะเป็นเพราะคัดลอกจากต้นฉบับอักษรขอมโดยไม่ระวัง เนื่องจากพยัญชนะ ค กับ ต ในอักษรขอมมีรูปร่างใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ยังเกิดการแยกคำและรวมคำผิดอีกด้วย

* มีตำนานที่มาอีกแบบหนึ่งกล่าวว่า พระเจ้ามหาพรหมได้แย่งชิงราชสมบัติกับพระเจ้าแสนเมืองมาแต่ปราศัย จึงเสด็จหนีไปประทับเมืองกำแพงเพชร ภายหลังทำความสนทนากับกษัตริย์ราชวงศ์เมืองกำแพงเพชร แล้วจึงได้ทูลขอพระพุทธรูป 2 องค์คือ พระแก้วมรกตและพระพุทธสิหิงค์ โดยได้ถวายพระพุทธสิหิงค์ให้แก่พระเจ้าแสนเมืองมา ต่อมาได้รับพระราชทานอภัยโทษ พระเจ้ามหาพรหมได้กลับไปครองเมืองเชียงรายพร้อมทั้งอัญเชิญพระแก้วมรกตไปประดิษฐาน ณ เมืองเชียงรายด้วย.

(๓๙) พระศีลา

มีตำนานเล่าว่า หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานได้ ๗ ปี พระเจ้าอชาตศัตรูโปรดให้สร้างพระศีลาขึ้นมาเพราะความระลึกถึงพระพุทธเจ้า เมื่อสร้างเสร็จพระเจ้าอชาตศัตรูทรงประดิษฐานไว้ในเจ็อมเขาสูง ต่อมาเมื่อพระเถระ ๓ องค์คือ พระสีลวงสะ พระเรวตะ และพระญาณคัมภีระเถระไปกราบนมัสการพระศีลา แล้วอัญเชิญมาไว้ที่เมืองหริภุญชัย ภายหลังพระเจ้าติโลกราชโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐาน ณ เมืองเชียงใหม่ตามลำดับ อีกทั้งโปรดให้มีเทศกาลสงกรานต์น้ำสมโภชจนเป็นงานประจำปีเป็นประจำประเพณีที่สืบทอดกันมา พระศีลานี้มีคำบูชาว่า

ศีลาพิมพ์ สุรูปยจ	อิทธิเตช มหาพพล
โย เว พุทธ นมสนโต	นิพพาน โส คมิสสติ
เตเนต พุทธพิมพ์ยจ	อหิ วนทามิ สพพทา
นสนตฺ เม สพพโรคา	สพพยา มา เม โหนตุ
พุทธสีลานุกาเวน	สพพลาภา ภาวนตุ เม

บุคคลใด ได้นมัสการพระศีลา อันมีรูปงาม มีฤทธิ์เดช มีพลังมาก บุคคลนั้น จะได้ไปสู่พระนิพพาน ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระศีลาองค์นี้ ตลอดกาลทุกเมื่อ ด้วยอานุภาพของพระพุทธรูปศีลา ขอความเจ็บไข้ทั้งหมดทั้งปวงของข้าพเจ้าจงหายไป ขอภัยทั้งหมดทั้งปวงอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้า ขอลาภทั้งหมดทั้งปวงจงมีแก่ข้าพเจ้า

(๔๐) พระเสด็จมณี

เรียกอีกชื่อว่า พระแก้วขาว มีตำนานว่า สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๗๐๐ โดยพระเจ้ารามราชเจ้ากรุงละโว้กับพระกัศสเปเถระ เมื่อพระนางจามเทวีเสด็จมาครองเมืองหริภุญชัย ได้อัญเชิญพระเสด็จมณีไปประดิษฐาน ณ เมืองหริภุญชัยด้วย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๔ พญามังรายยกทัพมาตีเมืองหริภุญชัยสำเร็จ จึงได้อาราธนาพระเสด็จมณีไปเป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์ จนกระทั่งสร้างเมืองเชียงใหม่เสร็จ จึงได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่วัดเชียงใหม่ พระเสด็จมณีมีคำบูชาว่า

เสด็จมณี พุทธพิมพ์	มหาเตช มหาอิทธิ
โย เว พุทธ นมสนโต	สคตฺ โส คมิสสติ

เตเนตฺ พุทธพิมพญจ

อหํ วนทามิ สพพทา

บุคคลใด ได้นมัสการพระเสด็จคณีนี อันมีเดชมาก มีอิทธิฤทธิ์มาก บุคคลนั้น จะได้ไปสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ ข้าพเจ้าจึงขอกราบไหว้พระเสด็จคณีนีนี้ ตลอดกาลทุกเมื่อ

(๔๑) พระอัญญาส

มีประวัติว่า สร้างขึ้นราวปี พ.ศ. ๑๙๕๔ โดยพระนางติโลกจุฑา พระชายาของพญาแสนเมืองมา สร้างเพื่อเป็นพระประธานประดิษฐานในวิหารหลวงขณะที่สร้างวัดเจติยหลวง เหตุที่ได้ชื่อว่า พระอัญญาส เพราะความสูงของพระพุทธรูปมีประมาณ ๑๘ ศอก เป็นคติที่น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากลังกา ที่สร้างให้ตรงกับข้อความที่ระบุไว้ในคัมภีร์มธูรัตถวิลาสินี ซึ่งกล่าวถึงพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้ามีความสูง ๑๘ ศอกนั่นเอง พระอัญญาสมีคำบูชาว่า

อหํ วนทามิ อัญญาสพุทโธ นโม พุทธาย นมามิ สิริสา อหํ นมามีมา
มหาลาภา ภวนตุ เม, พุติยมปิ อหํ วนทามิ อัญญาสพุทโธ นโม พุทธาย นมามิ
สิริสา อหํ นมามีมา มหาลาภา ภวนตุ เม, ตติยมปิ อหํ วนทามิ อัญญาสพุทโธ นโม
พุทธาย นมามิ สิริสา อหํ นมามีมา มหาลาภา ภวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระอัญญาส ขอนอบน้อมแด่พระพุทธรูปเจ้า ขอเอา
เศียรเกล้านมัสการ ขอลาภมากมายเหล่านี้จึงมีแก่ข้าพเจ้า, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้
พระอัญญาส ขอนอบน้อมแด่พระพุทธรูปเจ้า ขอเอาเศียรเกล้านมัสการ ขอลาภ
มากมายเหล่านี้จึงมีแก่ข้าพเจ้า เป็นครั้งที่สอง, ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระอัญญาส
ขอนอบน้อมแด่พระพุทธรูปเจ้า ขอเอาเศียรเกล้านมัสการ ขอลาภมากมายเหล่านี้จึงมี
แก่ข้าพเจ้า เป็นครั้งที่สาม

ค. จังหวัดน่าน

(๔๒) พระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่แห้ง

ตามตำนานเชื่อกันว่า สร้างขึ้นพร้อมกัองค์พระธาตุแช่แห้ง ในช่วง พ.ศ. ๑๘๙๖ - ๒๓๓๗ กล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างเสร็จภายในวันเดียวตาม คตินิยมความเชื่อของชาว

ล้านนาที่มักจะอธิษฐานเสี่ยงทายว่า ถ้าหากคณะของตนจะทำกิจการใหญ่สำคัญใด ๆ สำเร็จ ขอให้สร้างพระพุทธรูปแล้วเสร็จภายในวันเดียว เป็นพระพุทธรูปที่ประชาชนให้ความเคารพสักการบูชา มาจนถึงปัจจุบันไม่เสื่อมคลาย ด้วยความเชื่อที่ว่า เมื่อสักการะแล้วจะเกิดมงคล อธิษฐานสิ่งใดแล้วจะสำเร็จตามความปรารถนาทุกประการ พระเจ้าทันใจมีคำบูชาว่า

ตมห์ ขิปปจิตตพุทฺธ อภิปุชยามิ, ตมห์ ขิปปจิตตพุทฺธ เม สิริสา อภิปุชยามิ,
 ขิปปจิตตพุทฺธานุภาเวน สทา โสตถิ ภาวนตุ เม, ขิปปจิตตพุทฺธานุภาเวน สทา
 มหาลาโภ ภาวนตุ เม, ขิปปจิตตพุทฺธานุภาเวน สทา มหายโส ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอบูชาพระเจ้าทันใจองค์นั้นเป็นอย่างยิ่ง, ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้า
 ของข้าพเจ้า บูชาพระเจ้าทันใจองค์นั้นเป็นอย่างยิ่ง, ด้วยอนุภาพของพระเจ้าทันใจ
 ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ, ด้วยอนุภาพของพระเจ้าทันใจ ขอลาก
 มากมายจึงมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อ, ด้วยอนุภาพของพระเจ้าทันใจ ขอยศใหญ่จึงมีแก่
 ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

(๔๓) พระเจ้าหลวง

เป็นพระพุทธรูปที่โดดเด่นในเรื่องศิลปกรรมคือ องค์พระมีลักษณะลำสัน ผ้าสังฆาฏิมี
 ลวดลายก้านต่อดอกประดับกระจกเป็นทั้งดงาม ฐานชุกชีเป็นรูปตรีมุข รายล้อมด้วยพระพุทธรูป
 ขนาดต่าง ๆ อีกหลายองค์ เป็นที่นับถือของชาวมืองน่านว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นพระพุทธรูป
 คู่เมืองจังหวัดน่านในปัจจุบัน พระเจ้าหลวงนี้มีคำบูชาว่า

อิมั มหาพุทฺธปฏิมากริ ปุเชมิ เอเตน สจจวชเชน สพฺพโสตถิ ภาวนตุ เม
 สพฺพทุกขา สพฺพภยา สพฺพโรคา วินาสสนตุ

ข้าพเจ้าขอบูชาพระเจ้าหลวงนี้ ด้วยวาจาสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ทั้งหมดทั้ง
 ปวงจึงมีแก่ข้าพเจ้า ขอความทุกข์ทั้งหมดทั้งปวง ภัยทั้งหมดทั้งปวง ความเจ็บไข้ได้
 ป่วยทั้งหมดทั้งปวง จงหายไป

หมายเหตุ : คำว่า “วินาสสนตุ” เป็นคำลักษณะพิเศษที่กลายรูปมาจากคำว่า “วินสสนตุ”
 เข้าใจว่า อาจจะเป็นอิทธิพลการสวดสำเนียงภาคเหนือ ทำให้ *นส* ยึดเสียงกลายเป็น *นาส* ไป หรือ

อาจจะเป็นเพราะอิทธิพลของภาษาไทย ที่มีคำกริยาว่า *พินาศ* ส่งผลให้เสียงของคำนี้จึงกลายเป็น *วินาศ* ไปในที่สุด

(๔๔) พระประธานจตุรทิศ

เป็นพระพุทธรูปศิลปะแบบล้านนาปางมารวิชัย มีลักษณะโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรม คือ เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ๔ องค์ ประทับนั่งบนฐานชุกชีโดยหันพระพักตร์ออกทางประตูทั้ง ๔ ทิศ หันด้านพระอุษณางค์ชนกัน ประดิษฐานอยู่ใจกลางพระอุโบสถจตุรมุข ซึ่งไม่ว่าจะขึ้นบันไดทางทิศไหนก็จะพบกับพระพักตร์ของพระพุทธรูปทุกด้าน เหตุที่สร้างพระพุทธรูปไว้ ๔ องค์ เชื่อกันว่าน่าจะสื่อความหมายถึงพระพุทธเจ้าในอดีตทั้ง ๔ พระองค์ พระประธานจตุรทิศมีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ ธาตุโย อหิ วนทามิ สพฺพโส อหิ สุขิตโต โหมิ

ข้าพเจ้าของกราบไหว้พระบรมธาตุทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง ขอให้
ข้าพเจ้ามีแต่ความสุข

หมายเหตุ : เนื้อหาในคำบูชาพระประธานนี้ เป็นการกราบไหว้บูชาพระบรมธาตุ คงเป็นเพราะคัดลอกคำบูชาพระบรมธาตุทั่วไปมาเรียบเรียง และได้เพิ่มเติมในส่วนคำอธิษฐานขอพร

(๔๕) พระพุทธรณ์ทบุรีศรีศากยมุนี

สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๖๙ โดยพญาสารผาสุม เจ้าเมืองน่าน ตามข้อความที่มีจารึกไว้ที่ฐานนั้น ได้สร้างพร้อมกับพระพุทธรูปหล่อสำริดอีก ๒ องค์ ซึ่งทั้ง ๒ องค์ ปัจจุบันนี้ประดิษฐานอยู่ที่วิหารหลวง ส่วนพระพุทธรณ์ทบุรีศรีศากยมุนีประดิษฐานอยู่ที่ซุ้มพระเจดีย์ทิพย์ด้านตะวันออก ปัจจุบันนับเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง โดยในเทศกาลสำคัญต่าง ๆ มักจะมีการอัญเชิญมาแห่รอบเมืองพร้อมทั้งประดิษฐานให้ประชาชนได้สักการบูชาเสมอ พระพุทธรณ์ทบุรีศรีศากยมุนีมีคำบูชาว่า

อิมิ พระพุทธรณ์ทบุรีศรีศากยมุนี สุวณฺณปฏิมากริ พุทฺธสฺส ปุเชมิ เอเตน
สจฺจวชฺเชน สพฺพโสถถิ ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้า ขอบูชาพระปฏิมากรองค์สี่ทองคือ พระพุทธรณ์ทบุรีศรีศากยมุนี
องค์นี้ ด้วยวาจาสัตย์นี้ ขอความสวัสดิ์ทั้งหมดทั้งปวงจงมีแก่ข้าพเจ้า

ง. จังหวัดพะเยา

(๔๖) พระเจ้าตนหลวง

โดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมคือ เป็นพระพุทธรูปที่ใหญ่ที่สุดในดินแดนล้านนา มีความเป็นมาเกี่ยวกับตำนานที่ปรากฏใน *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* ว่า เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดเวไนยสัตว์มาถึงเมืองพะเยา ประทับ ณ ดอยจอมทองใกล้กับหนองเอี้ยง (กว๊านพะเยา) รับสั่งให้พระอานนท์ไปตักน้ำที่สระหนองเอี้ยง พญานาคที่อาศัยอยู่ในหนองเอี้ยงทำที่แผ่พังพานพ่นหมอกควันไม่ยอมให้พระอานนท์ตักน้ำ พระอานนท์ไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์เสด็จไปประทับยืนอยู่ใกล้สระ พญานาคเห็นพระวรกายของพระพุทธสว่างไปด้วยฉัพพัตถรังสี จึงเกิดเลื่อมใสศรัทธา ถวายน้ำฉัน ล่วงถึง พ.ศ. ๒๐๓๔ พญานาคได้นำเอาทองมาจากเมืองบาดาล เนรมิตเป็นคนหนุ่มงามหนุ่มขาวไปบอกสองตายายสร้างพระพุทธรูป ตายายจึงนำทองไปเริ่มสร้างพระพุทธรูป พระพุทธรูปสร้างเสร็จในปี พ.ศ. ๒๐๖๗ ในรัชสมัยของพญาเมืองตู่ เจ้าเมืองพะเยา ปัจจุบันพระเจ้าตนหลวงเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวพะเยา มีประเพณีแปดเป็งนมัสการพระเจ้าตนหลวง ซึ่งส่งเสริมความสำคัญเป็นประเพณีนิยมทำกันในช่วงวันวิสาขบูชาของทุกปี พระเจ้าตนหลวงมีคำบูชาว่า

นโม เม อตีเต กกุสนฺโธ โภจนาคมนโน กสฺสโป สิริสมปนฺโน โคตโม สากฺย-
 ปุณฺณโก นโม เม อหํ วุฑฺฒามิ สพฺพทา, โย โส ภควา อนปภโป ปณฺธิตติวิธ-
 สุจริตตสมนฺนาคโต ทวตฺติสมหาปุริสลกฺขณปตฺติมนฺติโต การุณฺกาโล โส หนฺตา
 สปาตยฺคุณํ สิริสา นมามิ

ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าในอดีตคือ พระกกุสันธะ พระโกนา
 คมน์ พระกัสสปะ พระโคตมศากยมนี ผู้ทรงถึงพระด้วยพระสิริ ข้าพเจ้าขอกราบ
 ไหว้ตลอดกาลทุกเมื่อ, พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นใด ทรงสมบูรณ์ด้วยความ
 สุจริต ๓ ประการ แผ่ขยายไปตลอดกัปอันหาประมาณมิได้ ประกอบด้วยมหาปุริ
 สลักขณะ ๓๒ ประการ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้าอันอบ
 น้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

จ. จังหวัดแพร่

(๔๗) พระพุทธโกศัยศิริชัยมหายานี

ตามประวัติกล่าวว่า ก่อนที่จะสร้างนั้น พระครูธรรมสารสุจิต เจ้าอาวาสวัดพระบาทมิ่งเมืองได้หนังสือโบราณเก่าว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ผู้กหนึ่ง มีใจความว่า หากสร้างพระพุทธรูปตรงกับวันขึ้น ๑ - ๒ - ๓ ค่ำ เดือน ๗ เหนือ หรือเดือน ๕ ใต้ จะได้พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง พระพุทธรูปองค์นี้จึงถูกสร้างขึ้นเมื่อวันที่ ๒๒ - ๒๔ เมษายน ๒๔๙๘ รวม ๓ วัน ๓ คืน ตรงกับวันขึ้น ๑ - ๒ - ๓ ค่ำ พระพุทธโกศัยศิริชัยมหายานีนับเป็นพระพุทธรูปที่สำคัญคู่บ้านคู่เมืองจังหวัดแพร่มาตลอดระยะเวลา ๖๐ ปี โดยมีคำบูชาว่า

อยมปิ โข พุทธโกเสยยสิริชัยมหาสภยมุนี โกเสยยนครสุส ธชั กตวา
สมภาวิโต โกเสยยนาคารานั สิริมงคลปาหาราเม อุโปสถาคาเร ปติภูจิโต อิมเมวาหัง
สิรสา นามมิ เอตสสาณูภาเวน สทา โสตุถิ ภวนตุ เม

พระพุทธโกศัยศิริชัยมหาศากยมุนีองค์นี้แล เป็นที่สั่งสมบุญ ถูกเชิดชูเป็น
ธงชัยของเมืองโกศัย ประดิษฐาน ณ อุโบสถวัดพระบาทมิ่งเมือง ของชาวเมืองโกศัย
ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้านมัสการพระพุทธโกศัยศิริชัยมหาศากยมุนีองค์นี้แล ด้วย
อานุภาพของการนมัสการ (หรือของพระพุทธรูป) นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่ข้าพเจ้า

(๔๘) พระพุทธปฏิมากรวัดศรีชุม

มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรม โดยเป็นพระพุทธรูปยืนปางถวายเนตรองค์ใหญ่
ที่สุดในจังหวัดแพร่ มีความสูงประมาณ ๕ วา ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยของพระยาเทพ
วงศ์ หรือเจ้าหลวงสิ้นทอง (พ.ศ. ๒๓๖๑ - ๒๓๗๓) เจ้าหลวงเมืองแพร่ เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงจัด
งานฉลองเป็นเวลา ๕ วัน ๕ คืน ปัจจุบันเป็นที่สักการบูชาของชาวจังหวัดแพร่ โดยมีประเพณี
นมัสการองค์พระยืนที่จัดขึ้นเป็นงานประจำปี พระพุทธปฏิมากรนี้มีคำบูชาว่า

พุทโธ เม นาโถ นโม พุทธาย พุทธนิมิตต์ อหัง วุนทามิ

พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า
ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระพุทธรูป

ฉ. จังหวัดแม่ฮ่องสอน

(๔๙) หลวงพ่ออุ่นเมือง

สันนิษฐานว่า เป็นพระพุทธรูปเก่าแก่อายุร่วม ๕๐๐ ปี มีตำนานที่เชื่อกันว่าสร้างขึ้นโดย สมเด็จพระนเรศวร เพื่อถวายเป็นพระราชากุศลให้แก่สมเด็จพระพี่นางสุพรรณกัลยา เป็น พระพุทธรูปที่ปรากฏสิ่งน่าอัศจรรย์คือ พระโมลีบริเวณเศียรส่วนกลางสามารถเปิดออกได้ ข้างใน กลวงและมีน้ำขัง โดยมักจะมึ่น้ำขีมิอยู่ตลอดเวลา ต่อมาเรื่องนี้จึงได้แพร่ขยายเป็นที่เลื่องลือกัน อย่างกว้างขวาง ประชาชนเชื่อกันว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์จึงได้พากันมากราบไหว้นมัสการอยู่เป็น ประจำ หลวงพ่ออุ่นเมืองมีคำบูชาว่า

อหิ วนทามิ พุทธรูป อหิ วนทามิ สัพพะโส อหิ วนทามิ สัพพะทา
ตสเสวานุภาเวน สทา โสตถิ ภาวนตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระพุทธรูปโดยประการทั้งปวง ตลอดกาลทุกเมื่อ
ด้วยอานุภาพของการกราบไหว้ (หรือของพระพุทธรูป) นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่
ข้าพเจ้าทุกเมื่อ

ช. จังหวัดลำปาง

(๕๐) พระแสนแซ่ทองคำ

พระพุทธรูปทองคำศิลปะล้านนาราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ มีที่มาคือ ชาวบ้านได้ขุดพบ พระพุทธรูปองค์หนึ่งแล้วนำมาถวายวัดเจดีย์ขาวหลัง พระพุทธรูปองค์นี้มีลักษณะพิเศษทางด้าน ศิลปกรรมตรงที่มีได้เป็นการหล่อขึ้นทั้งองค์ แต่เป็นการนำส่วนของต่าง ๆ ขององค์พระพุทธรูปมา สวมต่อกันโดยใช้ “แซ่” คือหมุดตอกตรึงไว้ เพราะเหตุนี้จึงเรียกชื่อว่า พระแสนแซ่ทองคำ หรือ พระเจ้าแสนแซ่ นั่นเอง เป็นพระพุทธรูปอีกหนึ่งองค์ที่มีความสำคัญของชาวลำปางโดยมีประเพณี สรงน้ำซึ่งทำเป็นประจำทุกปี พระแสนแซ่ทองคำมีคำบูชาว่า

สุณณพุทธรูป วนทามิหิ โทสสิ ขมตุ เม

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระพุทธรูปทองคำ ขอจงยกโทษให้แก่ข้าพเจ้าเทอญ

ญ. จังหวัดลำพูน

(๕๑) พระเจ้าตาเขียว

มีตำนานที่เล่าโดย *ตำนานพระเจ้าเลียบโลก* เหตุการณ์เล่าถึงคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงที่ตั้งเมืองหริภุญชัย ทรงแสดงธรรมและอานิสงส์การสร้างพระพุทธรูปแก่ชาวลัวะท้องถิ่น พร้อมทั้งทรงประทานพระเกศาไว้ พระอินทร์ได้มารับเอาพระเกศาไปประดิษฐานไว้ในถ้ำ ภายหลังเมื่อสถาปนาเมืองหริภุญชัยแล้ว ชาวบ้านได้ขุดเจอพระเกศา พระนางจามเทวีพร้อมพระราชโอรสมีพระประสงค์จะสร้างพระพุทธรูปไว้ที่ปากถ้ำ เมื่อสร้างถึงพระพักตร์ ไม่รู้จะสร้างรูปแบบไหนดี พระอินทร์จึงแปลงกายมาด้วยเพศคนหนุ่มชาวห่มขาวรับอาสาช่วยสร้าง และยังได้นำมรกตมาบรรจุในพระเนตรทั้งสองข้าง พระพุทธรูปองค์นี้จึงมีลักษณะที่โดดเด่นคือมีตาสีเขียว ประชาชนเลยเรียกชื่อว่า พระเจ้าตาเขียว มาจนถึงปัจจุบัน พระเจ้าตาเขียวมีคำบูชาว่า

หริภุญชยนคร ปติภูจิตํ นิลเนตตพุทธรูปํ จ นิลเนตตพุทธรูปสส นิจฺจฺจฺจฺจ
 ปติภูจิตา เกสธาตุโย จ มยหํ สีเสน ปณฺมามี อิมินา นมการานิสฺเสน กายสุขํ วา
 วจิสฺสุขํ วา มนฺสุขํ วา โหตุ เม นิจฺจํ นิพพานปจฺจโย โหตุ

ข้าพเจ้าขอเอาเศียรเกล้าของข้าพเจ้า นอบนอบนมัสการพระเจ้าตาเขียว ที่ประดิษฐานอยู่ ณ หริภุญชัย และพระเกศาธาตุที่ประดิษฐานอยู่ข้างใต้พระเจ้าตาเขียว ด้วยอานิสงส์ของการนมัสการนี้ ขอความสุขทางกาย ความสุขทางวาจา ความสุขทางใจ จงมีแก่ข้าพเจ้า ตลอดกาลเป็นนิตย์ ขอจงเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน

(๕๒) พระพุทธสักชี

เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า พระรอดหลวง ตำนานเล่าว่า สร้างขึ้นในสมัยที่พระนางจามเทวีขึ้นครองเมืองหริภุญชัย ฤๅษีวาสุเทพ และฤๅษีสุกกทันตะ เห็นว่าหริภุญชัยมีผู้ครองนครเป็นอิสตรี อาจมีผู้คิดเบียดเบียนแย่งชิงราชสมบัติได้ ท่านจึงคิดสร้างพระพุทธรูปไว้เป็นพุทธรูชา และเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์สำหรับปกปักรักษาเมือง จึงได้สร้างพระพุทธรูปเรียกว่า พระรอด หมายถึง อยู่รอดปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง ปัจจุบัน พระรอดหลวงประดิษฐานภายในวิหารหลวงวัดมมหาวัน เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของชาวลำพูน มีคำบูชาว่า

อิมิ พุทธสกุขีปฎิมิ อภิปุชยาม อยิ พุทธสกุขีปฎิมาย ปุชนสส อานิสโส
อมหากิ ที่ฆรตติ หิตาย สุขาย สงวตตตุ

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอบูชาพระพุทธสักขีองค์นี้อย่างยิ่ง ขออานิสงส์ของการ
บูชาพระพุทธสักขีนี้ จงเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ตลอดกาลนาน
เทอญ

(๕๓) พระศรีสามเมือง

สันนิษฐานว่า น่าจะสร้างเพื่อให้เป็นที่สักการบูชาและเป็นศูนย์รวมใจของประชาชนใน ๓
จังหวัดคือ ลำพูน ลำปาง และเชียงใหม่ เหตุนั้นจึงได้ชื่อว่า พระศรีสามเมือง โดยลักษณะ
พระพุทธรูปจำลองมาจากพระพุทธสิหิงค์ เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ประชาชนผู้ศรัทธาไปมามักจะ
มาสักการบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลและมีสวัสดิภาพในการเดินทาง พระศรีสามเมืองมีคำบูชาว่า

อิมสมิ พระศรีสามเมือง ปพพเต ปติภูจิติ พระศรีสามเมือง ชยิ นาม
โลกนาถิ สมมาสมพุทฐปฎิมิ อหิ วนทามิ สพพทา สิริสา นนามิหิ

ข้าพเจ้าขอกราบไหว้พระปฎิมาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นที่พึ่งของ
ชาวโลก ชื่อว่า พระศรีสามเมือง อันมีชัย ที่ประดิษฐาน ณ ดอยพระศรีสามเมืองนี้
ทุกเมื่อ ข้าพเจ้าขอนมัสการด้วยเศียรเกล้า

ภาคผนวก ค

ตารางแสดงโครงสร้างคำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ

คำบูชาพระธาตุและพระพุทธรูปสำคัญ	กิริยา บูชา	ปูชนีย วัตถุ	พรรณนา สรรเสริญ	สถานที่	อธิษฐาน ขอพร
คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ (เข็ยงราย)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระธาตุจอมแก้ว (เข็ยงราย)	✓	✓			
คำบูชาพระธาตุคอกแก้ว (เข็ยงราย)	✓	✓		✓	
คำบูชาพระธาตุคอกเขาควายแก้ว (เข็ยงราย)	✓	✓		✓	✓
คำบูชาพระธาตุคอกจอมทอง (เข็ยงราย)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุคอกตุง (เข็ยงราย)	✓	✓		✓	
คำบูชาพระธาตุคอกคำ (เข็ยงใหม่)	✓	✓			
คำบูชาพระธาตุคอกน้อย (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุคอกสะแก (เข็ยงใหม่)	✓	✓		✓	✓
บทบูชาพระธาตุคอกสุเทพ (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓		
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล (เข็ยงใหม่)	✓	✓			
คำบูชาพระธาตุวัดเกตการาม (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระเจดีย์วัดเจ็ดยอด (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓		
คำบูชาพระธาตุวัดพระสิงห์ (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓		
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓	✓	✓
คำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง (เข็ยงใหม่)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุช้างค้ำ (น่าน)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (น่าน)	✓	✓		✓	✓
คำบูชาพระธาตุจอมทอง (พะเยา)	✓	✓		✓	
คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (แพร่)	✓	✓		✓	✓

คำบูชาพระธาตุช่อแฮ (แพร่)	✓	✓		✓	
คำบูชาพระธาตุหลวงนึ่ง (แพร่)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุคอกงมู (แม่ฮ่องสอน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระเจดีย์ขาวหลัง (ลำปาง)	✓	✓	✓		
คำบูชาพระบรมธาตุคอนเต้า (ลำปาง)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง (ลำปาง)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระธาตุเสด็จ (ลำปาง)	✓	✓	✓		
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	✓	✓		✓	✓
คำบูชาพระธาตุสี่ครูบา (ลำพูน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย (ลำพูน)	✓	✓	✓	✓	
คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (เชียงใหม่)	✓	✓			✓
คำบูชาพระพุทธรตนากร (เชียงใหม่)	✓	✓			✓
คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ (เชียงใหม่)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย (เชียงใหม่)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระพุทธรสิหิงค์ (เชียงใหม่)		✓	✓		
คำบูชาพระศิลา (เชียงใหม่)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระเสด็จคมณี (เชียงใหม่)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระอัฐารส (เชียงใหม่)	✓	✓			✓
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระเจ้าหลวง (น่าน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระประธานจตุรทิศ (น่าน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระพุทธรนันทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)	✓	✓	✓		✓
คำบูชาพระเจ้าตนหลวง (พะเยา)	✓	✓			
คำบูชาพระพุทธรโกศยศิริชัยมхамุนี (แพร่)	✓	✓	✓	✓	✓
คำบูชาพระพุทธรปฎิมากรวัดศรีชุม	✓	✓	✓		

(แพร์)					
คำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง (แม่ฮ่องสอน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระแสนแซ่ทองคำ (ลำปาง)	✓	✓			✓
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)	✓	✓		✓	✓
คำบูชาพระรอดหลวง (ลำพูน)	✓	✓			✓
คำบูชาพระศรีสามเมือง (ลำพูน)	✓	✓	✓	✓	

ภาคผนวก ง

ตารางแสดงการใช้ธาตุ (Root) และรูปคำแสดงความเคารพในคำบูชา

คำบูชา	√วณฺท	√นฺม	√ปุชฺ	รูปคำที่ใช้
คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ (เขียงราย)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุจอมแก้ว (เขียงราย)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุดอยกู่แก้ว (เขียงราย)		✓		นฺมามิ
คำบูชาพระธาตุดอยเขาควายแก้ว (เขียงราย)	✓		✓	วณฺทามิ, ปุชฺเชมิ
คำบูชาพระธาตุดอยจอมทอง (เขียงราย)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุดอยตุง (เขียงราย)		✓		นฺมามิ
คำบูชาพระธาตุดอยคำ (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุดอยน้อย (เขียงใหม่)	✓	✓		วณฺทามิ, นฺมามิ
คำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุดอยสุเทพ (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์นภเมทนีดล (เขียงใหม่)			✓	อภิปุชฺยามิ
คำบูชาพระธาตุวัดเกตการาม (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระเจดีย์วัดเจ็ดยอด (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุวัดพระสิงห์ (เขียงใหม่)		✓		นฺมามิ
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เขียงใหม่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุศรีจอมทอง (เขียงใหม่)	✓	✓		วณฺทามิ, นโม
คำบูชาพระธาตุช้างค้ำ (น่าน)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (น่าน)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุจอมทอง (พะเยา)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (แพร่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุช่อแฮ (แพร่)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระธาตุหลวงเมือง (แพร่)	✓	✓		วณฺทามิ, ปณฺมามิ
คำบูชาพระธาตุดอยก่องมู (แม่ฮ่องสอน)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระเจดีย์ขาวหลัง (ลำปาง)	✓			วณฺทามิ
คำบูชาพระบรมธาตุดอนเต้า (ลำปาง)	✓	✓		วณฺทามิ, นโม
คำบูชาพระธาตุลำปางหลวง (ลำปาง)	✓	✓		วณฺทามิ, นฺมามิ

คำบูชาพระธาตุเสด็จ (ลำปาง)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระธาตุสี่ครุบา (ลำพูน)	✓	✓		วนทิตวา, นนทามิ
คำบูชาพระธาตุหริภุญชัย (ลำพูน)	✓	✓		วนทามิ, ปณมามิ
คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (เชียงใหม่)		✓	✓	นโม, อภิพูชิต
คำบูชาพระพุทธรตนากร (เชียงใหม่)			✓	พูเชมิ
คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ (เชียงใหม่)		✓		นนทามิ
คำบูชาพระเจ้าคำคิงพญามังราย (เชียงใหม่)		✓		นนทามิ
คำบูชาพระศีลา (เชียงใหม่)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระเสด็จคณเฑียร (เชียงใหม่)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระอัฐารส (เชียงใหม่)	✓	✓		วนทามิ, นนทามิ, นโม
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)			✓	อภิพูชยามิ
คำบูชาพระเจ้าหลวง (น่าน)			✓	พูเชมิ
คำบูชาพระประธานจตุรทิศ (น่าน)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)			✓	พูเชมิ
คำบูชาพระเจ้าตนหลวง (พะเยา)		✓		นนทามิ, นโม
คำบูชาพระพุทธรูปโกศยศรีชัยมхамุนี (แพร่)		✓		นนทามิ
คำบูชาพระพุทธรูปปฏิมากร วัดศรีชุม (แพร่)	✓	✓		วนทามิ, นโม
คำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง (แม่ฮ่องสอน)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระแสนแช่ทองคำ (ลำปาง)	✓			วนทามิ
คำบูชาพระเจ้าตาเขียว (ลำพูน)		✓		ปณมามิ
คำบูชาพระรอดหลวง (ลำพูน)			✓	อภิพูชยามิ
คำบูชาพระศรีสามเมือง (ลำพูน)	✓	✓		วนทามิ, นนทามิ,

ภาคผนวก จ

ตารางแสดงประเภทบทพรรณนาสรรเสริญในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	ยก ย่อง เชิดชู	ควร ค่าแก่ การ บูชา	เป็นที่ พึง ทาง ใจ	เป็นตัว แทน พระ พุทธ เจ้า	เป็นสิ่ง ค่า ชู พุทธ ศาสนา	เป็นสิ่ง ศักดิ์ สิทธิ์	พรรณ นา รูป ลักษณะ	บรรยาย ประวัติ ตำนาน
คำบูชาพระธาตุ จอมกิตติ (เชียงใหม่)	✓							
คำบูชาพระธาตุ ดอยจอมทอง (เชียงใหม่)		✓						
คำบูชาพระธาตุ ดอยน้อย (เชียงใหม่)	✓	✓	✓					
คำบูชาพระธาตุ ดอยสุเทพ (เชียงใหม่)	✓	✓					✓	
คำบูชาพระธาตุ วัดเกตการาม (เชียงใหม่)	✓	✓						
คำบูชาพระเจดีย์ วัดเจ็ดยอด (เชียงใหม่)	✓							
คำบูชาพระธาตุ วัดพระสิงห์ (เชียงใหม่)			✓				✓	✓
คำบูชาพระธาตุ เจดีย์วัดสวนดอก (เชียงใหม่)		✓	✓					✓

คำบูชาพระธาตุ ศรีจอมทอง (เชียงใหม่)	✓	✓	✓					
คำบูชาพระธาตุ ช้างค้ำ (น่าน)	✓							
คำบูชาพระธาตุ แช่แห้ง (น่าน)	✓	✓				✓		
คำบูชาพระธาตุ หลวงนึ่ง (น่าน)		✓						
คำบูชาพระเจดีย์ ขาวหลัง (ลำปาง)	✓	✓		✓			✓	
คำบูชาพระบรม ธาตุดอนเต้า (ลำปาง)	✓							
คำบูชาพระธาตุ ลำปางหลวง (ลำปาง)	✓	✓				✓		
คำบูชาพระธาตุ เสด็จ (ลำปาง)	✓	✓	✓					
คำบูชาพระธาตุ วัดพระยืน (ลำพูน)							✓	
คำบูชาพระธาตุ หริภุญชัย (ลำพูน)	✓						✓	✓
คำบูชาพระเจ้า แก้วต้อ (เชียงใหม่)	✓	✓	✓				✓	
คำบูชาพระเจ้า คำคิงพญามังราย (เชียงใหม่)				✓				
คำบูชาพระ พุทธสิหิงค์ (เชียงใหม่)	✓	✓		✓	✓	✓		
คำบูชาพระศิลา						✓	✓	

(เชียงใหม่)								
คำบูชาพระ เสด็จมณีนี (เชียงใหม่)						✓		
คำบูชาพระพุทธรูป นันทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)							✓	
คำบูชาพระศรีสาม เมือง (น่าน)				✓				

ภาคผนวก ฉ

ตารางแสดงประเภทของการขอพรในคำบูชา

รายชื่อคำบูชา	ขอสิ่งที่ ดีให้ ตนเอง	ขอสิ่งที่ ดีให้ ผู้อื่น	ขอ สวรรค์	ขอพระ นิพพาน	ขอ ขมา
คำบูชาพระธาตุจอมกิตติ (เขียงราย)				✓	
คำบูชาพระธาตุดอยเขาควายแก้ว (เขียงราย)	✓				
คำบูชาพระธาตุดอยสะเก็ด (เขียงใหม่)	✓				
คำบูชาพระธาตุเจดีย์วัดสวนดอก (เขียงใหม่)	✓				
คำบูชาพระธาตุวัดหัวข่วง (น่าน)	✓				
คำบูชาพระธาตุจอมแจ้ง (แพร่)	✓				
คำบูชาพระธาตุดอยกองมู (แม่ฮ่องสอน)	✓	✓		✓	
คำบูชาพระธาตุวัดพระยืน (ลำพูน)	✓				
คำบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ศรีเวียงชัย (ลำพูน)	✓				
คำบูชาพระธาตุสี่ครูบา (ลำพูน)					✓
คำบูชาพระเจ้าล้านทอง (เขียงราย)	✓				
คำบูชาพระพุทธรตนากร (เขียงราย)	✓			✓	
คำบูชาพระเจ้าแก้วตื้อ(เขียงใหม่)	✓				
คำบูชาพระเจ้าค่าคิงพญามังราย (เขียงใหม่)	✓				
คำบูชาพระศีลา (เขียงใหม่)	✓			✓	
คำบูชาพระเสด็จมณี (เขียงใหม่)			✓		
คำบูชาพระอัฐารส (เขียงใหม่)	✓				
คำบูชาพระเจ้าทันใจวัดพระธาตุแช่แห้ง (น่าน)	✓				
คำบูชาพระเจ้าหลวง (น่าน)	✓				
คำบูชาพระประธานจตุรทิศ (น่าน)	✓				
คำบูชาพระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี (น่าน)	✓				
คำบูชาพระเจ้านั่งดิน (พะเยา)				✓	
คำบูชาพระพุทธโกศยศรีชัยมхамุนี (แพร่)	✓				

คำบูชาหลวงพ่อบุญเมือง (แม่ฮ่องสอน)	✓				
คำบูชาพระแสนแช่ทองคำ (ลำปาง)					✓
คำบูชาพระเจ้าตาเขี้ยว (ลำพูน)	✓			✓	
คำบูชาพระรอดหลวง (ลำพูน)	✓				

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายนนท์ลชา ณะภูมิ เกิดเมื่อวันที่ ๓๑ เดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ บ้านป่าเหมือด ตำบลเวียงพางคำ อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย เป็นบุตรของนายสงกรานต์ – นางจันรียา ณะภูมิ สำเร็จการศึกษาพระปริยัติธรรมชั้นสูงสุดที่ เปรียญธรรม ๙ ประโยค จากสำนักเรียนคณะสงฆ์ จังหวัดเชียงราย ในปีการศึกษา ๒๕๕๔ และได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรอักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๕๕ และได้รับทุนจากสมาคมศิลาอาศรมแห่งประเทศไทย ในปีพุทธศักราช ๒๕๕๖ และ ๒๕๕๗